

KRATKE
PRIČE
ZNATIŽELJNOG
UMMA

Adnan Muminović

Sarajevo, 2022. godine

Predgovor predgovora, ili čemu zapravo sve ovo?

Na ljeto 2019. godine, počeo sam da objavljujem *inkrementalno.blog*, što je bez sumnje jedna od najhrabrijih stvari koju sam ikada u životu uradio. Stranice koje čitate predstavljaju zbirku od 51. teksta koje sam od tada objavio i koji su ovdje, mimo nekog hronološkog reda, sabrani u deset poglavlja koji su mi nekako djelovali smisleno. Slobodno ih čitajte nezavisno, bez nekog posebnog redoslijeda.

Prvi tekst nosi naslov “E pa dobro došli” i u to vrijeme je predstavio osnovnu ideju i motivaciju bloga. Osjećam neobično zadovoljstvo što i tri godine od njegove objave nemam potrebu da bilo šta dodam ili promijenim. Stoga ovdje neću govoriti o stranicama koje slijede, već o ideji koja stoji iza svega ovoga.

Kao što vidite, ovaj primjerak možete potpuno slobodno i besplatno skinuti i s njim raditi šta god vam je volja — sve što sam ikada želio je da tekstovi budu čitani i podijeljeni. Međutim, također imate mogućnost da svoj primjerak “kupite”, ali tako što će sav novac biti doniran *Javnoj ustanovi Biblioteka Sarajevo*. Pošto nažalost živimo u društvu nepodnošljive korupcije i nepovjerenja, želim da znate sljedeće: Donirani novac se prvo prikuplja preko stranice *Indiegogo* na jednom računu u Sjedinjenim Američkim Državama. Potom se čitav iznos, umanjen za fiksnu naknadu koju naplaćuje ova platforma, prenosi na račun *Instituta za razvoj mladih KULT* nakon čega će isključivo biti iskorišten za nabavku knjiga koje su sarajevskim bibliotekama najpotrebnije. Ovo je dogovor sa direktoricom Merimom Lendo i generalnim direktorom Jasminom Bešićem kojima se ovom prilikom zahvaljujem na saradnji.

Znam da postoje drugi gradovi i povodi kojima bi novac bio još potrebniji. Tek, Sarajevo je moj grad, a ovo vjerovatno najvažniji razlog: Na moj peti rođendan, u noći s 25. na 26. august 1992. godine, granatirana je i zapaljena sarajevska Vijećnica koja je ujedno bila i gradska biblioteka. U požaru je tada izgubljeno oko 90 posto knjižnog fonda čija simbolika u mnogome prevazilazi zapaljene stranice. Trideset godina kasnije, poželio sam da svom gradu vratim nešto, vječito uvjeren da je čitanje jedna od najljepših stvari u životu.

Naravno, sumnja u ispravnost i smisao svega onoga što radim u životu je i ovaj put bila moj vjerni saputnik. Pa ipak, odlučio sam da stisnem zube i s neobičnom vjerom i samopouzdanjem pokušam da privolim ljude da i prije konačne objave podrže ovu ideju. I tako, dok čitate ove redove, zahvaljujući kompanijama *Mistral*, *Infobip* i *Klika*, za sarajevske biblioteke je već prikupljeno prvih hiljadu maraka.

Iako sada djeluje očito i prikladno, biranje naslova je potrajalo. Ovo zaista jesu kratke priče znatiželjnog uma. Dok gledam ovaj pridjev, prvi put primjećujem da

se sastoji od glagola “željeti” i “znati”. To je to. Tekstovi su dugogodišnje putovanje nastalo iz želje da razumijem svijet oko sebe i u mnogome su mi pomogli da nađem smisao, utjehu i nadu, što u konačnosti želim i vama.

Uz to, želja mi je bila da imate lijep osjećaj dok ovaj primjerak držite u svojim rukama, da pred sobom imate pravo umjetničko djelo. Drug Rikardo Druškić je bio toliko dobar da je za ovo poklonio jedan od svojih radova naziva *Balkan Traffik*. A kada sam objedinio sve tekstove, tražio sam nekoga ko bi svemu ovome dao konačni oblik. Poželio sam tada da to bude neko ko je čitao blog, ali nisam mogao ni slutiti da ću naći nekoga ko će to raditi s istom predanošću i ljubavlju s kojima su pisane ove stranice. Nikolina Rajilić je kriva za sve što vidite ovdje — od naslovne do posljednje stranice. Ručno je crtala uvod u svako poglavlje i uspjela sažeti ono što, pogađate, inače ne bi stalo ni u hiljadu riječi. Da postoje ljudi koji dobrovoljno ulože noći i mjesece da ove stranice izgledaju kako izgledaju mora da je posebno težak udarac cinizmu. Hvala divnim ženama iz *BHeart-a* koje na sreću nikada nisu prestale da vole svoju domovinu i svim ostalim ljudima koji su posljednjih mjeseci bili dio ovoga. Prepoznat ćete se sami.

Na kraju, nije bilo urednika, niti lektora, tako da su sve greške moje i samo moje.

Običaj je da ljudi svoje knjige posvete nekome. Ovo nažalost nije knjiga, ali predstavlja nešto čemu sam dao sve što jesam i mislim da znam. Šta god ovo bilo, posvećeno je hrabrim Sarajlijama koji su prije 30 godina riskirali svoje živote kako bi spasili knjige iz zapaljene Vijećnice i Aidi Buturović koja je dala život za njih.

I, konačno, ovo je za moju sestru Berinu.

Šta je ispisano na ovim stranicama?

E PA DOBRO DOŠLI	7
I IDEJE IMAJU POSLJEDICE	9
Ideje imaju posljedice	11
Život Nassimovim očima (I)	14
Život Nassimovim očima (II)	19
Život Nassimovim očima (III)	23
II O NAMA	29
O nama i njima (I)	31
O nama i njima (II)	34
Neka, šta će narod reći	37
O (ne)povjerenju	40
O nadi, ako bog da...	44
III AH, TE PROMJENE	47
Da li je svijet oduvijek bio ovakav?	49
Znam ja nas, j... ti nas: O tome zašto volimo sistem, čak i kada radi protiv nas	52
Nepodnošljiva logika kolektivnog djelovanja	55
O nezadovoljstvu bez pobude	58
Glasaj!	61
Zašto komplikovano, kada može jednostavno?	63

IV BITI SRETAN	65
O sreći (I)	67
O sreći (II)	72
O plodovima rada, kuhanju i traganju za smislom	78
O umjetnosti putovanja	80
Šta sam naučio iz ovih nekoliko sedmica života sa C.	87
V O JEZIKU KNJIGAMA I ČITANJU	91
O budućoj biblioteci, knjigama i čitanju	93
Budite dobri prema svom jeziku: O Bubi, Jali i snazi riječi	97
Budite dobri prema svom jeziku: O metaforama	101
VI O EKONOMIJI, STAROJ LJUBAVI	107
Smrtovnica za ekonomskog čovjeka	109
O novcu i udaranju po džepu	112
Postoje stvari u životu čija vrijednost ne stane ni u jednu cijenu	114
O ponudi i potražnji (Alternativni naslov: Da li rokeri trebaju svirati narodnjake?)	116
O Međunarodnom monetarnom fondu, dugu i dužničkom ropstvu	118
O Aluminiiju i aluminijima	121
VII O SJENKAMA PROŠLOSTI	123
Hoće li biti r...?	125
O kontroli i strahu	127
Biti stalno prilagođen ratnom stanju nije mjerilo zdravlja	129
O bivšoj državi i gledanju u retrovizor	131
VIII POGLED U BUDUĆNOST	135
O svijetu, generalno	137
O svijetu u 2020. godini	141
O svijetu u 2021. godini	145
O svijetu u 2022. godini	149

IX UMJESTO BIOGRAFIJE	155
Ono što je bitno, očima je nevidljivo	157
Biti prisutan u trenutku	160
O sumnji: Biti niko i ništa (ili pomalo svašta)	163
Tri nasumična zapažanja iz novog života	166
Forever Tiersening	169
X BITS & PIECES	171
Koliko dobro poznajete drugu osobu? (Alternativni naslov: Ma znam ja njega/nju)	173
Ne treba bit' dobar (ili što je čovjek bolji prema tebi, ti si sve gori)	176
Kako prepoznati civilizaciju? Kratki i nasumični vodič	178
O okrutnosti životinja. Pardon, ljudi	180
O prednosti domaćeg terena:	
Kako je COVID omogućio jedan neočekivano lijep prirodni eksperiment	182
O rođendanu	184
Oproštajno pismo	186
IZVORI	189

E pa dobro došli

9. VI 2019. godine

Počinjem da pišem ovaj blog, bez konkretnog plana i vizije o konačnom ishodu, što je poprilično čudno, uzimajući u obzir da je većinu mog života sve moralo imati svoje zašto i svoje zato. Ne znam kako, ali posljednjih godina postadoh nekako spontaniiji. Nije me loše služilo, to znam sigurno.

Uostalom, računam da nemam šta da izgubim. S druge strane, imam puno toga da dobijem. Osjetio sam da pisanje ima neko čudnovato terapijsko dejstvo na mene i neka to za početak bude dovoljno. O čemu je ovaj blog? Iskreno, ne znam ni sam. O svemu i svačemu, valjda. I ničemu.

Ono što pak znam je da u životu imam nekoliko strasti od kojih ekonomija zauzima solidno prvo mjesto, dok prva i druga pratilja bivaju psihologija i politika, pa hajde da to postavim kao neki okvir uz bezbroj kombinacija koje on dozvoljava.

Najčešće će, mislim, ove teme biti vezane za državu, grad i ljude za koje sam od 1987. godine vezan i koje zovem svojim (u svim njihovim varijantama). Oni su često izvor mog iskrenog divljenja, i barem jednako često izvor i moje najveće frustracije.

Vjerujem da će neki zapisi biti kratki, a drugi nesnošljivo dugi. Ako išta budem radio ispravno, neki bi trebali biti i kontraverzni. Za mnoge stvari ne tvrdim da će biti tačne, ili ispravne, ali se nadam da će vas barem malo zbuniti i uvjeriti da znamo puno manje nego što mislimo. Ovo je moj pokušaj da zapalim malu svijeću, umjesto da konstantno proklinjem mrak.

Jedini cilj koji sebi postavljam je da budu zanimljivi. Da ljudima koji izdvoje vrijeme i svrate ovdje pobudi volju za čitanjem i da ponudi neki drugačiji pogled na sve naše snage, slabosti, zablude i strasti, a da u isto vrijeme bude mali prozor u čarobni svijet koji nas okružuje.

Susan Sontag je jednom prilikom rekla da je pisac neko ko obraća pažnju na svijet, odnosno neko ko je profesionalni posmatrač. To jesam.

Potom je još negdje primijećeno da je početna tačka svakog dobrog pisca da ujedno bude i dobar čitač. I to jesam.

Sve ostalo u pravilu nisam. Nisam bog zna kakve pameti, niti sam naročito orginalan. Ali imam određeni dar za artikulaciju koji prije svega dugujem knjigama i činjenici da mi mozak radi kao dragstor, što me u životu koštalo puno sna, ali je mnogim stvarima i mislima dalo oblik i svrhu.

Sjećam se da smo u srednjoj školi čitali eseje Michela de Montaignea. Jedan je govorio o tome kako pozajmljujemo znanje od drugih ljudi, da bi od toga izgradili potpuno svoje djelo, jednako kao što pčele krađu malo sa ovog, malo sa onog cvijeta, da bi u konačnosti napravile svoj vlastiti med.

Shodno tome, ovaj blog biva moj med. A cvijeće? Cvijeće su knjige, pjesme, filmovi, razgovori običnih i neobičnih ljudi – ukratko, sve što čujem, primijetim i vidim.

Posljednih godina bih s vremena na vrijeme nešto napisao na Facebooku i to sam mogao elegantno nastaviti, bez pritiska za sebe i smora za vas. Istraumiran Black Mirrorom i pod vječnim iskušenjem da ga konačno izbrišem, nekako pomislih da je Facebook prolazan, a ovo vječno.

Kakva glupost...

Bilo kako bilo, dobro došli. Za mene je već pravo čudo što ste uopšte svratili ovdje i nadam se da će biti vrijedno vašeg vremena..

“Nema ničeg moćnijeg od ideje čije je vrijeme došlo.”

— Victor Hugo

I

IDEJE IMAJU POSLJEDICE

Ideje pokreću svijet.

Da ne pokreću, ne bi svi silni diktatori i tirani ovog svijeta pomno pratili i kontrolisali ono što ljudi misle i govore.

U The Better Angels of Our Nature, Steven Pinker piše o američkoj književnici Harriet Beecher Stowe čiji su romani ljudima približili užase ropstva. Kada je Abraham Lincoln tokom Američkog građanskog rata (čiji je povod bio ukidanje ropstva) upoznao Stowe, on joj je navodno rekao ovo:

“Dakle, ti si ta mala žena koja je pokrenula ovaj veliki rat.”

Na to mislim kada kažem da ideje imaju posljedice i time počinjem ovo putovanje.

Ono što potom slijedi je trilogija o čovjeku čije su ideje imale presudan utjecaj na način na koji gledam na život i, u konačnici, na moj život.

1 / IDEJE IMAJU POSLEDICE

Ideje imaju posljedice

8. VII 2019. godine

Sa ovim riječima u pravilu počinjem svako predavanje posljednjih godina. One opisuju jedno od najčvršćih uvjerenja koje nosim kroz život i čine jedan od temelja ovog bloga.

Neizmjerne mi je stalo da objasnim na šta tačno mislim, premda sam svjestan težine i apstraktnosti zadatka.

Za početak, postoji u sociologiji nešto što se zove *Tomasov teorem* koji kaže da je ono što ljudi smatraju stvarnim, stvarno u svojim posljedicama.* U najjednostavnijem obliku, ako dijete vjeruje u postojanje duhova, ono neće zaspati čitavu noć bez obzira na to što duhovi ne postoje.

Nadalje, sve ono što mislimo, osjećamo, želimo i u šta vjerujemo — svjesno, ili podsvjesno — ima konkretnog odjeka u ovom svijetu i postaje itekako stvarno. Pri tome nije uopšte važno da li je istinito ili realno ono u šta vjerujemo, već je dovoljna sama činjenica da vjerujemo u to. To, dakle, mislim kada kažem da ideje imaju posljedice.

Uostalom, postoji li bolji dokaz o snazi ideja od činjenice da totalitarni režimi, bez izuzetka, poduzimaju sve moguće kako bi kontrolisali ideje s kojima se ljudi susreću? Kada ideje ne bi imale posljedice, svi diktatori i tirani ovog svijeta ne bi trošili toliko energije i bogatstva da spriječe ljude da objave šta god hoće ili kažu šta god žele. Sav smisao propagande se zapravo svodi na to da kontrolišete šta ljudi misle. Ukratko, kada ideje ne bi imale posljedice, sloboda govora bi bila univerzalna.

Osim toga, ljudi ne bi ni palili knjige. U svijetu u kojem se većina stvari radi za novac, piše Susan Orlean, nije jasno zašto bi čovjek ikada palio knjige iz prostog razloga što u pravilu ne može da zaradi ništa od toga (osim možda ako ne prevari osiguranje). Pa ipak, ljudi kroz čitavu historiju pale knjige i biblioteke, jer sadrže ideje koje neko smatra opasnim.

Prema legendi, halifa Omer je dao da se zapali biblioteka u Aleksandriji rekavši da sadrži knjige koje su u suprotnosti s Kur'anom, ili one koje su u skladu sa Kur'anom,

---

* Teorem je dobio ime po američkom sociologu Williamu Isaacu Thomasu i na engleskom se svodi na ovo: 'What people believe to be true is true in its consequences.' Kako god da pokušam, prevod na naš jezik uvijek ispadne nekako nepotpun.

što znači da su svakako bespotrebne.** Nacisti su u centru Berlina za jedan dan 1933. godine spalili 20.000 knjiga. Konačno, u augustu 1992. godine, oni su bombardovali i zapalili Vijećnicu u Sarajevu — nacionalnu i univerzitetsku biblioteku BiH — i tako izbrisali oko 80 posto njenog sadržaja. Pošto su knjige jedan vid kulturološkog DNA, spaljivanje knjiga jedne kulture je nekada gore od smrti — činite da izgleda kao da nikad nije postojala.

Uostalom, prosto je fascinantno kako smo i mi za samo nekoliko godina prešli put od ideje bratstva i jedinstva koja je isticala bratski odnos među narodima Jugoslavije, pa sve do uvjerenja prema kojem smo svi toliko različiti da ne možemo da živimo skupa i da čak i djecu moramo slati u odvojene škole. Zapravo, sve do dolaska tih crnih godina, mi ne samo da smo vjerovali u to bratstvo i jedinstvo, već smo bili toliko ubijedeni u to da nismo bili u stanju pojmiti da će ovdje biti rata, čak i kada je sve što se dešavalo oko nas nedvosmisleno ukazivalo na to. Nijedno, niti drugo očito nije stvarno, ali je itekako konkretno, posljedično i bolno.

Ali kako određene ideje dobiju svoj primat? Zašto su neke ideje prihvatljive, dok druge odbacimo ili marginaliziramo? U prirodnim naukama, na ovo pitanje postoji jednostavan odgovor — nove ideje nas dovode bliže razumijevanja stvarnosti od starih. Pošto je realnost ta koja je nepromjenjiva, samo se teroija mijenja da bi unarprjedila naše razumijevanje stvarnosti.

U društvenim naukama i društvima, međutim, ovo je dosta manje istinito. U svom govoru na *Oxfordu* 2015. godine, Yannis Varoufakis je ovo slikovito objasnio kada je rekao da naša ideja o tome kako se ponašaju atomi ne utiče na to kako se atomi zaista ponašaju. Ali naša ideja o tome kako treba da izgleda društvo u kojem živimo, apsolutno utiče na to društvo.

Prije par godina, trojica ekonomista su objavili knjigu u kojoj pokazuju kako su različite ideje i predstave o tome kako funkcionišete jedna ekonomija i ko je tačno odgovoran za Grčku krizu (što zapravo nikada ne može biti naučno dokazano), doveli do potpuno oprečnih stavova i ekonomskih politika u Evropi, a tako i do užasnih posljedica za eurozonu i Grčku.¹

Ovo je zapravo usko povezano sa konceptom samoispunjavajućeg proročanstva (*self-fulfilling prophecy*): Ako ljudi vjeruju da nam prijete ekonomska kriza, ljudi i preduzeća će odgoditi svoju potrošnju i investicije, što za posledicu zaista ima krizu. Ili, ukoliko se neki ugledni ekonomista napije i iz zezancije tweeta kako će sutra berze u New Yorku i Londonu pasti, postoje vrlo velika vjerovatnoća da će to zaista i desiti.

Vaclav Havel je govorio o primjeru uličnog prodavača koji je u svom izlogu držao natpis *Proleterii svih zemalja, ujedinite se*. Prema Havelu, on to nije radio, jer

---

** Prema britanskom filozofu Bertrandu Russellu, ovo je pogrešno budući da su muslimani tog doba bili poznati po svojoj širokournosti i ljubavi prema knjigama, što je između ostalog i omogućilo njihova ranija osvajanja. U *Sjene narova drveta*, Tariq Ali opisuje muslimansku Španiju (Al Andalus) u kojoj su Mauri stvorili i razvili najnapredniju kulturu koja je tada postojala u Evropi u smislu tolerancije, duhovnog i naučnog napretka. U svoje vrijeme, Cordoba je zapravo imala najveću biblioteku na svijetu.

je iskreno vjerovao i odobravao čuvene riječi iz Komunističkog manifesta, već da ga niko iz vlasti ne bi maltretirao. Međutim, pošto su se i ostali vodili istim primjerom, svima je djelovalo da ljudi osjećaju bezuslovnu lojalnosti prema vladajućem režimu i bilo kakav vid otpora je decenijama postao nezamisliv. Da je na kraju ipak došlo do pobune je dokaz čuvene izjave Victora Hugoa da ništa ne može zaustaviti ideju čije je vrijeme došlo.

Ne znam za puno ljepših načina na koje su riječi iz naslova objašnjene od dijaloga koji Meryl Streep (kao Margaret Thatcher) vodi sa doktorom u filmu *Iron Lady*:

*“Pazi na svoje misli, jer postaju tvoje riječi.
Pazi na svoje riječi, jer postaju tvoja djela.
Pazi na svoja djela, jer postaju tvoje navike.
Pazi na svoje navike, jer postaju tvoj karakter.
I pazi na svoj karakter, jer postaje tvoje sudbina.
Ono što mislimo, mi postajemo.”*

Ako smo u dugom roku tvorci svoje sudbine, rekao je Friedrich Hayek, u kratkom roku smo zarobljenici ideja koje smo stvorili — promjena ideja i moć ljudske volje učinili su svijet onim što jeste.

U konačnosti, ovaj blog nije ništa drugo nego dovođenje u pitanje konvencionalnih ideja.

Život Nassimovim očima (I)

31. VIII 2021. godine

U narednim sedmicama, želim da ispričam priču o čovjeku čija su djela ostavila najveći trag u mom životu i u mnogome oblikovala način na koji razmišljam o njemu. Biće ovo jedno dugo putovanje u tri dijela, ali se nadam da će vas barem jednim dijelom zadiviti kao što je i mene.

Nassim Nicholas Taleb je libansko-američki mislilac koji je kombinacija nekoliko stvari koje se inače rijetko sreću — matematičar, filozof i bivši berzanski trgovac. Uz to je kombinacija još nekoliko stvari koje se, s druge strane, često sreću — arogancije, sujete, ponosa i kratkog fitilja, to jeste, sve ono što u životu ne želim da budem. Ali sam vremenom naučio da ne poistovjećujem čovjeka sa njegovim djelima, tako da ovdje govorim samo o njegovim mislima i ničemu više. Ako ste prošle godine gledali *The Last Dance*, onda znate o čemu pričam. Michael Jordan nije najbolji čovjek koji je hodao ovom planetom, ali je zasigurno najbolji košarkaš svih vremena, tačka.

Nassimovo životno djelo nosi naziv *Incerto* i zapravo predstavlja seriju od pet knjiga koje sam ovo ljeto konačno završio: *Fooled by Randomness*, *The Black Swan*, *The Bed of Procrustes*, *Antifragile* i *Skin in the Game*. Knjige su, ukratko, o granicama našeg znanja i ulozi koju slučajnost, sreća i rizik imaju u našim životima. Dobro, možda na prvu ne zvuči toliko uzbudljivo, ali polako... *Incerto* sadrži više (životne) mudrosti od bilo čega što sam ikada pročitao.

Sam Taleb je jednom rekao da ne vrijedi čitati knjigu koju čovjek može sažeti u nekoliko redova (ili blogova), tako da nemam namjeru da to uopšte pokušam. Ne samo što se ne mogu sažeti, već iskreno nikada ne bih ni uspio u tome. Ali sam želio da prođem kroz svaku od njih i sa vama podijelim nekoliko stvari koje su u mom životu bile formativne. Ljepota njegovih misli je što su u mnogome kontraintuitivne, a kao što znate, autor ovog bloga apsolutno obožava kontraintuitivne stvari.

Pa hajde...

Antifragile²

U farmakologiji postoji nešto što se zove hormeza — ideja prema kojoj je mala doza otrova zapravo korisna za organizam čineći ga snažnijim i otpornijim. S druge strane, mi uglavnom imamo potrebu za stabilnim životom, bez nepredviđenih okolnosti, boli, stresa i razočarenja, ne primjećujući da nas upravo te stvari čine jačim i spremnijim za sve ono što život čini životom. Ima u *The Black Mirror* jedna epizoda u kojoj majka odgaja kćerku tako što je štiti od svih negativnih stvari koje bi u životu mogla da čuje i vidi, čineći je na taj način istovremeno potpuno nespremnom za život. Da su antidepresivi postojali prije stotinu godina, neki od najvećih umjetničkih djela vjerovatno nikada ne bi nastali.

Antifragile je ideja prema kojoj su nam, s vremena na vrijeme, potrebni stresori i nedaće kako bi postali jači i spremniji za život. Jer — sve što je fragilno i bezvrijedno — vremenom nestane. U narodu, ovo je poznato kao ono što te ne ubije, to je ojača. Sa svakim vjetrom i savijanjem, drvo ujedno postaje fleksibilnije i otpornije. Dakle, u idealnom slučaju, smisao nedaća u životu nije samo da postanete otporni na njih, već jači nakon njih. To je antifragilnosti.

A stabilnost je varljiva, posebno jer izbjegavanjem manjih nedaća u životu, veliku nedaću čini vjerovatnijom i još razornijom. Nastojeći da čitav život izbjegnemo nesigurnost, nestabilnost, slučajnost, nemir, nered i općenito govoreći stresore, mi dugoročno sebi nanosimo štetu. To jeste, barem kada dolaze u određenoj mjeri. Ovo se krije iza ideje da je stalno gašenje šumskih požara dugoročno zapravo štetno. Mali šumski požari periodično očiste sistem od najzapaljivijih materijala, tako da ne dolazi do njihovog nagomilavanja. S druge strane, stalno i sistemsko gašenje svakog požara čini da se te materije nagomilavaju. Tako jedan period izgleda kao da su stvari postale sigurnije, sve dok ponovo ne bukne neki novi “stogodišnji” požar koji se ne da ugasiti.

Evo jedne banalne životne priče. Ja sam imao određeni period u životu kada sam skoro redovno izvrtao lijevi zglob što je vremenom dovelo do poprilično ozbiljnog zdravstvenog problema. Ovo je prestalo nakon što sam počeo da trčim i planiranim po neravnom terenu. Ta varijabilnost se ispostavila kao blagodat. Zaista, jedan od načina da ojačate zglob je da određeni period hodate po neravnom terenu, pod pretpostavkom da ga naravno ne izvrnete tada. Zglob zahvaljujući tom stresu postaje fleksibilniji i otporniji. Mislim da su prošle barem dvije godine otkako sam ga posljednji put izvrnuo. Suprotno tome, možete da stavljate zavoj oko zgloba, što će stvoriti samo privid stabilnosti. Jer, prvi put kada ga budete skinuli, možete biti sigurni da ćete ga na najmanji kamenčić izvrnuti. To je problem sa svim stvarima u životu koje vas ušuškaju.

Lindin efekat ili ljepota starog: U *How I Met Your Mother*, Barney ima jedno pravilo: Novo je uvijek bolje! Stručni naziv za to je *neomania*, i odražava našu opsesiju prema svemu onome što je novo. Autor ovog bloga je dugo vremena također patio od ovoga.

E Lindin efekat je upravo suprotna ideja prema kojoj su stare stvari u pravilu bolje. Zašto? Pa zato što je vrijeme u suštini najbolji poznavalac i sudac stvari. Sve što je preživjelo stotinama godina, mora da se dokazalo u raznim okolnostima i preživjelo razne krize. Mora da ima neku svrhu, možda skrivenu od našeg razuma i očiju, koju samo vrijeme može da vidi.

Efekat je dobio naziv po čuvenom *Lindy's* restoranu u *Manhattenu* gdje su svoje vrijeme provodili pozorišni umjetnici uglavnom tračajući druge umjetnike. Između ostalog, otkrili su nepisano pravilo prema kojem predstava na Broadwayu koja traje već 100 dana, može da računa na dodatni životni vijek od 100 dana. Predstava koja se daje 200 dana, u prosjeku može da računa na još toliko. Ili, ako se neka knjiga koja je napisana prije 500 godina čita i danas, vrlo je vjerovatno da će se čitati i za 500 godina. Pjesma *Bohemian Rhapsody* je skoro pedeset godina stara i siguran sam da će se slušati i za 50 godina. Posjeduju neki kvalitet koji je imun da promjene ukusa, mode i tako dalje.

Dakle, za neke stvari u životu, godine su ljepota. To je suprotna logika u odnosu na životni vijek čovjeka: Stariji ljudi imaju kraći očekivani vijek od mladih ljudi. S nekim stvarima u životu, međutim, poput građevina, teorija, tehnologija i ideja, upravo je suprotno slučaj. Što su stariji, sve su prilike da će u prosjeku živjeti duže. Fizičar Richard Gott je kao dijete posjetio Velike piramide u Gizi (izgrađene prije najmanje pet hiljada godina) i Berlinski zid (tada tek 12 godina star) i ispravno predvidio da će prve nadživjeti drugi.

Hoće reći, ne treba zamijeniti nešto što se dokazalo već stotinama miliona godina s nečim novim, samo zato što je moderno. Ovoj ideji dugujem moju poniznost prema Majci Prirodi. Ukoliko u prirodi postoji nešto što ne razumijem, sve su prilike da ima smisla na neki dublji način koji prosto u ovom trenutku nisam u stanju da shvatim, a vjerovatno nikada i neću.

Šta ovo još znači u mom životu? Znači da puno više pažnje posvećujem mudrostima i savjetima starih ljudi. Znači da puno više pažnje poklanjam prijateljima koje imam već 20 godina, jer mogu da vjerujem da će biti i narednih 20. Znači da sve više vremena provodim čitajući stare romane, a ne posljednje svjetske bestsellere.

Via negativa: Ova spoznaja mi je značila kao rijetko šta u životu. Bila je istovremeno veliko otkriće i barem jednako velika utjeha, jer sam mrzio da ulažem vrijeme i trud u stvari (i ljude) za koje se ispostavi da nisu bile vrijedne. Međutim, u potrazi za onim što želimo u životu, svaki pokušaj i svaka greška na tom putu pružaju nemjerljivo važnu informaciju iz prostog razloga što znate gdje ne trebate da tražite. Shvatio sam da, skidajući sloj po sloj onoga što ne želim, dolazim korak bliže onome što sam zacrtao, hoće reći, znanje raste kroz oduzimanje.

Ilustracije radi, u svijetu postoje kompanije koje se bave pronalaskom potonulih brodova za koje se vjeruje da nose veliko blago i koje svoje vrijeme provode ispitujući dubine mora. Ukoliko provedu neko vrijeme ispitujući dio za koji se ispostavi da ne krije ništa, i to se smatra uspjehom iz prostog razloga što ih dovodi korak bliže konačnom pronalasku. To je to.

Dakle, i najvažnije, nekada u životu ne morate nužno da znate šta je to što tačno želite; dovoljno je da budete sigurni šta je to što definitivno ne želite. Jer, u životu nekad puno jasnije vidimo ono što je pogrešno, nego ono što je ispravno. *Via negativa* mi je pomogla da budem zahvalan na svim lošim ljudima koji su, na ovaj ili onaj način, prošli kroz moj život.

Iatrogenics i intervencionizam: U medicini postoji osnovni princip koji glasi *primum non nocere* — za početak, ne čini štetu. Problem je, međutim, što imamo tendenciju da vrednujemo ljude koji su za intervenciju. Puno je lakše zadiviti nekoga sa “vidi šta sam uradio za tebe”, nego “vidi šta sam izbjegao za tebe”.

Jedna priča iz medicine može da posluži kao dobra ilustracija: Naučnici su pratili grupu od 389. djece s hroničnim problemima grla. Doktori su procijenili da njih 174. treba odstraniti krajnike. Potom su ostalu djecu — njih 215 — odveli na pregled kod drugih doktora, koji su rekli da 99. njih treba operisati krajnike. I konačno, odveli su i ovih preostalih 116. kod trećih doktora koji su procijenili da 52. treba odstraniti krajnike. *Iatrogenics* predstavlja situaciju kada određena intervencija (ili liječenje) zapravo pravi veću štetu od koristi koju donosi.

Da iskoristim jedan Nassimov aforizam “farmaceutske kompanije su puno bolje u pronalasku bolesti koje odgovaraju trenutnim lijekovima, nego lijekova koje odgovaraju trenutnim bolestima.” Poenta je sljedeća: Potražite barem dva odvojena mišljenja doktora prije nego se odlučite za bilo koji korak. Ako vam barem jedan od njih kaže da sačekate, poslušajte ga. Tijelo je puno otpornije nego što mislimo. Izbjegavajte lijekove i operacije ukoliko ste umjereno bolesni, ali ih itekako koristite u ekstremnim situacijama kada potencijalna korist u mnogome nadmašuje potencijalnu štetu.

Nelinearnost: Nemoguće je procijeniti kako funkcionise cjelina nečega, tako što razumijete kako funkcionišu njeni pojedini dijelovi, što je upravo nešto što toliko često u životu pokušavamo. To je posljedice nelinearnog efekta jedne linearne sile.

Zamislite da pokušavate za napravite dvorac od pijeska tako šta slažete zrno po crno pijeska. S vremenom, još jedno zrno pijeska će opteretiti konstrukciju i dovesti do njegovog raspada. Možete reći da je jedno obično zrno dovelo do urušavanja čitavog dvorca (ili poznata kap koja je prelila čašu). To je život i to zapravo simbolizira naziv ovog bloga. Imat ću još nešto reći o ovome kada idući put budem govorio o složenim sistemima. Tačnije, Nassim će imati reći.

Još dva primjera koja lijepo ocrtavaju logiku nelinearnosti: U rabinskoj literaturi postoji legenda o kralju koji se naljutio na svog sina i zarekao da će ga zdrobiti velikim kamenom. Nakon što se smirio, shvatio je da ima problem, jer kralj koji prekrši svoju zakletvu nije dostojan vladavine. Njegovi mudraci su pronašli rješenje i predložiti kralju da veliki kamen pretvori u male kamečiće i njima gađa sina. Veliki kamen i hiljadu kamenčića jednake težine nisu jedno te isto. Jednako tako, šteta ukoliko s 50 kilometara na sat uradite autom u zid je puno veća, nego ako udarite deset puta s 5 kilometara na sat. To je ključ nelinearnosti i život ih je pun — ukoliko udvostručite dozu nečega, šeta (ili korist) može biti i više nego duplo veća (ili duplo manja) od toga.

Ovo je ujedno i problem kada društvene probleme pokušavate prikazati (i riješiti) kroz linearne regresije i zašto između ostalo mrzim matematizaciju života.

Ali dosta za ovaj put. I previše... Idući put, *Foiled by Randomness* i *Skin in the Game*.

Život Nassimovim očima (II)

7. IX 2021. godine

Fooled by Randomness³

... je knjiga o slučajnosti, nasumičnosti i značaju sreće u životu.

Ukoliko stavite beskonačan broj majmuna za pisaću mašinu i pustite ih da lupaju po njoj, izvjesno je da će jedan od njih uspjeti da iskuca tačnu verziju *Ilijade*. Prevedeno na naš svijet, od osam milijardi ljudi, neminovno je da će postojati ultra-bogati, ultra-uspješni i tako dalje. Međutim, vrlo je vjerovatno da to prije svega duguju sretnim okolnostima, nego bilo čemu drugom. Tek, pošto nam toliko teško pada da prihvatimo uticaj slučajnosti u životu, mi u tim pričama uglavnom vidimo neku posebnu sposobnosti, stručnost, talenat itd.

Zaista, ljudi kupuju knjige o tome kako postati milioner, koje su bazirane na intervjuima i analizama ljudi koji su milioneri. U tim knjigama onda pišu o osobinama koje milioneri posjeduju i koje bismo i mi trebali posjedovati — da budemo vrijedni, istrajni, pametni, spremni na rizik, bla, bla, bla. Stvar je u tome što ti autori nikada ne intervjuišu one ljude koji su bili uspješni poduzetnici, ali su u nekom trenutku bankrotirali. Da jesu, vjerovatno bi ustanovili da su i oni vrijedni, istrajni, pametni i spremni na rizik, i da je jedina stvar koja ih razlikuje sreća.

U konačnosti, sve zapravo zavisi od prvobitne populacije uzorka koji posmatrate. Ako imate neki posao kojim se bavi desetak ljudi širom svijeta i jednog izrazito uspješnog među njima, onda možete biti poprilično sigurni da posjeduje neke vještine koje drugi očito ne posjeduju. Ali ako ultra-uspješni čovjek dolazi iz populacije od par miliona ljudi, onda postoji značajna vjerovatnoća da je sreća igrala ključnu ulogu. Jer — među milionima ljudi — neminovno je da će neko isplivati kao vanserijski uz puku sreću.

Biće možda lakše razumjeti ovo ako zamislite sljedeću situaciju: Zamislite skup od 10.000 investitora koji apsolutno nemaju pojma šta rade. I recimo da postoji neki kompjuterski program koji nasumično određuje da će pola njih na kraju godine osvojiti 10.000 KM, dok će druga polovina bankrotirati. I neka to potraje nekoliko godina. Nakon druge godine, ostaje 1.250 investitora koji imaju bogatstvo od 20.000 KM, nakon treće 625 sa bogatstvom od 30.000 KM, a nakon četvrte će i dalje biti 313 ljudi

koji nemaju pojma šta rade, ali koji sjede na 40.000 KM zahvaljujući ničemu drugom osim puke i nasumične sreće.

E sada, za nekoga ko ne zna da je uspjeh potpuno nasumično određen, izgledat će da 313 ljudi zna šta radi i možete biti sigurni da će naći nekoliko objašnjenja (od kojih mnogi zvuče vrlo naučno) zašto je to baš tako. Problem je što i u potpuno slučajnim i nasumičnim stvarima u životu možete naći neko “logično” objašnjenje, ili barem neki uzorak/šablon. Na primjer, od svih dionica kojima se trguje u svijetu, možete biti sigurni da postoji barem jedna koja je u stopostotnoj korelaciji sa temperaturom u Čevljanovićima.

Dakle, niko ne kaže da Warren Buffett ne zna šta radi, ali je isto tako činjenica da će veliki broj nasumičnih investitora izbaciti nekoga s njegovim uspjehom samo uz puku sreću.

Ali, kada pišem o ovome ne želim da budem fatalist. Trud, posvećenost i istrajnost su potrebni u životu, bez njih se ne može. Naravno da čovjek mora da kupi listić da bi dobio na lotu, odnosno igrač koji ne puca, nikada neće dati gol. Ali među milionima vrijednih i istrajnih i u jednom nepredvidivom i nasumičnom svijetu kao što je naš, sreća često igra nevjerovatno veliku ulogu.

Osim toga, prvobitna sreća biva multiplicirana kroz nešto što se zove efekat zaraze (*contagion effect*), što je stanje kada ljudi počnu da rade nešto iz prostog razloga što to i drugi rade.

Kako možete napraviti profil koji ima 100 miliona pratitelja na društvenima mrežama? Tako nešto je vrlo teško, skoro i nemoguće planski ostvariti, iz prostog razloga što zavisi od puke sreće i okolnosti koje nikada ne možete da kontrolišete. I tako je neminovno da od 700 miliona korisnika *Tik Tok*-a ispliva jedan Khaby Lame koji bez ijedne progovorene riječi ima 100 miliona pratitelja. E sad, je li Khaby naročito kreativan? U određenoj mjeri jeste, ali ne možete reći da je kreativniji od ljudi koji imaju 1.500 pratitelja. Neki vid sreće i zaraze mora da je igrao ulogu. Pratite ga, po najviše jer ga prate i ostali ljudi. Isto kao što ljudi čitaju *Klix*, jer svi ostali ljudi čitaju *Klix*, vrlo rijetko zbog kvalitete članaka.

Stoga i moja blaga rezerva prema New York Times bestsellerima, koje sam spomenuo u prethodnom zapisu. Ne da su te knjige loše, daleko od toga, u pravilu su odlične. Ali se svaki dan na svijetu objavi oko 2.500 knjiga. Da li zaista mislite da su knjige na listi objektivno najbolje, ili su tu završile barem uz dobru dozu sretnih okolnosti?

Skin in the game⁴

Asimetrija odgovornosti: *Skin in the Game* je knjiga o svijetu u kojem danas živimo i koji, između ostalog, karakterizira transfer rizika kakav nikada prije nije viđen u historiji čovječanstva. Dakle, imate bezbroj situacija u kojima pojedinci nose sve plodove uspjeha, ali nikakvu štetu u slučaju gubitka. Banke su dobar primjer. Kada stvari idu dobro, one ubiru profite i nevjerovatne bonuse. Kada idu loše, spašavaju ih poreski obveznici. Nešto slično nažalost postoji i u današnjem novinarstvu. Možete da napišete šta god želite, skoro bez ikakvih posljedica i odgovornosti. Ovo je dodatno pogoršano činjenicom da je primarni cilj većine medija da zabavljaju ljude, ne da ih informišu.

U prošlosti to nije baš tako bilo. U rimsko doba, graditelji mostova ili članovi njihovih porodica su određeni period morali spavati ispod mosta kojeg su izgradili. Još važnije, kroz historiju, veliki državnici su ujedno bili i velike vojskovođe — Julije Cezar, Aleksandar Veliki, Napoleon, George Washington i tako dalje, i tako dalje. Američki predsjednik je i danas šef države i vrhovni zapovjednik vojske, ali naravno ne učestvuje u ratu. Zamišljam sebe nekada kako ovdašnjim političarima, dok tako lako govore u ratu i novim sukobima samo postavima sljedeće pitanje: A da li bi, u slučaju da sutra ovdje izbije novi rat, i vaš sin učestvovao u istom? Ovu mudrost je naš narod još davno, davno spoznao sa mlaćenjem gloginja tuđim...

Jedan praktičan savjet na ovu temu: Umjesto da pitate doktora šta trebate da uradite, pitajte ga šta bi on uradio da je na vašem mjestu. Nevjerovatno je kako veliku razliku mala promjena u pitanju može da napravi.

Moć nefleksibilne manjine: U Americi živi oko 2 posto Jevreja, ali su skoro sva pića i oko 40 posto hrane koja se tamo proizvodi i prodaje *kosher*. Nešto slično postoji i u Ujedinjenom Kraljevstvu, gdje živi oko 4 posto muslimana, ali gdje je 70 posto ukupno uvezene janjetine *halal*. Ovo je moć nepopustljive manjine. Stvar je u tome što oni koji samo jedu *kosher* i *halal* neće jesti ništa drugo, dok je drugim ljudima (većini) zapravo svejedno piju li *kosher* ili ne.

Možete zamisliti situaciju u kojoj u četveročlanoj porodici kćerka odluči da jede samo organsko voće i povrće, i da ne želi da pravi bilo kakve kompromise. Ostalim članovima je svejedno, i tako čitava porodica završi jedući samo organske stvari. Ali sada još zanimljiviji korak: Ukoliko porodica bude pozvana na neku večeru, znajući da jedu samo organsko voće i povrće, i domaćini će se prilagoditi tome. Zar nije moćno? I potencijalno opasno... Za velike stvari u životu, sve što vam je nekada potrebno je jedna nepopustljiva manjina. Ovo je jedna od ideja ovog bloga. Po ovom principu je manje-više dobio ime.

Složeni sistemi: Glavna ideja složenih sistema je da se cjelina ponaša drugačije od onoga što predviđaju pojedini dijelovi od kojih je sastavljena. Ili, možda još jednostavnije,

ako razumijete ponašanje svakog pojedinca u grupi, nećete nužno razumjeti ponašanje grupe. Ovo je usko vezano za ideju nelinearnosti o kojoj sam pisao u prethodnom zapisu. Zašto? Zato što su u složenim sistemima međuzavisnosti ozbiljne i ključne. Dinamika se u potpunosti mijenja.

Broj interakcija među pojedinim dijelovima je puno važniji od njihovog broja ili karaktera. I konačno, što je veći broj mogućih interakcija, to je sve teže razumjeti opšte na osnovu pojedinačnog. Ovo nije mišljenje, već matematička činjenica. Jedna ilustracija: Broj mogućih interakcija između troje ljudi je 3 (AB, BC, AC), između pet ljudi 10 (AB, BC, CD, DE, AC, AD,

AE, BD, BE, CE), između sto ljudi 4.950, a između hiljadu ljudi 499.500.* Zato je toliko tragikomično slušati “eksperte” kako objašnjavaju i predviđaju društvene pojave i još jednom svjedoči o mojoj odbojnosti prema brojevima, grafovima i regresijama u društvenim naukama. Zaista, jednačine vam nekada pomažu da zamaskirate čistu budalaštinu i učinite da izgleda otmjeno. Američki bejzbol igrač Yogi Berra je jednom primijetio da u teoriji ne postoji razlika između teorije i prakse — u praksi, ona postoji.

Za kraj, opet nekoliko neintuitivnih praktičnih savjeta: Imate izbor između dva doktora koji rade na istom odjelu u istoj bolnici. Prvi je uglađeni tip kakvog uglavnom vidate u serijama. Drugi više izgleda kao mesar, nego doktor. Koga birate? Ovog drugog. Zašto? Zato što je puno toga u svom životu morao da prevaziđe u smislu izgleda i percepcije, i uprkos tome očito ostvario jednako uspješnu karijeru.

A ovo u čemu govorim je neuporedivo gore u profesijama u kojima su ljudi nagrađeni za percepciju, a ne za rezultate. Primijetit ćete da gdje god ne postoji objektivno mjerilo uspjeha ili odsustvo tržišnih sila, čovjek sve više ulaže u svoj izgled. Primijetio sam da su inženjeri među najgore obučeni ljudima koje poznajem. Most ili znate, ili ne znate napraviti — nema potrebe, a ni svrhe da to dokazujete kroz izgled.

I još nešto neizmjerljivo važno za život što se trudim da nikada ne zaboravim kada sudim o odlukama ljudi: Uspjeh ili neuspjeh čovjeka ne treba procjenjivati na osnovu ishoda (jer postoje stvari na koje ne može da utiče), već na osnovu informacija s kojima je raspolagao u trenutku kada je donosio odluku. Konkretnije, čovjek koji preživi igru ruskog ruleta nije heroj, već obični glupan, jer je imao 16.6 posto šansi da sebi puca u glavu. Ko bi normalan preuzeo takav rizik? Ponavljam, nema ništa herojsko u tome, bez obzira na pozitivan ishod.

Vrijeme je za *Crnog Labuda*...

---

* Broj interakcija = $[n \times (n-1) / 2]$.

Život Nassimovim očima (III)

16. IX 2021. godine

The Black Swan⁵

Ovo je Nassimova najpoznatija i najutjecajnija knjiga, a ovo je njena priča: Prije otkrića Australije, ljudi su bili ubijeđeni da su svi labudovi bijeli — nepobitno uvjerenje koje se temeljilo na činjenici da su, do pojave crnog labuda, isključivo viđali bijele labudove. Priča zapravo služi kao ilustracija o krhkosti našeg znanja kada se ono temelji na prethodnim zapažanjima i iskustvima.

Najjednostavnije rečeno, poenta je sljedeća: Ne postoji broj bijelih labudova koje možete vidjeti u životu i na osnovu kojeg možete zaključiti da su svi labudovi bijeli, ali je dovoljna pojava samo jednog crnog labuda da znate da nisu. Sve što ste znali — ili ste mislili da znate prije toga — s pojavom crnog labuda u suštini postaje nevažno. Sama ideja crnog labuda koju je popularizirao Nassim u suštini označava izuzetno rijetku pojavu ogromnih posljedica.

Zašto je ovo važno? Zato što je ono što ne znamo i ne slutimo u životu, zapravo puno važnije od onoga što znamo i očekujemo. Zaista, gotovo sve što je važno u našim životima nastaje kao rezultat rijetkih, ali izuzetno posljedičnih pojava. U isto vrijeme, međutim, mi i dalje nastavljamo da živimo život fokusirajući se na ono normalno — ono što nam je dato, znano i vidljivo. U filozofiji, ovo je poznato kao problem ćurke.

Problem ćurke (ili kurbana), odnosno problem indukcije: Zamislite ćurku ili ovcu koji se hrane svaki dan. Sa svakim novim danom i hranjenjem, životinje postaju sve sigurnije da vlasnik brine za njihovo dobro, da su stvorene da budu nahranjene i da je njihov život stabilan. Ovo traje sve do jednog kobnog dana pred Dan zahvalnosti ili kurbanski bajram kada, pa eto, jednostavno završe kako završe. Hiljadu prethodnih dana stabilnosti zapravo ne znače ništa u poređenju sa samo jednim događajem — njihovim crnim labudom. U tome je dakle problem predviđanja budućnosti koje se temelji na prošlosti i prethodnim iskustvima. Dovoljan je samo jedan trenutak da poništi sve što ste mislili da znate. Primijetit ćete, također, kako sa svakim danom vaše samopouzdanje zapravo sve više i više raste, i da se najsigurnije osjećate u trenutku kada je stvarni rizik zapravo najveći.

Imajući ovo na umu, zar nije tragikomično kako i dalje pokušavamo da zamislimo i predvidimo budućnost na osnovu onoga što smo vidjeli i proživjeli u prošlosti? Zaista, mi pokušavamo da budemo spremni na sve ono što dolazi tako što gledamo šta je to najgore što nam desilo ranije, a da pri tome ne primjećujemo sljedeću nekonzistentnost: Ukoliko prošlost, kroz iznenađenja koja niko nije mogao da predvidi, nije ličila na prošlost prije nje, zašto onda očekujemo da će budućnost ličiti na “prošlost” ovog trenutka?

Ovo ipak ne znači da smo bespomoćni. Utješno je što u suštini ne moramo da znamo koji će nas crni labud u životu pogoditi, odnosno i ne možemo. Jer, da možemo,, ne bi se ni desio. Sve što trebate da znate je da će u nekom trenutku da se desi, i da u najvećoj mogućoj mjeri budete spremni na to, to jeste da smanjite izloženost samo jednom događaju. Što bi rekla nana, ne stavljam sva jaja u jednu košaru. Stvarno, ako nas historija iščemu uči to je da se stvari koje se nikada ranije nisu desile, u jednom trenutku dese.

Evo još nekoliko stvari iz knjige koje su ostavile dojam na mene:

Posebno bolan vid nezahvalnosti i jedan misaoni eksperiment: Pretpostavimo da je 10. septembra 2001. godine postojao neki političar koji je imao hrabrost, viziju i istrajnost da progura propis koji nalaže da sva pilotska vrata u avionima moraju biti konstantno zaključana i neprobojna. Ova mjera predstavlja značajan trošak za aviokompanije i smetnju za posadu. U isto vrijeme, ona bi vjerovatno uspjela da spriječi napade u New Yorku 11. septembra. Ali baš zato što se napad nikada ne desi, osoba koja je progurala ovaj propis ne dobije nikakvo priznanje. I ne samo to, pošto se mjera ispostavi finansijski bespotrebna i u svakom smislu suvišna, osoba gubi svaki vid kredibiliteta i vjerovatno karijeru.

Ovo je dakle priča o neotpjevanim herojima našeg vremena koji su nam spasili živote, ili pomogli da izbjegnemo katastrofe, ali čije grobove danas niko ne posjećuje i kojima se ne pišu nikakve knjige. Mi puno više slavimo ljude koji su imali sreću da okončaju ratove, ali ne i one koji su doveli do toga da nikada ne dođe do rata.

Ne znam iskreno ni sam zašto me ova priča toliko dojmila. Valjda hoću da kažem da nekada u životu prosto trebate da radite stvari u koje vjerujete, čak i kada nikada nećete biti prepoznati za to, baš zato što ste ih uradili.

Paretovo načelo 80/20 u novom i fascinantnijem ruhu: Ovaj princip vam je vjerovatno poznat i počeo je s opažanjem Vilfreda Pareta da je 80 posto zemlje u Italiji u vlasništvu 20 posto ljudi. Načelo je u međuvremenu našlo upotrebu u svim sferama života, s tim da se ne radi o čeličnom zakonu već o dobrom okviru za razmišljanje o stvarima. Na primjer, 80 posto dohotka kompanije dolazi od 20 posto klijenata. Također, sve su prilike da 80 posto posla u firmi završava 20 posto ljudi. Nadalje, 80 posto vremena provodite u 20 posto odjeće koju posjedujete i tako dalje i tako dalje. Načelo je, kada se dovede do svog logičkog i matematičkog zaključka, zapravo još fascinantnije. Među ovih 20 posto koji rade 80 posto posla, također postoji još 20 posto koji rade 80 posto posla, tako da u konačnosti dođete do još moćnijeg načela 50/01 — iza 50 posto stvari se krije samo 1 posto uzroka.

Zašto je ovo važno? Zato što u životu možete da se riješite velikih problema, ukoliko se fokusirate samo na neke male dijelove. Da budem još konkretniji. Osamdeset posto stresa u životu vam vjerovatno stvara 20 posto ljudi koje poznajete. Ali je vrlo vjerovatno da vam 50 posto stresa, dolazi samo od jedan posto njih...:)

Biti fin (walking the walk): Puno je bolje biti dobra i razumna osoba ako, s vremena na vrijeme i u opravdanim slučajevima, pokažeš da to možeš i da ne budeš. Dakle, možeš sebi dozvoliti da budeš fin, popustljiv i uljudan ukoliko i samo ukoliko nekada — sasvim neočekivano, ali opravdano — lupiš šakom od stol, sukobiš se s nekim, ili tužiš nekoga samo kako bi pokazao da znaš da igraš igricu. Bez toga si samo naivna budala.

The Bed of Procrustes⁶

Ovo je zapravo knjiga aforizama, i pošto su ovi zapisi ispali predugi, podijelit ću samo nekoliko najdražih s vama. Inače, ideja knjige se bazira na Prokrustu, liku iz grčke mitologije koji je putnike stavljao u svoj krevet, ali tako što bi im odsjekao noge ukoliko su bili preveliki, odnosno rastezao ukoliko su bili premali. I to je upravo ono što mi često radimo u životu — naravno ne s ljudima, već sa idejama. Ograničeni znanjem koje posjedujemo i stvarima koje razumijemo, mi ih na silu pokušavamo smjestiti u okvire, modele i teorije koje imamo, a koji često nažalost nisu ništa drugo do besmisleni.

Nekoliko aforizama:

“Ukoliko vam stvari brzo dosade, znači da vaš detektor sranja dobro radi; ukoliko zaboravljate (neke stvari), znači da vaš um zna da filtrira; ukoliko osjećate tugu, znači da ste ljudsko biće.”

“Dugoročno gledano, prije ćete prevariti sebe, nego druge.”

“Znak je slabosti izbjegavanje pokazivanja znakova slabosti.”

“Jedina razlika između tehnologije i ropstva je što su robovi u potpunosti svjesni da nisu slobodni.”

“Znate da imate utjecaja onda kada ljudi počnu da primjećuju vaše odsustvo više nego prisustvo drugih.”

“Bogat si onda i samo onda ukoliko novac koji odbiješ ima bolji ukus od novca koji prihvatiš.”

“Da bi se u potpunosti izliječili od novina, provedite jednu godinu čitajući novine od prošle sedmice.”

“Ukoliko smo zaista jedina životinja s osjećajem pravde, to mora da je zato što smo ujedno i jedina životinja s osjećajem okrutnosti.”

“Ukoliko nešto izgleda nerazumno — i ukoliko postoji već dugo vremena — sve su prilike da imate pogrešnu definiciju racionalnosti.”

I usko vezano za ovo

“Potrebna je posebna mudrost i samokontrola da čovjek prihvati da mnoge stvari posjeduju logiku koju ne razumije i koja je pametnija od njega.”

Zaista, potrošio sam toliko riječi i opet nisam siguran jesam li uspio da prenesem koliko su ove knjige i misli značile u mom životu. Tek, zahvaljujući *Incertu*, osjećam da ujedno znam manje nego ikada prije, ali da istovremeno i razumijem više nego ikada ranije. Naučio da budem skromniji, puno-puno skromniji glede onoga što znam, ili mislim da znam u životu. Stvarno je istina da ne možete napraviti ništa sa znanjem, ukoliko ne znate gdje ono prestaje. Jer, postoji ta greška u našem razmišljanju prema kojoj stvari uvijek imaju neki razlog koji nam je lako dostupan i koji bez velikih problema možemo spoznati.

I generalno nam je potrebno puno više poniznosti u životu. 94 posto Šveđana smatra da su natprosječno dobri vozači, dok 84 posto Francuza smatra da su natprosječno dobri u krevetu i to vam govori puno o ljudima. Puno je veća snaga potrebna da bi čovjek shvatio svoja ograničenja. Ovo sve ima nekoliko negativnih posljedica po moju karijeru. Odbijam da u međuvremenu dam objašnjenje zašto se nešto desilo, a posebno šta će se desiti u budućnosti. Intelektualno je puno iskrenije reći da se nešto desilo kao splet slučajnih okolnosti, nego dati razlog zašto se nešto desilo, ali svijet u kojem živimo upravo to zahtjeva od nas. Ne bi me čudilo da u jednom trenutku zbog toga dobijem otkaz.

Bilo kako bilo, zahvaljujući Nassimu, naučio sam da je najveća prednost novca

u životu nezavisnost i mogućnost da radiš ono što zaista želiš. Čuva te od prostitucije uma i obveze da se pokoravaš autoritetima. I tako, s novcem koji sam zarađivao posljednjih godina nisam dobijao podstrek da radim još više kako bih ga uvećao, već upravo suprotno, kako bih radio manje, putovao više, jeo bolje i imao više vremena da čitam i pišem (ovaj blog).

A ako bih morao da izaberem jednu rečenicu koja me najviše pogodila to je ova:

“Propušteni voz je bolan samo ukoliko trčite za njim.” |

Jer, odbijajući da trčite za vozom, razvijete neki osjećaj da imate kontrolu nad svojim vremenom, rasporedom, a konačno i životom.

Draga čitateljice i dragi čitaocē, došli smo do kraja. Nadam se da je bilo vrijedno vašeg vremena i hvala vam što ste izdržali.

Vale!

“Šta je to s nama i sa životom, u kakve se to konce splićemo, u šta upadamo svojom voljom, u šta nevoljom, šta od nas zavisi, i šta možemo sa sobom. Nisam uješt razmišljanju, više volim život nego misao o njemu, ali kako god sam prevrtao, ispada da nam se većina stvari dešava mimo nas, bez naše odluke.”

— Meša Selimović, Tvrđava

II

O NAMA

Čovjek može voljeti jedan citat, a da se istovremeno s njim ne slaže. Ovaj gore predstavlja primjer toga. Volim ga, jer mislim da u dobroj mjeri odražava fatalizam naših ljudi. Ne slažem se s njim, jer ne mislim da se većina stvari dešava mimo naše volje. Istina, kontrola u velikoj mjeri iluziju (više o tome nešto kasnije), ali jedini način da se stvari zaista dešavaju mimo vaše volje je i da im se u potpunosti predate.

Kako god, u tekstovima koji slijede sam pokušao da se izdignem iznad naših redovnih problema i ponudim nešto drugačiji pogled na ono što jesmo i od čega patimo. Ukratko, oni se bave nedostatkom nade, povjerenja, individualne odgovornosti, te naše sklonosti da slijepo i pokorno pratimo većinu.

Iako posljedične, nijedna od njih nije neizbježna.

O nama i njima (I)

17. VI 2019. godine

“If matter were prone to birthing monsters of this kind, Schwarzschild asked with a trembling voice, were there correlations with the human psyche?”

Could a sufficient concentration of human will - millions of people exploited for a single end with their minds compressed into the same psychic space - unleash something comparable to the singularity?”

– **Benjamín Labatut, When We Cease to Understand the World**

Postoji, kod nas, duboko uvriježeno mišljenje da pojedinac ne može ništa da promijeni. Zavisno od promjene koju amišljate, ta misao je istovremeno i istinita i pogrešna. Istinita, jer pojedinac zaista ne može promijeniti svijet. Pogrešna, jer niko nije rekao da morate i trebate da mijenjate svijet.

Meša Selimović u *Tvrđavi* postavlja pitanje ‘šta može jedan čovjek, šta može i stotina? Jedan pijetao, milion spavača.’ Iako na prvu zavodljiva, meni je ova ideja uvijek nekako djelovala pogrešna, iz prostog razloga što nije u potpunosti jasno zašto jedan pijetao uopšte treba da budi milion spavača. To su pretjerano velika očekivanja stavljena pred jednu životinju koja će nas — kao i sva velika očekivanja u životu — neminovno samo razočarati.

Bilo kako bilo, za redove koji slijede, nije uopšte presudno da li je ova misao tačna ili netačna. Fascinantna je sama po sebi, jer vjerujem da zapravo ocrtava ključnu razliku između ‘nas’ i ‘njih’, a to je način na koji gledamo na promjene i našu individualnu ulogu u njima.

Kada govorim o drugima, mislim na sva napredna društva ovog svijeta— od Japana do Švedske.* U tim društvima, kao da se pojedinci vode skroz drugačijom matematikom promjena koja se sastoji od bezbroj sitnih koraka koji u zbiru i u konačnosti dovode do željenog ishoda.

To otprilike izgleda ovako:**

$$\begin{aligned} \text{Promjena} = & \\ & x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 \dots + x_{100} + x_{101} + x_{102} + x_{103} + x_{104} + x_{105} \dots + x_{1001} \\ & + x_{1002} + x_{1003} + x_{1004} + x_{1005} \dots + x_{10001} + x_{10002} + x_{10003} + x_{10004} + \\ & \quad x_{10005} \dots + x_{100001} + x_{100002} + x_{100003} + x_{100004} + x_{100005} \dots \\ & + x_{1000001} + x_{1000002} + x_{1000003} + x_{1000004} + x_{1000005} \dots + x_{3531159} \end{aligned}$$

Kod nas se, s druge strane, na promjene gleda kao na zbir manjeg broja, ali zato neuporedivo većih koraka, ili nekako ovako:

$$\text{Promjena} = X_1 + X_2 + X_3$$

Iako vjerovatno zvuči banalno, ovo ima nemjerljivo velike posljedice, prosto jer drugačije shvatate vašu ličnu odgovornost prema zajednici u kojoj živite.

U prvom slučaju ćete se voditi primjerom i raditi stvari koje možda neće promijeniti svijet, ali će dati mali doprinos svijetu oko sebe. Bivate, dakle, promjena koju želite da vidite da posudim čuvene Gandhieve riječi. Ovim je vjerovatno bio vođen i Zoran Đinđić kada je poslije dugo godina u Njemačkoj etiku individualne odgovornosti prepoznao kao temeljnu vrijednost zapadnoevropske civilizacije.

U drugom, našem, slučaju ste u potpunosti oslobođeni odgovornosti, jer sasvim opravdano rezonujete da je svaki vaš čin samo kap u moru koja ionako ništa neće promijeniti. Pošto je svaki čin uzaludan, ništa nije vrijedno našeg truda i to prosto biva zvijezda vodilja. Sve što nam ostaje je da se nadamo da će se nekako, nekada, negdje, nešto promijeniti, što u svakom slučaju biva izvan našeg domašaja.

Konkretnije, zbog ovakvog pogleda na svijet se kod nas ne izlazi na izbore, auto se pali do granapa, a opušci i žvake se bacaju na pod. I zaista, individualno gledajući,

---

* Osjećam potrebu da zapišem da sam svjestan površnosti i glupavosti ovakvih podjela i da se u pravilu čuvam generalizacija i stereotipa. Kada je Walter Lippman skovao izraz 'stereotip', on je naravno bio svjestan njihove ograničenosti, ali u isto vrijeme koristi i potrebe.

Kao i sve mentalne kratice i pojednostavljene slike stvarnosti, stereotipi nam pomažu da se orijentiramo u složenom svijetu. Činjenica da je takva slika ograničena i nepotpuna ne mora nužno da znači i da je neistinita. Djelimično znanje nije lažno znanje. Sve dok na njih ne gledate kao na apsolutne i nepobitne činjenice, već kao orijentir, stvari još uvijek nisu tako opasne. Ovo što sam gore pokušao da predstavim je upravo takav jedan orijentir, ništa više.

** Jedan od problema ekonomije (i ostalih društvenih nauka) danas je tzv. 'matematizacija' teorije tj. potreba za fensi jednačinama, regresijama, endogenim i egzognim varijablama kako biste bili 'naučni' i zadivili akademsku zajednicu. Nikada nisam vjerovao da društvene fenomene možete sažeti u formule, tako da sam ovo uradio u čisto ilustrativne svrhe.

svaki ovaj čin ima zanemariv uticaj na svijet i okoliš koji neće zbog nas postati ni sekundu gori. Iste ove stvari 'oni' u većini slučajeva zapravo ne rade tj. rade upravo suprotno.

Recikliranje je dobar primjer, mada znam da ima puno boljih i uvjerljivijih (prosto meni trenutno ne pada na pamet). Bez ikakve sumnje i individualno gledajući, odvajanje plastičnog, staklenog i ostalog otpada stvarno neće spasiti planetu. Isto tako možete upaliti sva svjetla u svim prostorijama i nikada ih ne ugasiti — svijet i okoliš ih neće ni osjetiti. Ali baš zato što većina ljudi razmišlja na ovaj način, rezultat biva poguban. I baš zato što druga društva uvijek polaze od sebe, rezultat biva zadivljujući.

Ako kod nas odlučite da radite nešto slično i da vodite primjerom, ljudi će vas u pravilu gledati kao naivnu budalu, rijetko vrijednu divljenja, češće vrijednu sažaljenja.

Eto, to je to – od svih otpjevanih i izvakanih razlika između 'nas' i 'njih', za mene ovo biva najveća, najfascinantnija i najbolnija.

Pošto ne bih želio da ovaj blog bude samo još jedna analiza naših problema i mana u čemu smo u međuvremenu svi postali poprilično dobri, sa vremena na vrijeme ću se truditi da barem ponudim jedno malo, postepeno, inkrementalno rješenje.

To ostavljam za drugi dio zapisa, ali ako ništa sada barem znate kako je blog dobio ime.***

*** Razlog zašto čak i post od 1.600 riječi dijelim na dva je iz prostog razloga što nam je 'attention span' postao poprilično uzak, što između ostalog dugujemo pametnim telefonima i potrebi za instant-svim. Na početku mi je jednostavno više stalo da ljudi ovo čitaju, nego da nekoga davim traktatima.

O nama i njima (II)

24. VI 2019. godine

I šta onda da se radi? Kako i mi možemo postati kao oni?

U duhu prethodnog posta, vjerovatno prvi korak leži u tome da zaboravimo na ovo 'mi' i fokusiramo se isključivo na 'ja'.

Njemački sociolog Ralf Dahrendorf je jednom rekao da je potrebno šest mjeseci da zamijenite politički sistem, šest godina da transformišete ekonomski sistem, a šezdeset godina da promijenite društvo. Društvo, dakle, teško da možete i trebate mijenjati. Sve i da možete, ništa nije vrijedno šezdeset godina vašeg života i tačka.

Ali ono što definitivno možete je da svaki dan vaš mikrokosmos učinite barem malo boljim. Puno malih ljudi, koji na puno malih mjesta, čine puno malih stvari mogu promijeniti lice svijeta, glasi jedna afrička poslovice.

I stvarno je fascinantno šta nekolicina organiziranih i odlučnih ljudi može da napravi. Sarajevski *Muzej ratnog djetinjstva* je jedan od najsvjetlijih nedavnih primjera, koji je uz to možda i stvarno došao blizu da promijeni barem mali dio svijeta.

Ali stvarno ne morate da ciljate tako visoko. Mary Anne Evans (poznatija kao George Eliot) je jednom zapisala da rastuće dobro ovog svijeta i činjenicu da nije sve tako naopako sa nama, djelimično dugujemo nehistorijskim djelima i 'običnim' ljudima koji su vjerno živjeli povučene živote i čija groblja niko danas ne posjećuje.*

Za sve vas koji zamišljate bolju budućnost, ali ne znate gdje da počnete, nije važno da li možete naći neku političku stranku vrijednu vaše podrške. Prosto nađite neki problem do kojeg vam je stalo i organizaciju koja se time bavi. Postoje, na primjer, aplikacije koje korisnicima pametnih telefona omogućavaju da naglas čitaju priče i pjesme koje se potom pretvaraju u audio knjige za osobe s oštećenim vidom. Ako takva aplikacija ne postoji kod nas, napravite je i svijet je već postao bolje mjesto za život.

---

* Slavoj Žižek je jednom prilikom upozoravao kako se ljudi zadovoljavaju malim koracima (recikliranjem, ili kupovinom 'fair trade' proizvoda), jer u tome vide lak izlaz iz svih problema i jer ih oslobađa veće odgovornosti. Ukratko, osjećaju da su dali sve od sebe i da mogu uredno nastaviti da uživaju u svojim životima. To je naravno istina, ali mislim da mi bolujemo od druge krajnosti tj. često odlučujemo da ne radimo ništa, jer (opravdano) vjerujemo da ne možemo da promijenimo svijet. Nema naravno ništa loše u tome da ciljate visoko, sve dok vas to visoko ne paralizira da ne činite ništa.

Govoreći o rastu nejednakosti u 20. stoljeću, Joseph Stiglitz je jednom rekao da je ona ista kao da posmatrate travu kako raste — ne uočavate promjene iz dana u dan, ali poslije nekog perioda prosto vidite da se nešto promijenilo. Eh, isto je i sa ovim sićušnim koracima.

Znam, nije sve baš tako lako. Problem je što za sve ovo što pokušavam da izložim treba puno vremena i što čak i onda kada vidite promjenu, nemate nužno osjećaj da ste baš vi doprinjeli tome. To je neizmjereno demotivirajuće, iz prostog razloga što svaka osoba voli da vidi plodove svog truda i rada (više o tome u zapisu *O plodovima rada, kuhanju i traganju za smislom*). Postoji velika vjerovatnoća da vaše odricanje niko neće primijetiti, niti vam se ikada zahvaliti i tu nažalost ne mogu da ponudim nikakvu utješnu riječ.

Sve što možete je da vjerujete da će neko slijediti vaš primjer, ili da eventualno uvjerite ljude oko sebe da ga slijede. To je sve. Jednom prilikom kada sam izložio kraću verziju ove ideje, rečeno mi je da sam naivan. Vrlo vjerovatno, ali prosto ne vidim šta je alternativa.

Želio bih da odem korak dalje i da dodam da ne samo što vjerujem da se dobra djela sabiraju i da je to najvjerovatniji uzrok društvenih promjena, već i da postoji neki momenat nakon kojeg počnu da se multipliciraju, što znači da konačna, ljepša slika odjednom samo bukne (sjetićete se, to je ideja nelinearnosti iz jednog od prethodnih zapisa ovog izdanja).

‘Sve vaše misli, sve sjemenje koje ste posijali i koje ste možda već i zaboravili uhvatiti će korijen i izrasti i ko je dobio od vas, daće drugom. I otkud možete znati koliki će biti vaš udio u budućem rješavanju sudbine čovječanstva?’ Ovo je iz *Idiota* Dostojevskog i ujedno predstavlja jednu od najljepših ideja koje poznajem.

Meni su prodavači u granapu osmijehom znali uljepšati dan, jednako kao što su mi ga znali pokvariti nekim bezobrazlukom. Barem jedan dio te lijepe energije, ili frustracije bih potom prenio na ljude oko sebe, a oni nastavili niz. Možda počnite o dobrim djelima, iskrenim osmijesima i lijepim riječima gledati kao na neki zarazni virus koji se širi.

Jeste li ikada razmišljali o zijevanju, pita Malcolm Gladwell?⁷ Zijevanje je iznenađujuće moćan čin. Samo zato što ste pročitali riječ ‘zijevanje’ u prethodne dvije rečenice — i dodatna dva ‘zijevanja’ u ovoj rečenici — dobar broj vas će vjerovatno zijevnuti u narednih nekoliko minuta. Ako ovo upravo čitate na javnom mjestu i zijevate, postoji vjerovatnoća da će dobar dio ljudi koji su vas vidjeli također zijevnuti... Neki ljudi su vas možda samo čuli kako zijevate, da bi potom i sami zijevnuli, što je sasvim novi vid zaraze... I konačno, kako čitate ovo, neko od vas je možda pomislio — ma kako nesvjesno i prolazno — da je umoran. To onda znači da zijevanje može biti i emotivno zarazno. Samo zato što sam napisao riječ ‘zijevanje’ u stanju sam da usadim neki osjećaj u vašoj glavi. Baš moćno, zar ne?

Ono što hoću da kažem je da svaka vaša riječ podrške, svaki vaš osmijeh pravi neku razliku, premda nikada nećemo biti u mogućnosti da mjerimo kako se dobra djela umnožavaju.

Svijet je lonac u kojem se stalno kuha nešto veliko, napisala je Elif Šafak. Šta, još ne znamo, ali sve što činimo, osjećamo ili mislimo su sastojci u toj mješavini.

Trebamo se zapitati šta mi lično dodajemo u lonac. Dodajemo li ozlojeđenost, neprijateljstvo, bijes ili nasilje? Ili pak dodajemo ljubav i sklad?

Šta je to što vi dnevno dodajete?

Neka, šta će narod reći

25. V 2020. godine

Da li vam se ikada desilo da uradite ili kažete nešto u šta ne vjerujete, samo da biste se prilagodili većini i ispunili očekivanja ljudi oko vas? Ako ste normalno i zdravo ljudsko biće, onda jeste.

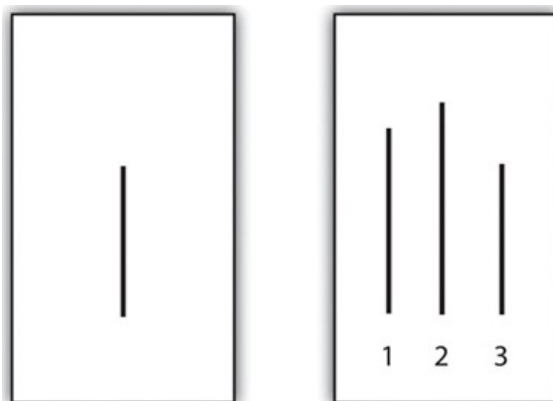
Taj čin ukratko predstavlja konformizam i njemu je posvećen ovaj zapis.

Postoje uglavnom dva razloga zbog kojih se prilagođavamo drugima. Jedan se temelji na našoj želji da imamo ispravna uvjerenja. Kako nekada u životu nije moguće objektivno odrediti šta je ispravno, a šta ne, pomoć često tražimo oko sebe. Ako ljudi vjeruju u ono što i mi, onda imamo više samopouzdanja u ono što radimo i govorimo. Ako većina vjeruje u suprotno, očito postajemo nesigurni i imamo potrebu da se prilagodimo drugačijem mišljenju. Drugi razlog se tiče naše želje da budemo prihvaćeni od ljudi, odnosno potrebe za pripadnošću.

Kao što možete da vidite, konformizam je nekada sasvim racionalan. Ali da li to ujedno znači i da je dobar? Odgovor je vrlo kratak i u suštini banalan: Ako većina drži ispravna uvjerenja, onda jeste, a ako ne, onda nije. Problem je, međutim, što se društva nekada po inerciji drže normi i pravila koja su nastala u nekim starim vremenima, ali koja mu danas uglavnom nanose štetu.

Dobro. Sada zamislite da ste pozvani da učestvujete u eksperimentu o vizuelnim percepcijama. S vama u učionici je još osam studenata. Svi ste smješteni u jedan red, a vama je pripalo pretposljednje mjesto.

Eksperiment se sastoji od 18 krugova. U svakom krugu dobijete različite slike koje otprilike izgledaju ovako:

Od vas se traži da odredite koja linija na desnoj strani (dakle 1, 2, ili 3) odgovara liniji na lijevoj strani. U ovom primjeru, odgovor je očito 3. Odgovori se daju redom i naglas. Pošto ste predzadnji u redu, u prilici ste da čujete odgovore prethodnih studenata.

Prva dva kruga prolaze očekivano i u popriličnoj dosadi. Svi imaju isti odgovor. Od trećeg kruga, međutim, nešto čudno počinje da se dešava. Bez izuzetka, ljudi prije vas odjednom počinju da daju odgovore koji ne odgovaraju onome što vi vidite. Iznenađeni ste i zbunjeni. Šta radite?

Zapravo, postoji jedna kvaka. Ono što ne znate je da ovo nije eksperiment o vizuelnim percepcijama, već o našem ponašanju kada smo izloženi pritisku većine. I još važnije, vi ste zapravo jedini predmet eksperimenta. Svi ostali studenti su dio tima i dobili su zadatak da od trećeg kruga namjerno počinju davati pogrešne odgovore.

Ovo je serija eksperimenata koje je pedesetih godina prošlog stoljeća osmislio Solomon Asch.⁸ Iskreno, mislim da u historiji istraživanja ne postoji puno jednostavnijih, ljepših i dubljih eksperimenata od ovog.

Dakle, da se vratim na pitanje. Šta vi radite? Šta se dešava kada vidite jedno, a svi drugi oko vas govore drugo? Vjerovali, ili ne, u trećini slučajeva ljudi počinju da govore ono što govore i drugi. Dakle, vidite da je odgovor pogrešan, ali opet dajete odgovor koji odgovara većini. (Inače, razlika u dužini linija je uvijek bila toliko značajna da nije moglo biti nikakve zabune.)

Eto, to je konformizan u svom najgorem obliku i tada postaje katastrofalan po društvo.

Odakle on potiče? Uglavnom od kulture u kojoj rastete. Jedan od načina na koji dijelimo kulture je na one individualističke i na kolektivističke. Kolektivistička društva važnost pridaju međuzavisnosti, saradnji i društvenoj harmoniji, dok individualistička cijene nezavisnost, autonomiju i samoodrživost. Mi smo, pogađate, pretežno kolektivističko društvo i u tome nema nužno ništa loše. Japan i Južna Koreja također spadaju u kolektivistička društva i ništa im ne fali. Kao i inače u životu, sve zavisi od toga u kojoj se krajnosti nalazite. Ono što jeste činjenica je da je nivo konformizma u kolektivističkim društvima veći nego u individualističkim i to nekada može biti problematično.⁹

Kao što rekoh, slijediti većinu nije loše ukoliko većina radi ispravne stvari. Međutim, ono što može da se desi i što jeste problem, je kada slijedimo pogrešne stvari, jer mislimo da ih većina odobrava. Zamislite da u društvu postoji neka norma koju većina ljudi mrzi, ali da toga nismo svjesni. Šta se dešava u tom slučaju? Pa norma opstaje, prosto jer svi vjeruju da je niko ne osporava. Stvarno, razmislite na sekundu kako je ovo poražavajuće.

U svojoj posljednjoj knjizi *How Change Happens*, Cass Sunstein daje jedan slikovit primjer ovoga koji dolazi iz Saudijske Arabije.¹⁰ U toj državi valjda još uvijek postoji običaj takozvanog muškog starateljstva prema kojem žena mora dobiti prethodnu saglasnost svog muža ukoliko želi da radi. Ispostavilo se da većina mladih

Saudijaca podržava rad njihovih žena, ali da i dalje oklijevaju da daju svoju saglasnost. Zašto? Pa zato što vjeruju da je većina protiv toga. Tek pošto čuju da većina muževa iz njihovog okruženja zapravo nema ništa protiv toga, ojećaju olakšanje i u pravilu daju saglasnost za nešto što ionako odobravaju.

Kako se onda stvari uopšte mijenjaju u društvu? Mijenjaju se zahvaljujući nekonformistima, hrabrim ljudima koji prvi ustanu protiv nečega. Oni bivaju ona prva domina poslije koje stvari počinju polako da padaju. Biti nekonformista u konformističkom društvu je nažalost užasno teško, posebno kada vam je narodni folklor pun ovakvih rečenica: Neka, nemoj, šta će narodi reći; slušaj profesora, ne talasaj, ne proturječi itd.

Zaključit ću ovaj tekst sa modelom kolektivnog ponašanja koji je razvio Mark Granovetter i koji između ostalog govori o ovim hrabrim ljudima.¹¹ Znae kako se kod nas nekada u šali kaže *on je objasnio neke stvari*? E ovaj je stvarno objasnio neke stvari.

Model ukratko izgleda ovako:

Kada razmišljamo da li da uradimo nešto ili ne, naša kalkulacija troškova i koristi barem u određenoj mjeri zavisi od toga da li će nas i drugi u tome pratiti. Protesti su dobar primjer ovoga. Trošak učestvovanja u protestima zavisi od toga koliko ljudi učestvuju u njima — što je veći broj ljudi, to je trošak manji, a uspjeh vjerovatniji.

Međutim, i to je ključna spoznaja modela, ono po čemu se ljudi razlikuju je prag nakon kojeg odluče da učestvuju u nečemu. Dakle, svi imamo neki okvirni broj ljudi u glavi od kojih očekujemo da urade nešto prvi prije nego što im se priključimo. Kod nekih je taj prag viši, kod drugih niži.

Zamislite situaciju u kojoj se stotine ljudi nađu na trgu i u kojoj svi osjećaju jednak bijes i nezadovoljstvo. Da li će doći do nereda? Ne nužno, jer sve zavisi od toga kakva je distribucija gorepomenutog praga. Neki ljudi će se priključiti neredima, tek pošto to uradi desetina ljudi prije njih. S druge strane, neki će ljudi zahtijevati da to uradi tek nekolicina. Možda se među tom masom nalazi i par ljudi koji su spremni odmah krenuti u akciju, čim vide da je neko krenuo prvi.

Ali šta ako nema onog prvog? Šta ako niko nema nulti prag, to jeste ne zahtijeva bilo koga da bi krenuo ili krenula u nešto? Pa ništa, ništa se neće desiti! Možete imati stotine ljudi koji osjećaju i žele isto, ali ako nemate onu prvu osobu, onda nema pobune.

Stvarno, od svih definicija, citata i knjiga o liderstvu, za mene je ovo najljepši prikaz istinskog lidera. Nekoga ko je antikonformista, ko za stvar u koju vjeruje ne zahtijeva nikakvu podršku, neko ko je hrabar, neustrašiv i spreman da izgubi puno, a dobije malo.

Jedan mali primjer ovoga možete posmatrati svakodnevno. Znae onaj momenat kada svi stojite na semaforu, nema saobraćaja, i nestrpljivo čekate da se upali zeleno da biste prešli ulicu. Šta se desi kada neko izgubi strpljenje i krene preko crvenog? Pa nedugo nakon toga, svi ga odjednom počnu pratiti. Eto isprobajte sami, krenite jednom prvi dok svi čekate zeleno i gledajte kako čarobno domine počinju da padaju.

Znam, znam, nije lijepo prelaziti na crveno. Znam, ali, ali, ali...

O (ne)povjerenju

29. VII 2019. godine

Na svijetu postoji određeni broj država u kojima je zadovoljstvo živjeti, nekoliko država u kojima bi rijetko ko želio da živi, dok većina ostalih biva negdje između.

U pravilu nije teško odrediti koja država spada u koju kategoriju, ali je puno teže (ili skoro nemoguće) odgovoriti zašto su države tu gdje jesu. Šta tačno objašnjava razlike među društvima je jedno od najstarijih i najvažnijih pitanja, s tim da je život isuviše složen i fascinantno da bi ikada postojao jednostavan i konačan odgovor.

Šta god da vam je u sekundi prošlo kroz glavu kao moguće objašnjenje, vjerovatno ste u pravu. Razvoj svakog društva zavisi od očitih stvari kao što su broj i obrazovanje radne snage, nivoa štednje i investicija, kapitala i produktivnosti, kvalitete institucija i političke stabilnosti, prirodnog bogatstva, pa sve do onih manje očitih kao što su naslijeđe kolonijalizma, klima itd.

Na koji način i u kojoj mjeri svaki od ovih faktora djeluje je skoro nemoguće odrediti i vjerovatno ne postoji idealna kombinacija koja bi radila jednako u svakom kontekstu. Ja bih ovaj zapis želio da iskoristim i opišem zašto je manjak povjerenja – među ljudima i u sistem – jedan od najvećih, ali i najpodmuklijih problema koji podriva skoro sve što pokušavamo da uradimo u ovoj državi.

Veliki dio onoga što slijedi je inspirisan knjigom *Why Culture Matters Most*, američkog profesora Davida Rosea.¹² U njoj, Rose opisuje zašto je visok nivo povjerenja ključ dobrog života zbog toga što usmjerava naš razum i ponašanje, omogućavajući ono što on zove masovno cvjetanje.

On drži da je saradnja među ljudima preduslov napretka kakvog poznajemo iz razloga koje ću kratko pokušati da izložim u nastavku:

Prije svega, sva društva na svijetu, pa tako i naše, imaju određeni broj genijalaca. Međutim, da bi se oslobodio nevjerovatni potencijal ljudske kreativnosti, potrebno je da ljudi međusobno saraduju. Napredak društva i inovacije su skoro nemoguće bez masovne saradnje među različitim ljudima. Ukratko, što nas je više, to je viši nivo podjele rada i specijalizacije među pojedincima, a samim tim i veći broj transakcija. Međutim, da bi specijalizacija i razmjena pristojno funkcionisali, potreban je barem određeni nivo povjerenja, prosto jer ne želite da saradujete i trgujete sa nekim kome ne vjerujete. Značajne inovacije, stoga, u pravilu dolaze samo iz onih društava koja potiču kolektivnu kreativnost, saradnju i povjerenje.

S druge strane, i vrlo važno, povjerenje ‘prirodno’ dolazi samo u manjim grupama. Evolucijski gledano, većinu života na ovoj planeti smo proveli u manjim grupama i sa ljudima koje poznajemo. Održavanje bliskog odnosa s ljudima između ostalog zahtijeva puno vremena i mentalne energije, pa smo jednostavno ograničeni i tim faktorima.

Nadalje, sociološka i antropološka istraživanja su pokazala da je maksimalna ‘prirodna’ veličina grupe s kojom možemo imati istinski društveni odnos magični broj od 150 ljudi. Okvirno, to je broj gdje i dalje postoji mogućnost da se ljudi međusobno poznaju i održavaju neki ‘prirodni’ nivo povjerenja. Međutim, kada se pređe taj prag, očito je potrebno nešto drugo što bi ljude držalo na okupu i garantovalo da veliki broj ‘stranaca’ i dalje sarađuje.

Konačno i na sreću, to nešto postoji. Pored individualne inteligencije koja nas razlikuje od ostalih vrsta na svijetu mi, homo sapiensi, također imamo sposobnost za kulturom. Sve ovo dugujemo kognitivnoj revoluciji koja je prelijepo opisana u knjizi *Sapiens* Yuvala Noaha Hararija.¹³ U njoj, Harari pokazuje kako smo mi zapravo jedina bića koja su u stanju da razgovaraju i raspravljaju o apstraktnim stvarima i da nas te iste stvari drže na okupu.* Ne želim sada da pretjereno ulazim u to, ali ono što ljude vrlo često drži zajedno je neki kolektivni mit koji postoji isključivo u kolektivnoj imaginaciji ljudi.

Dakle, da sumiram: što je veće društvo, to je veća podjela rada, veća specijalizacija, veća korist od ekonomije obima i međusobne trgovine, te shodno tome i veći napredak. S druge strane, što je veće društvo, to je prirodno manje provjerenja koje je upravo neophodno da bi društvo bilo produktivno i iskoristilo sav taj potencijal.

Važnost povjerenja je opisana kroz čuvenu dilemu koju je 1968. godine iznio Garrett Hardin u jednom prelijepom eseju.¹⁴ U njemu, Hardin opisuje zašto je zajednički pašnjak podložan uništenju od prekomjerne ispaše. Svjestan sam da na prvu ne zvuči baš uzbudljivo, ali ima puno toga da kaže o životu i nama.

Pretpostavimo da svaki seljak ima određeni broj krava i da sve krave pasu na zajedničkom pašnjaku. Svim farmerima bi trebalo biti u interesu da dogovore ograničenu površinu pašnjaka na kojem svaka krava može da pase. Problem je, međutim, što svako od njih ima poticaj da dozvoli svojim kravama da pasu na većoj površini od dogovorene. Ako se svako od njih ponaša racionalno i brine samo o svom vlastitom interesu, krajnji rezultat je uništenje pašnjaka od kojeg u konačnosti svi nose samo štetu.** To je dilema svakog društva i jedna od osnovnih ideja ovog bloga.

Na malom pašnjaku, ovo nije nužno problem, iz prostog razloga što odmah postaje očito ko se ne pridržava dogovora. Ali na velikom pašnjaku, odnosno velikom društvu, ovo je fatalno.

---

* Na primjer, kaže on, nikada ne biste uspjeli da uvjerite majmuna da vam da bananu tako što ćete mu obećati neograničeno banana u nekom drugom životu. Ljudi očito funkcionišu malo dugačije.

** Da racionalno ponašanje pojedinca ne dovodi uvijek do društveno poželjnih ishoda je spoznaja sa kojom se većina ekonomista teško miri.

Pošto se ljudi ponašaju razumno, nije rješenje u tome da se apeluje na njihovu racionalnost, već da se ona kanališe. Potrebna je kultura povjerenja – ako ja vjerujem da ti nećeš nanijeti štetu meni da bi ostvario ličnu korist, neću ni ja nanijeti štetu tebi i tako će nam svima biti bolje. U konačnosti, potrebna je jedna kritična masa ljudi koja je dovoljno velika da se u većini slučajeva možemo osloniti na to da nas ljudi neće prevariti.

A razlog zašto pišem sve ovo je što je u našem društvu trenutno nažalost upravo suprotno slučaj. U našim životima, očito je da ne postoji ni povjerenje prema pojedincima, niti povjerenje u sistem.

Kao prvo, povjerenje među ljudima je na jako niskom nivou, kako zbog rata, tako i zbog činjenice da ni 24. godine kasnije ne postoji ni tračak zajedničke interpretacije o tome šta je bilo i ko je za šta odgovoran. Sistem obrazovanja, kako je trenutno postavljen, u najmanju ruku ne pomaže, a sistem vrijednost je izgleda potpuno erodiran. Roditelji koji žele sve najbolje za svoju djecu, vrlo racionalno odlučuju da ih ne uče vrijednostima kao što su poštenje, iskrenost i briga za opšte dobro, u strahu da će biti zloupotrijebljeni od djece koja su odgajana da misle samo na sebe i iskorištavaju svaku priliku koja im se nudi.

Što se tiče povjerenja u sistem, onog momenta kada vidim da ga varaš, a da u isto vrijeme ne odgovaraš za to, onda i ja imam poticaj da radim isto. I ne samo to, ja sam zapravo budala ako te ne pratim u tome. U teroji igara, ovo se valjda zove *sucker's payoff*.*** U životu, jedina gora stvar od toga da igrate pokvarenu igru je da je ne igrate.

Ovo je nažalost razlog zašto toliko ljudi, čak i onih sa dobro plaćenim poslovima, napušta državu. Idu, jer moralno ne mogu i ne žele prihvatiti da moraju da se ponašaju na način koji nije u skladu sa njihovim odgojem i vrijednostima da bi opstali u ovom društvu. To je posljednja faza sunovrata kada i pošteni postanu nepošteni samo da bi preživjeli. Trenutno, i to je najbolnije, pametnom se čovjeku jednostavno ne isplati biti pošten. I pošto je većina ljudi došla do te spoznaje i pošto niko ne vjeruje u sistem, korupcija trenutno cvjeta i završili smo u najgorem od svih svjetova.

Ovo je stvarno začarani krug iz kojeg je teško izaći. Znam da je moguće, jer su kroz historiju društva pokazala da je moguće, ali ni sam ne znam gdje da se počne.

Ekonomisti problem povjerenja u pravilu rješavaju putem institucija, kao što je nezavisno i efikasno sudstvo. Singapur je primjer heterogene zemlje u kojoj postoje četiri zvanična jezika, ali koja ipak više nego dobro funkcioniše, jer ljudi imaju povjerenje u sistem koji očito radi za njih.

Nažalost, institucije ne mogu riješiti sve, prosto jer nisu nezavisne od kulture. Ni najbolji zakon, ni najbolje institucije nisu u stanju da se odbrane ukoliko većina želi da ih vara.

*** Ili da prevedem na tečni bosanski, popušio si ga.

Na svu sreću, kultura nije nasljedna, niti se prenosi genima. Može se mijenjati, mada jako sporo. Volio bih da povjerenje nekako padne s neba, ali sve su prilike da neće.

Za početak, ono što možete je da ne veličate ratne zločince, ne varate ljude oko sebe, i ne podrivate institucije da biste ostvarili neku ličnu korist. Znam, svi to rade, ali svaki put kada nešto od ovoga uradite smanjujete nivo povjerenja u društvu, što na kraju dana ne šteti samo ostalima, već i vama i vašoj djeci.

O nadi, ako bog da

19. IV 2021. godine

Kažu da je ljudski nadati se. I u pravu su. Nada je zaista biološki ukorijenjena i jedna je od onih temeljnih stvari koje čovjeka čine čovjekom. Ona, ukratko, predstavlja vjeru da je drugačiji, odnosno bolji život moguć.

Pored toga, nada je barem djelimično i društveno konstruisana, to jeste, zavisi od okruženja u kojem rastemo i živimo.

Možda o tome niste razmišljali ranije — baš kao ni ja donedavno — ali postoji nekoliko različitih načina na koje se ljudi nadaju. Nadati se, dakle, nije isto što i nadati se. Zapravo, britanski naučnik Darren Webb je jednom prilikom identifikovao pet različitih načina nadanja, koji se između ostalog razlikuju po tome kakvu ulogu čovjek pripisuje sebi kada je u pitanju njihovo ostvarenje.¹⁵

Jedan od tih načina je takozvana strpljiva nada. Nju karakterišu tišina, skromnost, bojažljivost i poniznost. Na čovjeku je da strpljivo čeka ostvarenje svojih nada, ne pripisujući sebi nikakvu aktivnu ulogu. Njegovo je da stoji čvrsto, poslušno i da čeka...

Neću nabrajati ostale četiri, samo ću reći da pored strpljive nade, postoji još kritička i odlučna nada. Prva se odnosi na aktivnu i buduću čežnju za onim što trenutno nedostaje, dok se druga tiče nade u bolji život, čak i kada se on čini gotovo neostvarivim.

Ostavljam vam da pogodite koji tip nade dominira kod nas, a koji nam nedostaju.

Ustvari, ne ostavljam. Mi smo kataloški primjer društva strpljive i ponizne, i potpunog odsustva odlučne i utopijske nade.

Zašto je to tako?

Neki naučnici krive ulogu religije.¹⁶ Zaista, religija nam pomaže da se bolje nosimo s negativnim ishodima, slučajnošću, nesigurnošću, smrću, ili generalno sa gubitkom kontrole u životu. S druge strane, nažalost, nekada također čini da budemo pasivni. Ljudi traže nebeska objašnjenja za sve što im se dešava u životu i svoja nadanja polažu u ruke neke više sile.

Sad, ja ne vjerujem da smo mi naročito religiozno društvo. Na ovim nesretnim prostorima, religija je puno više stvar identiteta, nego iskrene vjere, ali je zasigurno pomogla u stvaranju jednog daćebog/akobogda/inšallah-mentaliteta.

Historičar R. David Arkush je jednom prilikom uspoređivao poslovice kineskih i ruskih zemljoradnika. Evo nekoliko tipičnih kineskih poslovice:

“Nema hrane bez krvi i znoja.”

“Ukoliko čovjek vrijedno radi, zemlja neće biti lijena.”

“Niko ko 360 dana u godini ustaje prije zore, neće propustiti da obogati svoju porodicu.”

Uporedite sada ove poslovice sa jednom od ruskih zemljoradničkih poslovice:

“Ukoliko je Bog ne donese, zemlja je dati neće.”

Eto, to je taj fatalizam i pesimizam o kojem govorim. Mislim da puno toga možete naučiti o nekom društvu samo ukoliko obratite pažnju na njegove poslovice.

Drugi razlog odsustva aktivne nade je nažalost rat. Znamo da konflikti i gubitak voljene osobe mogu dovesti do gubitka nade, posebno kada je smrt bliske osobe neočekivana i kada se smatra nepravednom.¹⁷ Pored toga, konstantno podsjećanje na rat i strah koji on izaziva stvaraju beznađe koje podriva bilo kakvu aktivnost.¹⁸ Zaista, strah predstavlja automatsku emociju utemeljenu u prošlosti, dok je nada pretežno kognitivna aktivnost vezana za budućnost. Kao takav, strah je posto moćniji od nade.¹⁹

I konačno, mi smo ubijeni u pojam negativnim vijestima koje prosto onemogućavaju da uopšte zamislimo bilo kakav drugi život. Zato mediji kod nas znaju biti toliko štetni. Nekada stvarno djeluje da se takmiče u sunovratu, u tome ko će ispričati goru i strašniju priču. Činjenica da njihova zarada u mnogome zavisi od broja naših klikova zasigurno ne pomaže, jer su naslovi i članci pisani na takav način da konstantno izazivaju strah i anksioznost. I pošto je evolucijski gledano naša želja da preživimo jedna od glavnih pokretačkih snaga čovjeka, mi konstantno padamo na to.

Teško je očekivati da se iz straha i grča može roditi bilo šta aktivno i produktivno. Bez nade, ljudi su prosto cinični, pesimistični, letargični i bezvoljni.

Dobro došli u naš začarani krug. Bez napretka nema nade, a bez nade nema napretka.

Na sreću, naučnici koji se bave istraživanjem utopija su otkrili jedan zanimljiv trik.²⁰ U ljudima je moguće pobuditi neki žar i volju za borbom ukoliko ih prvo pitate da zamisle neku bolju budućnost, a potom da tu budućnost uporede s trenutnim

stanjem. S druge strane, ukoliko im prvo kažete da se fokusiraju na trenutno stanje i da tek potom zamisle neku drugačiju budućnost, ta žar i volja nestaju.

I zato vjerujem da ovaj naš svijet vapi za ljudima koji imaju neku viziju; ljudima koji ne jašu samo po negativnim stvarima; ljudima koji su u stanju da budućnost oboje nešto ljepšim bojama.

Ljudima, koji će za početak vratiti neki mali tračak nade...

*“Choices, numberless as grains of sand, had layered and compressed,
coalescing into sediment, then into rock, until all was set in stone.”*

— Tara Westover, *Educated*

III

AH, TE PROMJENE

Ozbiljno sada. Ako bih morao da izaberem jednu stvar iz društvenih nauka koja me najviše okupira i fascinira, bile bi to promjene. Riječ "promjena" inače spada u red najizlizanijih stvari na Balkanu. Nema osobe koja je nije pomenula i obećala posljednjih nekoliko decenija, ali je malo ko uspio da je ispuni. Kao rezultat toga, postali smo lijeni, nepovjerljivi i cinični.

Bez obzira na sve, ja i dalje ne mogu da se otrgnem njezinoj privlačnosti.

Ali stvarno, zašto su neke društva napredna, dok druga nisu? Kako to da smo se mi nekada smijali Česima i Poljacima, dok se oni danas smiju nama? Šta su oni uradili dobro, a gdje i kako smo mi skrenuli s puta? Kako to da nam je toliko loše, a da ništa ne radimo po tom pitanju? Zašto većina tako često izvuče deblji kraj u odnosu na manjinu? I konačno, da li postoji nešto što bismo mogli uraditi kako bismo unaprijedili svijet oko sebe, bez da nužno mijenjamo čitav svijet.

Stvari ne moraju da budu ovakve. One su ovakve zbog izbora koje svakodnevno pravimo. Kao što kaže Tara, ti izbori čine da stvari djeluju kao zapisani u kamenu.

A nisu...

Da li je svijet oduvijek bio ovakav?

9. VI 2019. godine

Zašto radim ono u što ne vjerujem?

Ovim pitanjem Meša Selimović počinje svoja *Sjećanja*, a ja ni dan danas nisam načisto da li me njegovo objašnjenje više rastuži ili nasmije.

Bilo kako bilo, otakako sam odlučio da pišem ovaj blog, pokušavam da nađem odgovor na isto.

Još uvijek nisam u stanju da ga uvjerljivo ponudim, ali ono što slijedi u ovom i narednom zapisu je kratki opis ideje, za koju intuitivno slutim da barem daje konture željenog pravca.

U moru glupih i manje glupih pitanja koje me već dugo more, iduća dva nekako uvijek isplivaju:

- Da li je svijet oduvijek bio ovakav tj. da li stvari zaista moraju biti ovakve? i
- Da li bi stanje moglo biti bolje?

Odgovor na prvo pitanje je *ne*, dok je odgovor na drugo skoro uvijek *da*.

Kada god razmišljam o ovom prvom, uvijek se sjetim jednog odlomka iz Coelhoovog *Zahira* koji govori o sljedećem:

“Pretpostavimo da je Hitler pobijedio u ratu, pobio sve Židove na svijetu i uvjerio svoj narod da uistinu postoji nadmoćna rasa. Povijesne se knjige polako mijenjaju, a stotinu godina poslije njegovim nasljednicima polazi za rukom pobiti sve Indijce.

Nakon tri stotine godina crnci su desetkovani. Prođe pet stotina godina i moćni ratni stroj napokon uspije izbrisati s lica zemlje istočnjačku rasu. Povijesne knjige pripovijedaju o davnim bitkama protiv divljaka, ali niko ne čita pozorno, jer to nije ni važno.

Dvije hiljade godina nakon pojave nacizma, u nekom kafiću u Tokiju — u kojem gotovo pet stotina godina žive visoki plavooki ljudi — Hans i Fritz piju pivo

. Odjednom Hans pogleda Fritza i upita ga: Fritz, misliš li da je sve oduvijek bilo ovako? Šta? Svijet.

Naravno da je oduvijek ovakav, nismo li tako učili?

Jasno, ne znam zašto sam postavio tako glupo pitanje, kaže Hans. Popiju svoje pivo, razgovaraju o drugim stvarima, zaborave tu temu.”

Ovaj dio je važan za ovu temu, jer prema čeličnom zakonu historije, sve što nam iz današnje perspektive izgleda neizbježno, u prošlosti je bilo sve samo ne očito. Zapravo, što bolje poznamo određeni historijski trenutak, to nam teže postaje objasniti zašto su se stvari desile na jedan, a ne na drugi način. Friedrich Hayek je jednom zapisao da je ‘intelektualna historija posljednjih šezdeset ili osamdeset godina zapravo najbolji pokazatelj istine da u evoluciji društva ništa nije neizbježno, već ga naše razmišljanje čini takvim.’

U *The Undoing Project*, Michael Lewis postavlja pitanje kakav bi svijet bio da je Hitler ostvario svoju prvobitnu ambiciju i zaista uspio da postane slikar.²¹ Slično tome, Daniel Kahneman podsjeća da je samo trenutak prije začeca postojala još veća šansa da Hitler zapravo bude žena, jer vjerovatnoća da bude uspješan umjetnik vjerovatno nikada nije bila tako velika kao 50-50 šansa da se rodi kao curica. Da je samo jedan od desetak pokušaja atentata na Hitlera bio uspješan, ili da su Njemci bili pametni da izbjegnu rusku zimu, svijet danas vjerovatno ne bi bio isto mjesto.

Henri Poincaré je navodno bio prvi matematičar koji je iznio ideju nelinearnosti prema kojoj male promjene mogu dovesti do teških posljedica, što je kasnije postalo poznato kao teorija haosa (*Chaos Theory*). Još relevantnije za ovu temu, leptirov efekat (ili *Butterfly Effect*) označava osjetljivost o početnim uslovima u kojima mala promjena u jednom stanju može dovesti do velikih razlika u kasnijem stanju – leptir koji maše svojim krilima u Indiji, dvije godine kasnije može izazvati uragan u New Yorku.

Ovo je jedna od ideja koja me fascinira i drži u životu. Svaki put kada pomislim kako je sve ovo sa nama zlo i naopako i kako drugačije ne može biti, pomislim da možda sve ovo dugujemo nekoj slučajnoj nesreći, nekom malom koraku koji je tamo negdje krenuo po zlu. Po toj analogiji, držim u sebi nadu da nam nedostaje samo taj neki mali korak, ili barem nekoliko njih (o tome malo više u idućem broju).

U dokumentarcu *The Last Yugoslavian Team*, Ivica Osim pominje mogućnost da je eventualni uspjeh Jugoslavije na Svjetskom prvenstvu u Italiji 1990. godine mogao popraviti nešto što je već krenulo da se raspada.^{*22} Jugoslavija je u četvrtfinalu ispala od Argentine. Na penale. A penali su? Lutrija...

---

* Ivica Osim je tako osjećao nešto što je u međuvremenu čak i naučno dokazano. Prije dvije godine, jedan skup naučnika je pokazao kako uspjeh reprezentacija u Africi povećava međuetničko povjerenje i smanjuje mogućnost građanskog rata (vidjeti fusnotu).

Naše trenutno stanje nije ni prirodno, niti je neizbježno. Postojao je u životima svih nas, pa tako i u sudbini ove države i društva, neki mali momenat koji je imao potencijal da promijeni i zapali sve.

Ovaj blog je rezultat želje da svijet nikada ne prihvatim takav kakav jeste i da ukazem na sve te male stvari — misli i ideje — velikih posljedica. .

Znam ja nas, j... ti nas:

O tome zašto volimo sistem, čak i kada radi protiv nas

27. VII 2020. godine

Ako redovno pratite ovaj blog, onda znate da imam posebnu strast prema teorijama. Zapravo, posljednjih godina sam postao njihov strastveni kolekcionar. Štreberska posla, šta da vam kažem...

U toj zbirci teorija, najviše volim one skrivene, zapostavljene, iznenađujuće i neintuitivne koje razne pojave u društvu odjednom prikažu u sasvim novom svjetlu. U isto vrijeme, nisam neko ko vjeruje u velike teorije, ili bilo koju teoriju koja pretenduje da objašnjava sve. Radije vjerujem da nam veći dijapazon raznih ideja pomaže da se malo bolje snađemo u svijetu, da razumijemo ono šta se oko nas dešava i da nam ukaže na put kojim trebamo ići. To je sve.

I tako, u stalnoj potrazi za novim idejama, prije nekoliko mjeseci otkrih system *justification theory* koja ispunjava i nadmašuje sve gore navedene kriterije.

Teoriju su sredinom devedesetih godina razvili John Jost i Mahzarin Banaji da bi označili pojavu prema kojoj ljudi opravdavaju i podržavaju trenutni društveni poredak, dajući mu tako legitimitet i stabilnost. Ona u velikoj mjeri objašnjava otpor ljudi prema promjenama i jedan je od razloga zašto su protesti izuzetak, a ne pravilo.²³

Za početak, neće vas iznenaditi da bogati i privilegirani slojevi društva vole i podržavaju sistem. Trenutni poredak prosto radi za njih i sve drugo bi bilo naopako. Nadalje, da bi opravdali svoj položaj i uvjerali sebe da ga zalužuju, bogati ljudi u pravilu vjeruju da su siromašni ljudi lijeni, nesposobni i da zaslužuju svoje mjesto na društvenoj ljestvici. U svemu ovome nema ništa iznenađujuće i ovo naravno nije razlog zašto uopšte pišem ove redove. Ključna i vjerujem fascinantna spoznaja je sljedeća:

Nisu samo privilegirani, bogati i uspješni ti koje vole sistem. Ne. Vrlo često u životu, obespravljeni, siromašni i diskriminirani ljudi također vjeruju i podržavaju isti taj sistem, nerijetko čak i snažnije. I ne samo to, oni također vjeruju da zaslužuju stanje u kojem se nalaze i prihvataju sve negativne stereotipe o sebi.²⁴ Eto, to je srž i najveća spoznaja system *justification theory*.

U našoj romantiziranoj slici svijeta, nekada vjerujemo da su obespravljeni ljudi 'revolucionari u nastanku'. Nažalost, oni su vrlo često upravo suprotno od toga i doprinose očuvanju postojećeg društvenog poretka, čak i kada on uporno radi protiv

njih.²⁵ Sve se ovo u pravilu naravno dešava podsvjesno, ali je ključno pitanje zašto se dešava? Kako je ovako nešto uopšte moguće? Dva su ključna razloga:

- Prvi se odnosi na našu potrebu da vjerujemo da živimo u pravednom svijetu u kojem svako dobiva ono što zaslužuje. Samo u takvom svijetu osjećamo da imamo kontrolu nad svojim životom, budući da jedino tako možemo da imamo vjeru i nadu u budućnost.
- Drugi se tiče *kognitivne disonance*, ujedno jedne od najdubljih spoznaja iz psihologije.²⁶ Ukratko, disonanca označava pojavu u kojoj se naša uvjerenja kose sa stvarnošću, što nam stvara nelagodu koju nastojimo da riješimo. Dakle, kada god se naša uvjerenja nađu u sukobu sa naizgled objektivnim pojavama, mi imamo potrebu ili da uskladimo svoja uvjerenja ili da mijenjamo stvarnost.

U ovom konkretnom slučaju, imate izbor između toga da se borite protiv sistema, ili da jednostavno prihvatite da je sistem pravedan i da zaslužujete svoj položaj. Borba protiv sistema zahtijeva dugu i tešku borbu u vidu protesta, žrtvu, neizvjesnost, nesigurnost, te mogućnost otuđenja od porodice i prijatelja. Uz to je povezana sa drugim izazovima o kojima sam pisao u *Nepodnošljivoj logici kolektivnog djelovanja* (vidjeti III dio).

Alternativno, ljudi jednostavno mogu prihvatiti da je sistem pravedan ne bi li mogli normalno nastaviti sa svojim životima. Stvarno, nekada ćemo radije pripisati i prihvatiti negativne stereotipe o sebi, nego se boriti protiv sistema zbog kojeg patimo po principu *znam ja nas, j... ti nas*. Opravdanje sistema nam tako pomaže da se što bolje nosimo sa svojim stanjem i nepravdom, ali u isto vrijeme čini da ne radimo ništa protiv sistema koji nam tako očito nanosi štetu. Tužne li ironije, stvara otpor prema promjenama tamo gdje su promjene zapravo najpotrebnije.

U konačnosti, ako se pitate zašto siromašni ljudi glasaju za Trampa i zašto i dalje vjeruju u *američki san* — system justification.

Ako se pitate zašto obespravljeni ljudi u našoj državi i dalje glasaju za iste elitu — system justification, barem u određenoj mjeri.

Ako se pitate zašto žene nekada vjeruju da zaslužuju niže plate od muškaraca — system justification.

Ako se pitate zašto ljudi u životu krive žrtve za nepravdu koju su doživjeli — jedan vid system justificationa. Zašto? Pa zato što ne želimo da živimo u svijetu u kojem bi se jednog dana i nama, ni krivima, ni dužnima, mogla desiti neka nepravda. Radije ćemo vjerovati da je život pravedan i da je žrtva morala učiniti barem nešto što bi isprovociralo nasilnika.

Konačno, negdje u sebi očito imamo potrebu da vjerujemo da stvari možda ipak nisu toliko strašne i naopake, čisto da bi mogli da se nosimo sa ovolikom nepravdom

Jost i društvo su razvili upitnik i razne testove pomoću kojih možemo otkriti u

kojoj mjeri ljudi podržavaju i opravdavaju sistem. Pošto kod nas svi naizgled mrze poredak i pljuju državu, bilo bi zanimljivo vidjeti koliko njih zapravo — negdje duboko u sebi — vole i podržavaju isti taj sistem. Smio bih se kladiti da bi nas rezultat zpanjio.

Ima ona pjesma 'sistem te laže, ne veruj šta ti kaže'.

Nekada u životu sistem ne mora ni da nas laže. Mi lažemo sami sebe...

Nepodnošljiva logika kolektivnog djelovanja

26. VIII 2019. godine

Što je veći broj ljudi koji imaju neki zajednički interes, da li je vjerovatnoća manja ili veća da će se oni udružiti kako bi promovirali dati cilj? Iako bi na prvu čovjek očekivao da je vjerovatnoća veća, ona je zapravo manja.

Koliko je meni poznato, niko nije dao ljepše i jednostavnije objašnjenje zašto je to tako od Mancura Olsona* i ovaj post je posvećen njemu.²⁷

Olson je jedan od onih intelektualaca čije ideje – jednom kada ih upozna – čovjek odjednom počne prepoznavati svugdje oko sebe. Stvari konstantno prisutne, ali nekako maglovite, bljesnu u novom svjetlu i odjednom postanu kristalno jasne. Ponajviše, Olson je prikazao paradoks u ponašanju grupa i objasnio zašto su manje interesne skupine toliko moćne u ostvarivanju svojih ciljeva i zašto većina toliko puta izvuče deblji kraj (jedno drugo je dato u I dijelu i tiče se *moći nefleksibilne manjine*).

Zapravo, koliko ste puta imali osjećaj da ste dio većine – puno brojnije i moćnije – a da na kraju ipak završite kao žrtve manje grupice koja nekako uspije da izgura svoje? Kao ima nas, ali nekako ispada da ne uspijevamo da iskoristimo tu naizgled veliku prednost.

U nastavku je nekoliko kratkih i jednostavnih objašnjenja zašto je to tako, od kojih nijedno nije revolucionarno, ali ljepotu i snagu crpe upravo iz te svoje zapostavljene jednostavnosti.

Za početak ono najočitije – manje grupe su prosto bolje i efikasnije u organizaciji svojih interesa. Čak i kada svi u vašem društvu dijelite zajednički interes da se dobro provedete, puno ćete se lakše dogovoriti na koja mjesta izlazite ako vas je troje, nego ako vas je desetoro. Skoro je nemoguće iskoordinirati veće skupine ljudi, da ne kažem milione ljudi koji dijele neki zajednički interes.

Nadalje, što je veća skupina ljudi, to je izraženija difuzija odgovornosti i ono što se u društvenim naukama zove *free-rider problem*. Ono što je zajedničko najvećem broju

---

* Prvobitna ideja je izložena u *The Logic of Collective Action* i skoro dvije decenije kasnije dorađena u *The Rise and Decline of Nations*.

ljudi, rekao je Aristotel, dobiva najmanju pažnju. Što nas je više koji dijelimo neki interes, to je prirodno pretpostaviti da će se već neko pozabaviti tim, a da ćemo mi moći uživati u plodovima bez da smo išta morali uraditi za to. Ovaj problem postoji i u manjim grupama, ali je u pravilu puno lakše uočiti ko ne radi i odrediti ko šta treba da radi.

Zatim, što je manja grupa, to je povjerenje među pojedincima veće i obrnuto. Pisao sam o značaju povjerenja prije nekoliko sedmica, pa ću se suzdržati od ponavljanja.

Konačno, i ovo je zapravo najvažnije, postoji vrlo jednostavna matematika koja je možda i Olsonova najveća intelektualna ostavština.

Prije svega, u svakom kolektivnom djelovanju se javlja problem raspodjele dobitka. Ostvarenje bilo kojeg cilja u životu jednostavno zahtijeva vrijeme, novac i živce, ili ukratko žrtvu. Međutim, što je veći broj ljudi koji bi imali koristi od nekog zajedničkog dobra, to je manji udio u dobiti kada se ona raspodijeli među svima.

Evo na šta mislim: Potrošači su jedna višemilionska skupina čiji je interes da kupuju što bolje i jeftinije proizvode, ali vjerovatno nikada nećete vidjeti da su oni uspjeli da se efikasno udruže kako bi ostvarili taj cilj. S druge strane, pojedina preduzeća će vrlo često uspjeti da ostvare svoj interes, čak i ako ide na štetu potrošača.

Na primjer, u svakoj ekonomiji imate određena preduzeća koja će učiniti sve da zabrane uvoz boljih i jeftinijih proizvoda, naravno uvijek pod izgovorom da štite domaće interese, proizvodnju i radna mjesta. Za preduzeće, ovo znači značajno povećanje profita od nekoliko stotina hiljada, ako ne i miliona. Ali za potrošače, to možda znači skuplji proizvod za pet-deset feninga.

I naravno da se vi možete iskoordinirati i boriti protiv toga. Ali sve i da nekolicina preuzme na sebe zadatak da 'povede' milione potrošača i žrtvuje svoje resurse da bi se ostvario zajednički cilj, rezultat će biti 5 feninga jeftiniji proizvod za sve nas. To u konačnosti znači da dobijate natproporcionalno malo za natproporcionalno veliki napor. U normalnim okolnostima, dakle, racionalni pojedinci će vrlo teško raditi nešto za zajednički interes. To manje interesne skupine vrlo dobro znaju, zloupotrebljavaju i upravo iz toga crpe svoju nepodnošljivu snagu.

Ovo je razlog zašto se trebate diviti ljudima koji se bore protiv nečega 'iz principa'. Tamo gdje većina kaže 'ma bježi, šta će mi to maltretiranje za pet feninga', oni su ti koji ne dozvoljavaju da manjina iskorištava većinu i u tome nalaze jedinu satisfakciju.

Ista logika radi i u suprotnom smjeru, ali je matematika možda još uvjerljivija. Ovim ću i završiti:

Pretpostavimo da samo 0.1 posto stanovnika u BiH odluči da sebi prigrabi po 10.000 maraka dodatnog dohotka godišnje i da imaju moć da to zaista i urade – bilo putem namještanja tendera, uticaja na zakone koji pogoduju njihovim firmama, ili bilo kakvim drugim radnjama. To skoro odgovara prosječnoj godišnjoj neto plati u državi, hoću reći značajno je.

Prema popisu iz 2013. godine, u Bosni i Hercegovini živi 3.531.159 stanovnika, odnosno ovu povlaštenu skupinu od 0.1 posto predstavlja 3.531 ljudi. Razmišljajte o njima kao o najmoćnijim osobama u državi.

Di bi se zadovoljila njihova potreba za dodatnih deset hiljada maraka, to društvo košta 35 miliona i 310 hiljada maraka godišnje.

Iako značajno, kada se podijeli na ostalih 99.9 posto ljudi, ispada da njihova potreba sve ostale košta 'tek' 10 maraka godišnje.

Je li 10 maraka godišnje nešto zbog čega ćete se pobuniti? Nije.

Je li 10.000 maraka godišnje nešto za šta ćete se svim silama boriti? Dakako.

Što je grupa manja, to je dobitak za pojedince te povlaštene skupine veći, a trošak za sve ostale manji.

Ali recimo da apetiti porasti i 10 posto ljudi u državi (ili oko 353 hiljada) želi da sebi prigrabi po 10.000 maraka. To je sada već trošak za društvo od tri i pol milijarde maraka, i kada se podijeli na ostalih 90 posto stanovništva, svakog košta po 1.111 maraka. To je već osjetno i nije vjerovatno očekivati da ovih 10 posto ljudi neće uspjeti u svom naumu, ili će se u najmanju ruku suočiti sa značajnom opozicijom.

Dakle, kako raste broj ljudi koji imaju neki zajednički interes, to koordinacija postaje sve teža, povjerenje sve manje, a udio u dobiti sve beznačajniji. U konačnosti, manjina je puno organiziranija i ima sve poticaje na svojoj strani – ima puno više da dobije i puno više da izgubi od većine.

Ovo je, ukratko, najbolji razlog zašto su male interesne skupine, porodice, ili stranke toliko moćne i zašto konstantno gubimo od njih.

Kažem vam, jednom kada ovu matematiku imate u glavi, sve odjednom ima toliko više smisla. Ali nije neizbježno.

O nezadovoljstvu bez pobune

26. I 2021. godine

Da li ste se ikada pitali zašto rojevi nezadovoljnih ljudi širom svijeta biraju pasivnost i tišinu umjesto pobune? Zašto trpimo toliku nepravdu i patnju, umjesto da se pobunimo protiv sistema koji tako očigledno radi protiv nas?

Zaista, kada razmišljamo o zaboravljenima i obespravljenima, često o njima mislimo kao o revolucionarima u nastanku. Međutim, kao što je jednom prilikom primijetio Howard Zinn, pobuna predstavlja izuzetak, a ne pravilo u ljudskoj historiji — puno je više primjera pokoravanja autoritetu nego revolta. U nekim državama, protesti su gotovo nacionalni sport, dok u većini ostalih ostaju izuzetak. Ali zašto?

Ja sam proveo dobar dio 2020. godine u potrazi za odgovorom. Očekivali biste od društvenih nauka da imaju puno toga da kažu o ovom fascinantnom fenomenu, ali na moje veliko iznenađenje, pitanje ostaje dosta neistraženo. Dio objašnjenja leži u činjenici da emocije igraju značajnu ulogu u protestima i da njih ne možete baš modelirati, zbog čega ili u potpunosti odustanemo od analize, ili se pravimo da su ljudi u potpunosti racionalni. Oba ishoda su loša, ali to je neka druga priča za neki drugi put...

Konvencionalna naučna mudrost smatra da su identitet, nepravda i osjećaj samoučinkovitost ključni u razumijevanju kada i zašto dolazi do kolektivne akcije.²⁸ Općenito govoreći, kolektivna akcija je vjerovatnija tamo gdje ljudi posjeduju neki zajednički interes, gdje se osjećaju relativno zakinutim, gdje su ljuti, vjeruju da mogu napraviti neku razliku i gdje se jako identificiraju s relevantnim društvenim grupama. Pa ipak, čak i površan pogled na ovo je dovoljan da shvatite da očito nešto nedostaje. Ljudi su ljuti, zakinuti i imaju interes da se bore za svoj život, pa opet rijetko svjedočimo pobunama.

Stoga, evo nekoliko (psiholoških) faktora koji će vam možda pomoći da shvatite zašto je pobuna nažalost tako rijetka. Nekima od njih su prethodno posvećeni posebni zapisi.

Strah od rizika: Protesti su neizmjereno opasna stvar koja sa sobom nosi razne rizike. Međutim, suprotno od onoga što ekonomisti vjeruju, rizik nije stvar racionalne

kalkulacije raznih mogućnosti. Vrlo često, on se tiče naših emocija i osjećaja. Ponekad, razum i emocije idu ruku pod ruku. Nekada i ne. Onda kada se razilaze, emocije su zapravo te koje vode glavnu riječ.²⁹ Prema *heuristici afekta*, ljudi procjenjuju da je rizik manji ukoliko imaju pozitivan osjećaj prema nečemu, odnosno veći ukoliko imaju negativan osjećaj.³⁰ Dakle, ukoliko se bojite protesta, vrlo vjerovatno ćete precijeniti rizik od nečega negativnog i to će vas paralizirati. Kao što je Edmund Burke jednom rekao, ne postoji ništa što utiče na magičnu moć našeg uma tako snažno kao strah. Uz to, u nauci je dokazan negativni odnos između godina i spremnosti na rizik. Dakle, što društva postaju starija, to su manje spremna da riskiraju i posljedično da protestuju.³¹

Nedostatak vodstva: U čuvenom modelu kolektivnog ponašanja Marka Granovettera (vidjeti *Neka, šta će narod reći*), ljudi pažljivo vagaju troškove i koristi od moguće učešća u protestima, što s druge strane zavisi od njihovih očekivanja o tome šta će uraditi drugi ljudi. Dakle, ja sam možda spreman da se priključim, ukoliko si i ti. Međutim, ukoliko i ti čekaš na mene, nijedan od nas neće učini ništa. E tu se na scenu stupa onaj prvi, onaj hrabri — to jeste ona pravi vođa.

Manjak nade: Sjećate li se Obaminog čuvenog slogana “promjena u koju možemo da vjerujemo”? To je upravo ono što tako često nedostaje. Dok učinkovitost označava naše uvjerenje da je promjena ostvariva, nada se tiče našeg uvjerenja da je ona uopšte moguća. Iduće važno pitanje bi bilo zašto u nekim društvima uopšte nedostaje nade? Neki naučnici krive religiju, koja zagovara vjeru bez nade i dozvoljava ljudima da se bolje nose sa negativnim ishodom, slučajnošću i neizvjesnošću.³² Nadalje, sukob i smrt voljenih osoba također mogu uticati na to da se ljudi osjećaju beznadežno. To bi, na primjer, moglo objasniti zašto neka postkonfliktna društva pokazuju iznenađujuć nedostatak kolektivne akcije.

System justification: Ovo vjerovatno djeluje kontraintuitivno i ovom fenomenu je također posvećen poseban zapis na ovim stranicama. Većina nas ima barem neku motivaciju da vjeruje da je politički i ekonomski sistem u kojem živimo pošten i legitiman. Stvarno, samo razmislite o ovome. Oспорavanje trenutnog stanja zahtijeva visoku toleranciju rizika i nesigurnosti, lične prijetnje i mogućnost da budete otuđeni od zajednice. Što je još gore, malo je vjerovatno da će naši pojedinačni postupci ikada uspjeti da naprave neku razliku. Zbog toga ćemo se nekada radije ubijediti da je svijet pravedno i uređeno mjesto u kojem svako dobiva ono što zaslužuje, inače bi ustajanje iz kreveta svako jutro postalo poprilično mučno. Ovaj mehanizam nam na kraju dana pomaže da funkcionišemo iz dana u dan i slijedimo svoje dugoročne ciljeve, ali naravno po cijenu odbrane, racionaliziranja i održavanja trenutnog statusa.

Status quo and omission bias: Ovo su prepoznati fenomeni u psihologiji tiču se naše sklonosti da ne talasamo.^{33 34} Ponuđena su brojna objašnjenja, ali se u suštini svode na to da često u životu preferiramo nečinjenje od činjenja. Zaista, puno se teže u životu nosimo sa lošim ishodom kada su rezultat našeg djelovanja, nego kada su rezultat naše pasivnosti. I to je nažalost kvaka s protestima nikada ne znate da li je ono što ćete dobiti biti bolje od onoga što trenutno imate. Za mnoge ljude, đavo kojeg imaju i poznaju je manje strašan od đavola kojeg ne poznaju.

Nažalost, ova lista bi mogla da ide u beskraj. Kultura i politički sistem u kojem odrastamo također igraju ulogu. Na primjer, ljudi iz bivših komunističkih režima preferiraju stabilnost, sigurnost i *status quo*.³⁵ Kao što je Hofstede jednom primijetio, autoritet opstaje samo tamo gdje nalazi na poslušnost.³⁶ Konačno, pretpostavljam da ovo “buntovništvo” društvenih medija u kojem samo pričati, ali ništa ne radite tako doprinosi održavanju trenutnog stanja.³⁷

Historija je puna primjera malih i simboličnih okidača koji djeluju kao značajni katalizatori promjene. Prečesto, međutim, mi imamo sklonost da složene pojave svedemo na jednostavne priče koje možemo shvatiti i kojima možemo upravljati. Tek, promjene predstavljaju kompleksan sistem pun međuzavisnosti i nelinearnih reakcije, koje se temelje na raznim psihološkim i društvenim faktorima.

Ma kako mrzim da vas razočaram, razumijevanje pojave pobune će zauvijek ostati puno više umjetnost nego istinska nauka.

Glaspaj!

11. XI 2020. godine

1. Najvažnije za početak. Glaspaj! Nema ništa mudro, plemenito i kul u tome da ne glasaš. Ništa.
2. Ma šta mislio, tvoja odluka da ne glasaš nije nikakav otpor, već upravo podrška trenutnom stanju. Jer budi siguran u jedno — svi koji su zadovoljni trenutnim životom i koji žive od trenutnog sistema, svi oni će izaći da glaspaju. Svi oni, plus njihova uža i šira rodbina.
3. Vidi, sasvim je normalno da se pitaš da li se izborima zaista može nešto promijeniti. Svi nekada posumnjamo u to. Ali u jednu stvar ipak možeš biti sasvim siguran — da neglasanjem definitivno nećeš ništa promijeniti.
4. Ne, nisu svi isti. Ako ne možeš i ne želiš da se poistovjetiš i sa jednom strankom, onda nemoj ni glaspati za nju. Ali ako nisi u stanju da nađeš barem jednu poštenu osobu koja zasluđuje tvoj glas, onda to vjerovatno više govori o tebi, nego o njima.
5. Ako i dalje ne znaš za koga da glasaš i ne da ti se da troliš vrijeme da pronadeš pristojnog kandidata ili kandidatkinju, razumijem te. Ali onda pitaj nekoga ko zna, kome vjeruješ, do čijeg ti je mišljenja stalo i ko dijeli slične vrijednosti kao i ti.
6. Ako na kraju zaista odlučiš da iz nekog razloga ne želiš da glasaš, u redu, super, ali barem budi toliko dobar i šuti o tome. Samo ćeš zbuniti i obeshrabriti one koji se dvoume i učiniti ćeš duplu štetu. Ponavljam, nema ništa mudro, plemenito i kul u tome.
7. Ne daj da te dvadeset i pet godina poslije rata i dalje plaše ratom. Prevazišao si to. Znaj da je plašenje ratom znak manjka ideja i lijenosti ljudi koji ionako nikada ne bi učestvovali u istom. Konačno, to je uvreda za tebe, jer misle da ćeš i dvadeset i pet godina kasnije opet da pušiš istu priču.

8. Ovo su izbori o stvarima koje te na dnevnoj bazi vjerovatno najviše frustriraju. Razumijem da si zabrinut za državu i “veliku” politiku, ali kuća se gradi od temelja.
9. Na dan izbora, stavi masku: Kada uđeš u kabinu i prije nego zaokružiš svoj glas, zatvori oči i udahni duboko. Zamisli kako bi želio da izgleda zajednica u kojoj živiš. Potom se sjeti kako trenutno izgleda zajednica u kojoj živiš. Kada te neminovno budu uhvatili bijes i ljutnja, e tek onda glasaj.
10. Kada završiš s glasanjem i izadeš vani, znaj da tvoja odgovornost nije gotova. Demokratija je puno više od glasanja svake dvije godine. Svi smo pozvani da svoju zajednicu oblikujemo na način da možemo biti ponosni na nju. Ukazuj na nepravdu, ne učestvuj u nepravdi, ne daj da se šire laži, bori se za istinu, bori se iz principa.

Zašto komplikovano, kada može jednostavno?

5. VIII 2019. godine

Jedan od razloga zašto toliko volim bihejvioralnu ekonomiju je što polazi od toga da su ljudi, pa eto, ljudi.

Iako vjerovatno zvuči banalno, ekonomisti nažalost u pravilu polaze od toga da su ljudi *homo economicus* tj. potpuno racionalna bića koja usko brinu o svom vlastitom interesu i koja sve odluke donose tako da maksimiziraju ličnu korist (više u ovome u prvom tekstu VI dijela).

Na sreću, i zahvaljujući bihejvioralnoj nauci, danas znamo da to nije slučaj. Ljudi su često iracionalni, skloni sistemskim greškama i lošim odlukama. Pored toga smo i dosta lijeni, čak i kada je u pitanju nešto što bi nam trebalo biti u interesu.

U *Nudge*, Richard Thaler i Cass Sunstein navode kako ova saznanja mogu pomoći pri krojenju boljih javnih politika.³⁸ Oni nastoje da ljude nježno gurnu (od glagola *nudge*) u smjeru koji garantuje bolje ishode za njih i društvo, bilo da se radi o većoj štednji za stare dane, ili boljoj ishrani.

Nekada, to jednostavno možete postići tako što preformulišete problem. Evo samo kratki primjer:

- i) Ukoliko uradite A, uštedit ćete 500 maraka godišnje.
- ii) Ukoliko ne uradite A, izgubit ćete 500 maraka godišnje.

Iako je stvar zapravo identična, i sami osjećate da je ii) puno efikasniji način da ljude potaknete na akciju.* Iza objašnjenja se krije jedna od najdubljih bihejvioralnih spoznaja koja se zove *loss aversion* – ljudi jednostavno osjećaju veću bol od gubitka,

---

* Za većinu ekonomista ovo je zapravo novina. Prema njihovim modelima, način na koji saopštavate identičnu informaciju ne bi trebao da pravi razliku u djelovanju ljudi. Ako imam način da uštedim 500 maraka godišnje to ću i uraditi, ma kako formulisali tu mogućnost. Realnost je ipak malo drugačija...

nego zadovoljstvo od dobitka nečega.** Thaler i Sunstein su super, jer pokazuju da ne morate mijenjati svijet da biste promijenili svijet. Dovoljno je da promijenite kontekst u kojem ljudi donose odluke.

Za (rijetke) ljude koji nisu toliko opterećeni ustavnim strukturama, historijama i identitetima, i koji u svemu tome ne traže opravdanje da se nešto ne uradi, ovo je također oslobađajuće. Kada smo već kod toga, možda počnite sa nečim. Svaki put kada neko kaže da ne možemo uraditi x i y zbog Daytona i okriviti Dayton za sve naše probleme, vi ustanite i demonstrativno napustite prostoriju. Ta priča više smara i malu djecu.

Uglavnom, kako bihejvioralna nauka izgleda na djelu? Prije nekoliko godina, parkovi u Londonu su našli zanimljiv način da se bore protiv opušaka à la nudge.

Nema ništa, ali apsolutno ništa u Daytonu zbog čega i naš grad ne bi imao nešto slično.

Za vas od akcije — a ne samo misli — zašto nešto slično ne bismo postavili barem za vrijeme Sarajevo Film Festivala? Možemo li napraviti neki duel (Željko vs. Sarajevo, Halid vs. Jala) što bi ljude natjeralo da se takmiče, a da usput urade nešto dobro tj. ne bacaju opuške, limenke ili šta god na pod?

Možda stvarno očistimo grad (ili barem festivalski park kod BKC-a), možda uspijemo da nasmijemo ljude, možda se svijetu jednostavno pokažemo u boljem svjetlu.

Možda više ne budemo morali slušati bajke kako je Sarajevo bilo čisto za vrijeme Olimpijade.

Možda i mi možemo imati svoju priču.

** Ako želite još jedan primjer. Ukoliko odlučujete o tome da li da se operišete ili ne, doktor vam jednu te istu informaciju može saopštiti na sljedeći način:

- Devet od deset osoba ne nosi nikakve štetne posljedice od operacije; ili
- Jedna od deset osoba nosi štetne posljedice od operacije.

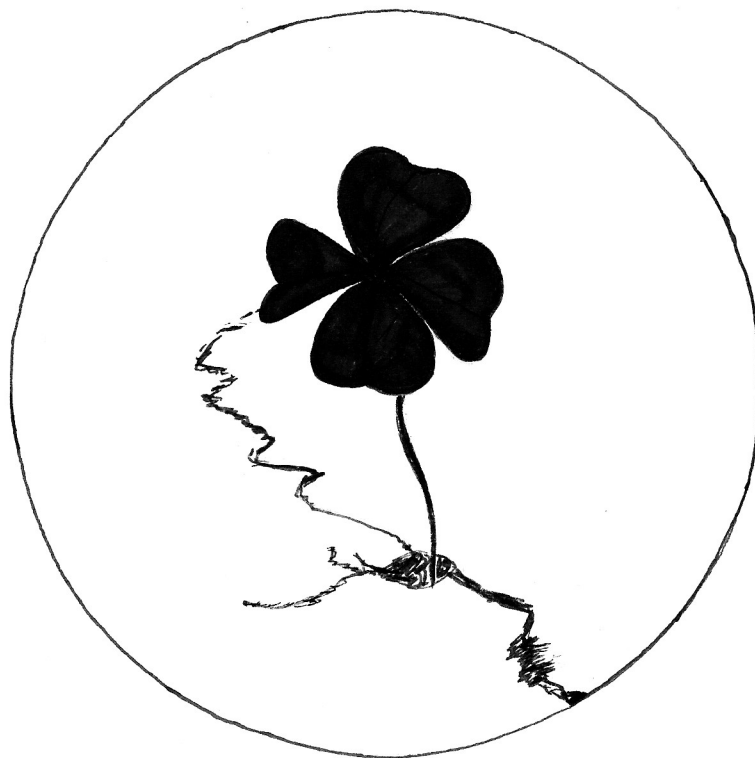
Ukoliko ste neodlučni, prva izjava će vas vjerovatno ohrabriti da se operišete, dok će vas druga obeshrabriti.

*“Čudno kako je malo potrebno da budemo sretni, a još čudnije
kako nam često baš to malo nedostaje.”*

— Ivo Andrić

IV

BITI SRETAN

Ovdje se nalaze neki od najčitanijih tekstova koje sam ikada napisao. Zapravo, jedini tekstovi koji su imali veći broj pregleda se nalaze u VII poglavlju o sjenkama prošlosti, što me uvjerilo u dvije stvari: Prva, da je prošlost i dalje veliki i nesnosni dio naše sadašnjosti. I drugo, da na kraju dana, ljudi zapravo i jednostavno žele da budu sretni.

Ne, ne postoji magični recept sreće, ali ćete u stranicama koje slijede naći nekoliko stvari koje su dokazano u stanju da vas usreće, kao i neke koje će vas zasigurno samo udaljiti od nje.

O sreći (I)

4. V 2020. godine

*“For anyone trying to discern what to do with their life:
pay attention to what you pay attention to.
That’s pretty much all the info you need.”*

– Amy Krouse Rosenthal

Posljednjih mjeseci sam, onako neobavezno i dobrovoljno, slušao predmet Happiness koji je predavao Paul Dolan, ujedno i šef Katedre za psihologiju.

Paul je jedan od vodećih ljudi u svijetu kada je u pitanju istraživanje sreće, autentičan i poprilično kul tip. Uvijek ponosan i spreman da vas podsjeti na njegovo skromno radničko porijeklo, jedna od užitih specijalnosti mu je nezasito korištenje riječi *fuck*. Kaže da su neke studije pokazale da studenti više pažnje poklanjaju profesorima koji psuju i da ih takvo okruženje ohrabruje da slobodnije iznose svoje mišljenje.

Kako god, želio sam da podijelim neke od najzanimljivijih stvari koje sam čuo i pročitao posljednjih mjeseci. Ne želim da zvučim kao *life coach*, ne daj mi Bože, instagram i linkedin su puni toga, već je stvarno bilo par stvari koje su me dirnule i koje sam želio da zapišem. Tekst je na kraju ispao poprilično dug, pa sam ga odlučio podijeliti na dva dijela. Kao što rekoh negdje na početku, želja mi je da ljudi čitaju ovo i da to rade s lakoćom.

Za početak samo jedna napomena. Istraživanje sreće je jedna od onih stvari u životu u kojima nikada ne možete doprijeti do konačne istine. To je zapravo generalni problem sa svim društvenim naukama. Pošto je život misterija, neke stvari prosto nikada nećemo biti u stanju spoznati do kraja. Dakle, ne postoji magični recept sreće, ali nakon par decenija i bezbroj naučnih radova, znamo šta ljude uglavnom čini sretnim, a šta ne. Ovo su neke od njih.

Nije sreća para puna vreća

Za početak, nekoliko očitih, ali često zaboravljenih stvari: Stvari koje najviše utiču na našu sreću su društvene, a ne materijalne prirode. Najveći pojedinačni uticaj na sreću imaju zdravlje i međuljudski odnosi — porodične i ljubavne veze, prijatelji, odnos sa susjedima itd.

Novac je nešto što ljudima pada na pamet kao iduća stvar, pa hajde da pričamo o tome. Jedan od heroja mog odrastanja, Marko Šelić Marčelo je jednom napisao kako nije sva sreća u parama, ali da dosta nesreće u životu dolazi od neimanja para. I bio je naravno u pravu — ako gledate istraživanja, neki od najmizernijih ljudi na svijetu su ujedno ljudi koji nemaju para. Bogati ljudi su u prosjeku sretniji od siromašnih i tu nema ništa posebno iznenađujuće.

Međutim, ono što je važno je da odnos između novca i sreće nije linearan. To jeste, sa rastom dohotka raste i sreća, ali poslije nekog nivoa taj efekat skoro u potpunosti nestane. Dakle, kada nemate skoro nikakvih prihoda i počnete zarađivati prosječnu platu, bezbeli ćete biti neuporedivo sretniji. Ali jednom kada zadovoljite osnovne potrebe, bilo koji rast vam neće značajno pomoći da budete sretniji. Jedan od razloga je što počnete da otkrivete da vam apetiti rastu i da vam je potrebno sve više da biste bili sretni. Uskoro ću reći i malo više o tome.

Povezanost s ljudima, s druge strane, ima blag uticaj u kratkom, ali značajan uticaj na sreću u dugom roku. Ako malo razmislite o tome, neki od najljepših opisa života poslije smrti govore o ponovnom ujedinjenju sa voljenim ljudima. Nije mi poznata nijedna religija koja ljude tješi time da će ih na drugom svijetu čekati sve njihove stvari. Ali sve u pravilu govore o tome kako ćemo ponovo sresti izgubljene ljude.

Ovo je važno, jer ljudi biraju da rade na poslovima koji donose najviše novca, misleći da će ih to ispuniti. U *Happy Ever After*, Paul govori o tome da su neke od najuspješnijih profesija na svijetu ujedno okupljališta najnesretnijih ljudi koje ćete ikada sresti.³⁹ Nije još uvijek u potpunosti jasno da li takvi poslovi prosto privlače nesretne ljude, ali ono što je jasno je da su mnogi poslovi koji uživaju visok status, ujedno i oni na kojim ljudi provode najviše vremena. U Japanu postoji riječ *karōshi* koja doslovno znači smrt od prekomjernog rada.

Kao što rekoh, ovo je sve manje-više poznato, ali sada nešto zanimljivije. Da li su bogate zemlje sretnije od siromašnih? I da li zemlje koje vremenom postaju bogatije, ujedno postaju i sretnije? Možda će vas iznenaditi, ali odgovor na oba pitanja je ne i i ova spoznaja je još od 1974. poznata kao *Easterlin paradox*.⁴⁰

Nekoliko je razloga za ovo: Jedan je činjenica da sa većim dohotkom vjerovatno radite više, imate manje vremena za porodicu i prijatelje, više stresa i odgovornost. Drugi se tiče želja koje počinju da rastu, tako što odjednom otkrijete da su vam 'potrebne' stvari za koje ranije nikada niste ni slutili da biste ih željeli. Veliki broj naših potreba nije urođen, već je oblikovan od strane društva.

Ali najbolje objašnjenje zapravo ima veze sa referentnom tačkom tj. okruženjem sa kojim se upoređujete. Vrlo često u životu, pa tako i u ekonomiji, ono što je važno je vaš relativni, a ne apsolutni položaj. Da li ste najviša osoba u prostoriji ne zavisi od toga koliko ste visoki, već koliko su ljudi oko vas visoki. Ovo je jedan od razloga zašto su Facebook i Instagram tako pogubni za sreću.

Konkretnije, bogati Austrijanac je u prosjeku sretniji od svog siromašnijeg sugrađanina, isto kao što je bogati Hrvat sretniji od svog siromašnijeg sugrađanina. Ali siromašni Austrijanac u prosjeku nije nužno sretniji od siromašnog Hrvata, iako ima veći dohotak od njega i sebi može da priušti neuporedivo više stvari. Stvar je prosto o tome što se Austrijanac upoređuje sa ljudima iz svog okruženja, a ne sa Hrvatima. Još važnije od toga, novac je jedna od onih stvari u životu u kojima se uvijek upoređujemo naviše, nikada naniže. Ovo je na primjer jedan od razloga zašto nažalost ne pomaže kada našim ljudima kažete da bi trebali da budu sretni, jer neki ljudi u Africi nemaju krov nad glavom i šta da jedu. Nažalost ili na sreću, mi ne funkcionišemo baš tako.

Slično je i sa razlogom zašto društva koja vremenom postaju bogatija ujedno i ne postaju sretnija. Ako nam u narednih pet godina plata svima poraste za 20 posto, u prosjeku nećemo biti sretniji, prosto jer je naš relativni položaj u društvu ostao isti. Dakle, da ponovim, dosta nesreće u životu dolazi od neimanja para, ali sva sreća definitivno nije u parama.

Ovo je taman lijep uvod za idući dio, a tiče se katastrofe upoređivanja sa drugima.

Poređenje, majka nesreće

Ako vas zanima trajni recept nesreće u životu, onda se konstantno upoređujte s drugima. Istina, poređenje nekada ima značajnu ulogu, jer nas tjera da idemo naprijed i budemo bolja verzija sebe, ali je to izuzetak, a ne pravilo.

Jordan Peterson spada u red onih intelektualaca koje ne volim, ponajviše jer ne cijenim arogantne naučnike i ljude koji društvenim pojavama pristupaju s prividom objektivne istine što nije ništa drugo do budalaština. Kako god, u *12 Rules for Life* ima jedan divan savjet koji glasi ovako: Upoređujte se sa osobom koja ste bila jučer, a ne sa nekim drugim danas.⁴¹ Način na koji se u pravilu upoređujemo sa drugim ljudima izgleda ovako: Izaberemo jednu stvar koju druga osoba ima, a mi nemamo. Potom značaj te jedne stvari preuveličamo izvan svih objektivnih proporcija, tako da ispada da je to jedina stvar koja vrijedi u životu. Nevažno što imate posao koji vam daje svrhu, ljude koji vas vole i dobro zdravlje, fokusirate se na ugled koji biste željeli, a nemate, i sve vam drugo izgleda beznačajno.

Sreća je nažalost često više stvar percepcije nego realnosti, ali bih htio da vam pokažem kako komično poređenje nekada može da izgleda. Sara Solnick i David Hemmenwey su kroz niz genijalnih pitanja pokazali značaj relativnog položaja koje čovjek zauzima u društvu.⁴²

Šta biste radije?

A: Da godišnje zarađujete \$50.000, dok drugi zarađuju \$25.000.

B: Da godišnje zarađujete \$100.000, dok drugi zarađuju \$200.000.

Iako je slučaj B očito bolji po vas i društvo, oko pola ljudi bi radije izabrali slučaj A. Slične studije su ponovljene bezbroj puta. Ljudi bi radije živjeli u stanu od 80 kvadrata, dok god drugi žive u stanu od 60 kvadrata, nego u stanu od 100 kvadrata, ako drugi borave u 120. Ljudi su sretniji kada čuju da su ostvarili loš učinak, dok su svi ostali ostvarili užasan, nego kada čuju da su ostvarili dobar učinak, ako su svi ostali ostvarili vrhunski i tako dalje, i tako dalje...

Jedno fascinantno istraživanje iz Kanade je pokazalo da su susjedi čiji je komšija dobio na lotu puno skloniji da proglase bankrot. Da iskoristim čuvene riječi iz *Fight Cluba we buy things we don't need, with money we don't have, to impress people we don't like*.

A kada smo već kod kupovine, i tu ću završiti ovu sedmicu, onda imajte na umu ovo: Jedan popriličan broj istraživanja je pokazao da su ljudi dugoročno puno zadovoljniji životom ukoliko kupuju iskustva umjesto stvari.^{43 44} U iskustva se na primjer ubrajaju putovanja, odlazak na koncert ili predstavu. Iako granicu nekada nije

moguće savršeno odrediti (knjiga je ujedno materijalno dobro, ali i potencijalno iskustvo), psihološki procesi koje kupovina iskustava izaziva su različiti.

Ne želim da davim razlozima, ali neki od najvažnijih su trajnost, povezanost i jedinstvenost. Za razliku od materijalnih dobara, iskustva ostaju zauvijek sa vama i iz njih možete crpiti trajnu sreću i inspiraciju. Drugo, iskustva nam u pravilu pomažu da se čvršće i dublje povežemo sa ljudima. I konačno, sva iskustva su jedinstvena, a time i teže međusobno uporediva. To je važno, jer kao što rekoh prethodno, poređenje je majka nezadovoljstva. Ima stvarno nešto u onoj rečenici da je svaka osoba ukupan zbir iskustava tokom života.

Eto, sada je stvarno dosta. Za iduću sedmicu ostavljam razloge zašto nekada ličimo na hrčka; zašto je kriza srednjih godina stvarna i bolna, ali sa sretnim završetkom; zašto su ljudi koji se zadovoljavaju sa dovoljno dobrim stvarima u pravilu sretniji od onih koji uvijek žele najbolje; i zašto sreća vrlo često nije pod našom kontrolom.

Zbog lošeg iskustva sa filmskom industrijom mi vjerovatno nećete vjerovati kada ovo kažem, ali drugi dio je bolji od prvog.

O sreći (II)

11. V 2020. godine

*“The greatest evil: wanting more.
The worst luck: discontent.
Greed’s the curse of life.*

*To know enough’s enough
is enough to know.”*

– Lao Tzu, **Wanting Less**

Adaptacija i hrčak

Predviđanje našeg budućeg emotivnog stanja je jedna od onih stvari u životu u kojoj smo nevjerojatno loši, iako toga uglavnom nismo svjesni. Kada bi vas neko danas pitao da procijenite kako bi neki hipotetički događaj uticao na vašu buduću sreću, sve su prilike da biste ga grubo precijenili. Ono što zaista osjetimo jednom kada se te stvari dese nema baš pretjerane veze sa onim što smo prethodno očeivali.

Evo jednog naučnog oktrića koji mi, kako ga pišem, djeluje jednako nevjerojatno kao i kada sam ga prvi put pročitao: Godinu dana nakon što dobiju na lotu, ili postanu paraplegičari, ljudi se vraćaju na isti nivo sreće kakav su imali prije tih događaja. Nedugo nakon sretnog dobitka ili tragične nesreće, ljudi su naravno dosta sretniji (odnosno nesretniji), ali se poslije nekog vremena vrate u isto emotivno stanje u kakvom ste bili prije toga.

Na sreću, ili na žalost, mi imamo nevjerojatnu sposobnost prilagođavanja na sve što nam život pruži. Na sreću, jer smo puno otporniji na razne tragedije. Na žalost, jer nam i sve lijepe stvari budu prolazne.

Ovo je jedan od razloga zašto se često nalazimo u nečemu što se u psihologiji zove *hedonic treadmill*. Metaforički, zamislite hrčka koji trči u onom točku, ali zapravo sve vrijeme stoji u mjestu. E tako vrlo često i mi trčimo za parama, ugledom i lajkovima misleći da će nas učiniti sretnim, dok se u stvarnosti nažalost ništa od toga ne dešava. Na momente možda i stvarno djeluje da su vas ove stvari usrećile, ali već brzo počinju da blijede. Zašto? Pa zato što će uvijek biti neko ko je brži i bolji od vas, što postaje vaša nova referentna tačka upoređivanja i što vam ne da mira. Kao što je napisao George Bernard Shaw ‘postoje dvije tragedije u životu: jedna je kada izgubite ono što najviše želite, a druga je kada upravo to dobijete.’

Sve što hoću da kažem je ovo: Ukoliko ne nađete ono što vas zaista čini sretnim, sve što ćete osjetiti ganjajući pogrešne stvari u životu su umor, praznina, a vjerovatno i depresija. Što reče jedan očito umni novinar ‘samo se u ekonomiji neprestana ekspanzija smatra vrlinom. U biologiji, ona se zove rak.’

Biti zadovoljan dovoljno dobrim

Ovo je jedan od najdražih naučnih članaka koje sam ikada pročitao, posebno jer je ova priča pomalo i lična. Tiče se razlike između dvaju skupina ljudi, takozvanih *maximiseri* i *satisficera*.⁴⁵ Pošto riječ *satisficer* ne postoji kao prevod u našem jeziku, ove pojmove ću nastaviti koristiti na engleskom.

Maximisers su ljudi koji uvijek teže najboljem, najdaljem, najbržem, najjačem itd. *Satisficers*, s druge strane, su ljudi koji imaju neki prag prihvatljivosti. Dakle, ne teže najboljoj mogućoj opciji, već dovoljno dobroj opciji. Jednom kada je nađu, nemaju potrebu da traže dalje i to je to.

Barry Schwartz i društvo su pokazali da su, u poređenju sa *satisficerima*, *maximiseri* manje zadovoljni životom, nesretniji, pesimističniji i skloniji depresiji, te da imaju manji nivo poštovanja prema sebi. Za ovo postoje prvenstveno dva razloga: Prvi se tiče žaljenja, a drugi upoređivanja.

Prvo, da biste ostvarili maksimalni/najbolji učinak u životu, očito je potrebno da upoređujete što više stvari, jer tek onda možete biti naizgled sigurni da ste izabrali ono najbolje. Na primjer, ukoliko ste *maximiser* i želite da nađete hotel za odmor, to znači da morate prelistati bezbroj opcija da biste našli onaj najbolji – sa najljepšom sobom, najljepšim pogledom, najboljom hranom, lokacijom, i naravno cijenom. Međutim, najbolji hotel vjerovatno nikada neće biti najbolji u svakom pogledu.

Možda je neki drugi ipak imao malo ljepši bazen, veći bar i tako dalje. Ukratko, što je veći broj opcija koje razmatrate, to je i veći strah da na kraju niste izabrali onaj najbolji, a to vas u konačnosti čini nezadovoljnim. *Satisficer*, s druge strane, prelista nekoliko hotela, nađe onaj koji je dovoljno dobar, i ne razbija glavu oko ostalih 50 mogućnosti.

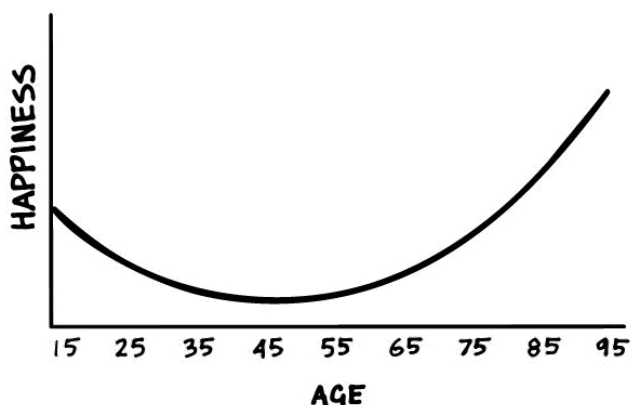
A što se tiče upoređivanja, *maximisers* su više zabrinuti za relativni položaj koji zauzimaju i trpe svu bol od upoređivanja sa ljudima navise, dok ne crpe nikakvo zadovoljstvo iz činjenice da su bolji od nekih ljudi.

I sada ultimativni *punch line*. Baš zato što uvijek streme najboljem, *maximisers* objektivno gledajući na kraju zaista i ostvare bolji ishod i veći uspjeh, ali je problem što to subjektivno ne osjećaju, ne vide i što nikada ne mogu da uživaju u tome. Zar to nije tragično? U očima drugih ste toliko toga ostvarili, ali u sebi i dalje osjećate prazninu.

Ovo je najiskrenije što ću možda ikada biti na ovom blogu (bio sam u kasnijim zapisima zapravo još iskreniji)... Ja sam neko ko je tokom života imao duže i intenzivne epizode depresije. Jedan od razloga zašto su te epizode prošle je što sam nekada u posljednjih par godina, sasvim spontano i mimo svoje volje, prešao put od *maximiser*a do *satisficera*. Ne znam kako, ali osjećam neopisivo olakšanje.

Veliko U sreće

Ovo je pomalo oteržnjujuće poglavlje, ali sa sretnim završetkom. Prije dvije godine, američki novinar Jonathan Rauch je napisao knjigu *The Happiness Curve*.⁴⁶ Knjiga predstavlja sažetak decenija naučnog rada o takozvanoj funkciji sreće koja pokazuje odnos između godina i ličnog zadovoljstva. Ona izgleda ovako:

Ono što vidite je da sa godinama ljudi u prosjeku postaju manje sretni, da bi potom, u poznoj dobi proživjeli možda najljepše godine života.

Da budem potpuno jasan, ovo nije neizbježno, već postoji tendencija. Život svakog od nas ne mora izgledati ovako, ali u prosjeku hoće. Kao što možete da vidite, najnesretnije godine čovjekovog života su negdje oko 45. do 50. To je zapravo ono što zovemo krizom srednjih godina, s tim da je riječ kriza pogrešan opis onoga što se u stvarnosti dešava, budući da kriza implicira nešto iznenadno i relativno kratokotrajno. Ovdje se međutim radi o nečemu postepenom, dugotrajnom i dubokom. Kako god, srednje godine su u prosjeku najnemirnije, najstresnije i najnesretnije u čovjekovom životu. Ljudi ne pate baš od depresije, već od hroničnog nezadovoljstva. Kriza srednjih godina je puno više od memova sportskih automobila, rejbanks i zalizane kose.

Zašto se sve ovo dešava? Kao što možete da pretpostavite, ne znamo tačno, ali jedan dio priče ima veze sa žaljenjem i očekivanjima. Sa dolaskom srednjih godina počinjete da osjećate posebnu žal zbog svih propuštenih prilika u životu. Kada ste mladi, propuštene prilike ne bole toliko, jer još uvijek mislite da ima vremena za sve. Ali s vremenom shvatate da su mnogi vozovi nažlost zauvijek prošli. Pored toga, nažalost postajete i vrlo pesimistični glede budućnosti. Dakle, ne samo što ste razočarani prošlošću, već imate sve manje nade u budućnost.

Drugi dio priče zasigurno ima veze sa biologijom i genima. Da nema, isti ovaj obrazac ne bismo uočavali u svim dijelovima svijeta i u svakoj generaciji. Ovo u suštini znači da možete da osjećate duboko nezadovoljstvo, čak i ako objektivno nemate razloga za to. Ovo je važno, jer ljudi koji vjeruju da objektivno imaju sve u životu, počnu da osjećaju stid i nelagodu zbog svoje nesreće, zbog čega se samo još više povuku i još dublje potonu. Stalo mi je da ovo naglasim, posebno ako se neko od vas nalazi u ovoj životnoj dobi. Ako osjećate da ste nesretni, a ne možete da nađete razloge zašto, onda znajte da su vaše emocije normalne i opravdane i da možete biti nesretni ni zbog čega.

I onda se nešto desi... Kako nastavite da starite i kada to budete najmanje očekivali u prosjeku ćete ući u najsretnije, najzadovoljnije i najmirnije godine svog života.

Opet, nije u potpunosti jasno zašto se to desi, ali ima puno veze sa tim što čovjek postaje mudriji, mirniji i emocionalno stabilniji. Ljudi počnu prihvatati da neke stvari nisu pod njihovom kontrolom, što je valjda vrlo oslobađajući osjećaj i sa sobom nosi manje stresa i kajanja. Pored toga, ljudi postaju obazriviji prema sitnicama, ne ganjaju pogrešne stvari i vrijeme posvećuju onome što je zaista vrijedno. Riječima autora, *očekujete manje, a cijenite više.*

Jedan tim istraživača je okupio ljude različite dobi i pitao ih s kim bi željeli provesti 30 minuta svog slobodnog vremena (i) sa autorom knjige koju vole; sa članom porodice/bliskim prijateljem; ili (iii) sa osobom koju su nedavno upoznali i sa kojom imaju puno toga zajedničkog. Mlađi ljudi su skoro jednako birali iz sve tri kategorije, dok su stariji ljudi uglavnom birali porodicu i bliske prijatelje. Onda su ljudima rekli da zamisle kako imaju samo 30 minuta prije nego što presele na drugi kraj države i postavili im isto pitanje. Ovaj put su i mlađi i stariji imali isti odgovor — vrijeme bi proveli sa rodbinom i prijateljima. Eto, to je to.

Krojači svoje sudbine?

Svako od nas želi vjerovati da ima kontrolu nad svojim životom i da smo krojači svoje sreće. To je dobro, jer ljudi koji ne osjećaju da upravljaju svojim životom dokazano imaju manji nivo motivacije, više stresa i veću sklonost ka raznim mentalnim bolestima. U isto vrijeme — a sa ovim se teško mirimo — činjenica je da mnoge stvari u životu jednostavno ne zavise od nas. Ovdje prije svega mislim na gene, okruženje i sretne okolnosti.

Za početak, naša sreća u velikoj mjeri zavisi od takozvanih pet velikih dimenzija ličnosti na osnovu kojih se dijelimo, a koje su u velikoj mjeri naslijeđene od naših roditelja. Nadalje, geni igraju nevjerovatno veliku ulogu kada je u pitanju naš akademskih uspjeh, što opet određuje mnoge druge stvari u životu.

Okruženje također ne možemo da biramo, barem kao mali, a ima potencijal da nas prati čitavog života. Na primjer, telomere predstavljaju zaštitne kapice na krajevima naših hromosoma i odgovorne su za zdravlje naših ćelija. Što su telomere kraće, to smo podložniji raznim bolestima. Pokazalo se da su telomere djece koja rastu u nestabilnom okruženju skoro duplo kraće od one koja rastu u toplom domu punom ljubavi.

Zaista, kuća i okruženje iz kojih dolazite imaju nevjerovatan uticaj na sve vaše buduće korake. Ako ste rođeni kao član porodice koja spada u najsiromašnijih deset posto stanovništva, vjerovatnoća da ćete život završiti među deset posto najbogatijih je statistički jednaka vjerovatnoći da će otac koji je visok 1.70m, imati sina visokog 1.85m. Dakle, može se desiti i na svu sreću se dešava, ali neizmjerljivo rijetko.

Daću samo još jedan razlog zašto je siromaštvo tako podmuklo: Svako od nas ima ograničen kognitivni kapacitet, što znači da ne možete dnevno donijeti hiljadu odluka sa istim nivoom koncentracije i posvećenosti. To je ona situacija kada vas neko smori sa hiljadu gluposti, pa poslije nekog vremena kažete “ma radi šta hoćeš, boli me briga”. Sada, pokazalo se da ljudi koji brinu o tome kako da sastave kraj s krajem ostvaruju lošije rezultate na testovima inteligencije, nego kada imaju neki period bez finansijskih poteškoća. Ako dnevno brinete kako da prehranite porodicu, platite račune i pružite djeci pristojan život, onda se toliko iscrpate da niste u stanju da im posvetite kvalitetno vrijeme. A to je nedostatak koji dijete prati do kraja života.

Ono što nipošto ne želim reći sa ovim je da vlastitim trudom i radom ne možete ostvariti sve što želite u životu. Apsolutno vjerujem da možete. Tek, ako geni i okruženje rade protiv nas, bitka će biti duga i teška.

I konačno, za sve u životu je potrebna doza sreće, pa tako i za sreću. Nekada se stvari jednostavno poklope, nekada nažalost i ne. U našem narodu bi se reklo ‘nije bilo suđeno’. To je nažalost tako, ali postoji jedna stvar koju ipak imate pod kontrolom i ne poznajem nikoga ko je to ljepše opisao od Leonarda Mlodinowa u

The Drunkard's Walk:⁴⁷ Možete tri puta baciti novčić u zrak i da sva tri puta bude pismo. Ako ste očekivali glavu, to je jednostavno peh. Ali ono što ne može da se desi u životu je da trideset puta bacite novčić, a da trideset puta bude pismo.* To jeste, mi ne utičemo na to hoće li bit pismo ili glava, ali imamo neki uticaj na to koliko će se puta baciti novčić. Hoće reći, sreću nekada stvarno možete isprovocirati ukoliko ste dovoljno uporni.

Za kraj, ovo je jedna od Paulovih najvažnijih poruka poslije decenija naučnog rada. U svakom društvu postoje određeni narativi o tome kako biste trebali živjeti život da biste bili sretni. Bili biste iznenađeni brojem ljudi koji kaže da bi uradili nešto da bi ispunili očekivanja okoline, čak iako ih to čini nesretnim. Ako razmislite malo, to je dosta tužna priča.

Život je isuviše kratak ga biste ganjali pogrešne stvari i tako poseban da biste ikada imali potrebu da ga upoređujete sa bilo čim. U ova vremena, više nego ikada prije, želim vam da nađete ono što vas iskreno ispunjava i ono što svemu što radite daje smisao.

Vale.

---

* Vjerovatnoća da će nakon tri bacanja, nočić sva tri puta pasti na pismo je 12.5%. Rijetko, ali definitivno moguće. S druge strane, vjerovatnoća da ćete sa trideset bacnja, trideset puta baciti pismo je 0.0000000931% — računajte nemoguće.

O plodovima rada, kuhanju i traganju za smislom

5. X 2020. godine

Uskoro će godina kako sam — malo iz potrebe, a malo i iz znatiželje — počeo redovno da kuham. Na moje veliko iznenađenje, osjetio sam da me kuhanje puno više odmara, nego umara. To je nešto što bih i ranije čuo od ljudi, ali u šta nikada nisam vjerovao dok se, eto, nisam i sam uvjerio. Još važnije, osjetio sam da mi kuhanje pruža neko posebno zadovoljstvo.

Kada je bog dijelio talenat za kuhanje, ja mora da sam bio zauzet nečim drugim, ali je kuhanje kao i većina drugih stvari u životu savladivo uz određeni nivo upornosti i određeni broj ponavljanja.* Bilo kako bilo, proveo sam neko vrijeme razmišljajući zašto me kuhanje, za razliku od većine drugih poslova, ne umara i zašto me tako ispunjava.

Najzad, mislim da sam skontao: Za razliku od skoro svega ostalog što radim u životu, samo u kuhanju direktno vidim plodove svog rada. Samo u kuhanju, moj trud ima neki konkretan ishod. Samo u kuhanju, mogu da budem siguran da je ono što sam uradio, bez sumnje dovelo do tog i tog. Ako ne stavim dovoljno soli, jelo bude neslano. Ako pretjeram sa nekim začinom, svi ostali padnu u drugi plan. Ako pustim da se nešto dovoljno dugo kuha, u pravilu ima bolji ukus. To je važno, jer kada se bavite nekim vidom duhovnog i intelektualnog rada, nikada ne možete biti sigurni u kojoj ste mjeri doprinijeli nečemu i kakvu razliku vaš trud na kraju dana pravi. Iako neplanirano, ovaj zapis na nekin način predstavlja nastavak onog prethodnog. Zaista, od svega što radim, kuhanje je moj jedini fizički i opipljivi proizvod i taj je osjećaj neobično ispunjavajući.**

Jedna od ljepših stvari u kuhanju je što doslovno dajete jedan dio sebe. U filozofiji korejske kuhinje postoji nešto zanimljivo što se zove *son-mat* i što se prevodi kao *ukus ruku*. *Son-mat* označava uvjerenje prema kojem ruke posjeduju neku skrivenu

---

* Pomalo čudno uzimajući u obzir da imam sreću da mi je tata profesionalni kuhar, a da mama kuha kao da je profesionalna kuharica.

** Kako radim na sabiranju ovih zapisa, u međuvremenu sam pročitao da postoji nešto što se zove *Ikea efekat* prema kojem vrijednost nečega u životu povezujemo s naporom. Ljudi su, dakle, spremni platiti više za predmete koji zahtijevaju montažu, nego za one koji već dođu sastavljeni.

magiju koja je zaslužna za ukus jela. Pokazalo se vremenom da ovo ima čak i naučnog uporišta, jer bakterije i gljivice na našim rukama navodno stvaraju jedinstven efekt kada dođu u dodir s hranom. Ovo je jedan od razloga zašto je mamina kuhinja zaista mamina kuhinja i zašto je niko drugi u životu ne može ponoviti. Platon je izgleda stvarno bio u pravu kada je napisao da okus potiče od atoma koji malim venama putuju do srca.

Stvarno, naša čula okusa i mirisa su posebno sentimentalna. Od svih naših čula, samo su ova dva direktno povezana sa hipokampusom — dijelom mozga u kojem se 'nalazi' naše dugoročno pamćenje. Sva ostala čula — vida, sluha i dodira — prvo bivaju procesuirani u drugom dijelu mozga. Ovo je razlog zašto ona rijetko kada izazovu senzaciju kao što je miris bivše djevojke ili ukus mamine kuhinje.

Za kraj, jedan neizmjerljivo lijep eksperiment koji na tako jednostavan način govori o važnosti osjećaja ponosa i smisla u onome što radimo.⁴⁸ Ljudi su nasumično podijeljeni u dvije grupe i dobili su identičan zadatak — sastavljanje *Lego Bionicle* figura za šta su bili plaćeni. Postojala je samo jedna razlika. Kada bi ljudi iz prve grupe sastavili figuru, oni bi je postavili na stol ispred sebe, a eksperimentator bi potom donio novu kutiju sa novim dijelovima. Ljudi su tako mogli pratiti kako se figure polako slažu ispred njih. Što se tiče druge grupe, međutim, jednom kada sastave figuru, eksperimentator bi odmah došao da rastavi figuru i dijelove vrati u kutiju. Ljudi bi potom sastavljanje figure počeli iznova. Oni, ukratko, nisu bili u prilici da ispred sebe vide plodove svog rada.

Na kraju, i bez obzira na to što se radi o potpuno istom zadatku, ljudi iz prve grupe su bili spremni da za isti novac sastave puno više figura. I ne samo to, oni su ih ujedno sastavljali brže. Eto, jedna tako jednostavna i neizgled beznačajna razlika može ipak napraviti veliku razliku.

Za većinu ljudi na ovom svijetu, posao nije samo stvar novca, već i identiteta. On nam daje (ili ne daje) mogućnost da se ispoljimo, da uživamo i da u njemu nađemo smisao. Ako vam posao koji radite ne pruža ništa od toga, možda je vrijeme da ga promijenite. Ili, ako već nemate taj luksuz, onda počnite da kuhate, slikate, sadite svoj paradajz, pravite svoje pivo, ili bilo šta drugo što vam omogućava da uživate u plodovima svog rada.

Preplavit će vas neobično lijep osjećaj, obećavam.

O umjetnosti putovanja

14. VI 2020. godine

Nedavno sam na poklon dobio knjigu *The Art of Travel* koju je napisao Alain de Botton.⁴⁹ U posveti je stajalo ovo: *Kada već ne možemo da putujemo, barem možemo da studiramo umjetnost putovanja*. Knjiga je toliko lijepa da bi mi trebao jedan poseban zapis — kao i fond riječi koji ne posjedujem — da to opišem.

Ono što ipak mogu je da ispričam njenu priču. Zaista, knjiga je u mnogome nadoknadila ove sedmice prisilnog mirovanja. Prisilnog, ali ne i bezvrijednog.

Na proljeće 1790. godine, Xavier de Maistre je krenuo na jedno putovanje po, kako da kažem ovo... svojoj sobi. Svoje dojmove je zabilježio u knjizi *Putovanje oko moje spavaće sobe*. Zadovoljan i ohrabren ovim iskustvom, osam godina kasnije je krenuo na svoje drugo putovanje, ovog puta po noći i napisao *Noćnu ekspediciju oko moje spavaće sobe*.

Zvuči smiješno, znam, ali je De Maistre razumio nešto što neki od nas često zaboravljaju: da je putovanje više stvar stanja uma sa kojim putujemo, nego mjesta na koja idemo. Dok u pravilu bivamo preplavljeni savjetima *gdje* da putujemo, rijetko kada zastanemo da pitamo *zašto* i *kako* da putujemo. De Botton je imao toliko toga da kaže o ovome i ispod možete naći nekoliko najljepših dijelova knjige.

Sretan put!

O iščekivanju

Iščekivanje je jedno od najljepših dijelova svakog putovanja. Gledate slike azurnog mora u koje ćete uskoro zaroniti, bijelog pijeska po kojem ćete šetati i besprijeorne sobe u kojoj ćete se buditi. Zamišljate kako je sve savršeno i kako će sve biti drugačije.

Međutim, ono što ni na jednoj prečišćenoj slici ne vidite je gomila taksista koja će vas salijetati po izlasku s aerodroma i koja će vas, gotovo sigurno, opaliti po ušima. Ne vidite nesnosne muhe, preglasno zujanje klime u sobi i smeće kako preliva iz kante. Dok ste na slici čitavu plažu imali samo za sebe, uskoro vam postaje jasno da ćete je morati dijeliti sa previše ljude, da ćete se boriti za pristojno mjesto i protiv dječije vriske. Pošto je iščekivanje neminovno stvar simplifikacije i selekcije, tako vas u konačnici neminovno stigne realnost. To nije nužno problem sve dok imate na umu da vaše putovanje neće biti isto, već da će biti drugačije. I to drugačije može biti lijepo, često čak i ljepše.

Još jedna stvar koju također zaboravljamo dok maštamo o svom putovanju je da ćemo na isto to putovanje povesti sebe. Kada čovjek gleda slike svoje buduće destinacije, često zaboravi da će na ta mjesta doći sa svim svojim brigama, strahovima i nemirima u koferu. Kada smo tužni kući, za to krivimo vrijeme, mrzovljne ljude i ružnoću zgrada kojima smo okruženi. Pod plavim nabom i žarkim suncem, međutim, nažalost vrlo brzo uviđamo da je nesreća zapravo u nama. Otkrijemo da su jedine stvari koje su se promijenile naš okoliš — temperatura, vrijeme, miris — tek, mi smo ostali isti. Naša sposobnost da crpimo sreću iz lijepih stvari, kaže de Botton, u prvom redu zavisi od toga u kojoj smo mjeri zadovoljili još važniji raspon naših emocionalnih i psiholoških potreba.

Dakle, ako želite da putujete da biste pobjegli od sebe i ispunili imaginarnu sliku koju ste imali kući, nemojte.

“Život je kao bolnica u kojoj je svaki pacijent opsjednut s tim da promijeni krevet. Ovaj želi da pati ispred radijatora, dok onaj mislim da bi mu bilo bolje pored prozora... Meni se uvijek čini da ću biti dobar tamo gdje nisam i to pitanje selidbe će zauvijek zabavljati moju dušu.”

— Charles Baudelaire

O putovanju

Nema puno trenutaka u životu koji djeluju tako oslobađajuće na čovjeka kao polijetanja aviona. Brzina kojom avion probija oblake je simbol transformacije i daje nam osjećaj da ćemo i mi tako, jednog dana, moći da se izdignemo iznad svih tamnih oblaka života. Ploveći nebom i u prisustvu oblaka, hrana koja bi inače bila banalna i uvredljiva, odjednom dobije sasvim novi ukus i čar.

Stvarno, ne postoji puno mjesta pogodnijih za unutrašnju konverzaciju od aviona, brodova i vozova u pokretu. Postoji izgleda neki čudesni odnos između onoga što vidimo i misli koje smo u stanju da imamo. Kao da velike misli nekada zahtijevaju velike poglede, a nove misli nova mjesta. Kao da nam pomažu da pobjegnemo od svakodnevnog života i redovnih navika uma koje sugerišu da nam je život običan i nepromjenljiv.

Kažu da je ljubav potraga za osobinama koje nam nedostaju u sebi. To je razlog zašto se nekada zaljubimo u neka mjesta, često banalna i naizgled bezvezna. Jednostavno osjećamo da bolje odgovaraju našim vrijednostima i onome što jesmo. Ukratko, osjećamo da bolje ocrtavaju naš identitet.

Još od svoje mladosti, Flaubert je insistirao na tome da nije Francuz i predložio je novi način određivanja državljanstva — ne prema državi u kojoj smo rođeni ili kojoj pripada naša porodica, već prema mjestima koja nas privlače.

“Moja država je ona koju volim, to jeste, ona koja čini da sanjam, koja čini da se osjećam dobro. Ja sam Kinez koliko i Francuz, i ne radujem se našim pobjedama nad Arapima, jer osjećam tugu zbog njihovog poraza.”

— **Gustave Flaubert**

O znatiželji

Kada se nađemo u nekom novom gradu, često nas muči pitanje šta je to što trebamo da vidimo, čemu tačno da se divimo i šta u konačnosti da mislimo.

Alexandera von Humboldta nisu mučila ova pitanja — njega je zanimalo sve i u svemu je nalazio nešto zanimljivo. Njegov biograf je polja njegove nevjerovatne znatiželje sažeo ovako:

1. Poznavanje zemlje i njenih stanovnika.
2. Otkriće viših zakona prirode, koji upravljaju svemirom, čovjekom, životinjama, biljkama i mineralima.
3. Otkriće novih oblika života.
4. Otkriće teritorija, do tada nedovoljno istraženih.
5. Upoznavanje novih vrsta ljudske rase — njihovih običaja, jezika i povijesnih tragova njihove kulture.

Gradovi u koje odlazimo je u pravilu obišlo bezbroj ljudi prije nas. Često se desi da su naši prethodnici tako odredili šta je važno i lijepo, a šta ne, što je vremenom nekako postala nepobitna činjenica. To je nažalost problem sa turističkim vodičima, *tripadvisorima* i ostalim — stavljaju pritisak na nas da se divimo određenim stvarima, dok u isto vrijeme zapostavljamo druge.

Tako da, budite Alexander. Nađite slobodu da sami odredite šta vas interesuje, šta je vrijedno vaše pažnje i pristupite tim stvarima očima djeteta.

O prirodi

Primijetio sam, po slikama svojih prijatelja, da vikendom sve češće idu u prirodu. Na prvu sam pomislio kako je lijepo što ljudi sve više cijene i uživaju u prirodi, da bih potom shvatio da je to vjerovatno više stvar naših godina, nego prosjeka. Vjetovatno čitava moja generacija, poslije prve decenije radnog iskustva i betonskog života, osjeća sve veću potrebu za prirodom. Šta god bili uzroci, mi tako pratimo trend koji je započeo u drugoj polovini osamnaestog stoljeća kao posljedica industrijske revolucije i urbanizacije. Od tada su, u želji da povrate svoje zdravlje i duševni mir, ljudi u sve većem broju počeli bježati na selo.

Engleski pjesnik William Wordsworth je skoro čitav svoj život proveo na selu i pisao o šteti koju grad nanosi našoj duši. Žalio se na tjeskobu koju nam gradovi stvaraju zbog stalnog pritiska da preispitujemo svoj položaj na društvenoj ljestvici, zavisti koju osjećamo prema drugim ljudima i želje da zablistamo u očima stranaca. Vjerovao je da nam priroda u pravilu ne stvara ovaj pritisak, već da nas na vrlo nenametljiv način navodi da cijenimo određene vrijednosti — dostojanstvo hrasta, odlučnost bora i mirnoću jezera.

Wordsworth je tako razumio da su naši identiteti promjenljivi i da se mijenjaju zavisno od toga s kim smo i gdje se nalazimo. Uz to je smatrao da nas priroda navodi da stvari opažamo očima ptice, ili nekih drugih životinja. Zašto je ovo važno? Pa zato što je nesreća vrlo čest stvar ograničenog pogleda koji imamo na život.

Wordsworth je također imao poseban način na koji bi svojim pjesmama davao ime. Na primjer, jedan od naslova glasi ovako: *Tintern Abbey, o ponovnoj posjeti obalama rijeke Wye tokom obilaska, 13. juli 1798. godine*. Dajući tačan datum svojim iskustvima, Wordsworth je želio da kaže da se trenuci u prirodi mogu svrstati u najznačajnije i najkorisnije dane čovjekovog života, datume koji su inače rezervisani samo za događaje poput rođendana i vjenčanja.

O uzvišenom osjećaju

Nekada u životu biramo da idemo na mjesta na kojima se osjećamo malim. Kada stojimo na glečeru, hodamo pustinjom, ili gledamo u zvjezdano nebo, osjećamo nešto posebno. U životu, kaže de Botton, postoje neke emocije koje se ne daju opisati jednom riječiju. Pa ipak, jedna riječ koja savršeno opisuje kako se osjećamo kada se nađemo na ovakvim mjestima je *uzvišeno*. Prema filozofu Edmundu Burkeu, uzvišenost je usko povezana sa osjećajem slabost. Uzvišena mjesta zrače nekom posebnom snagom, odupirući se našoj volji i čineći nas malim i slabim.

Odakle onda zadovoljstvo, to jeste, zašto uopšte biramo da idemo na mjesta koja nas čine malim?

Stvari koje su snažnije od nas ne moraju nužno uvijek izazivati našu mržnju, već nekada mogu biti izvor poštovanja. Uzvišena mjesta nas podsjećaju na nešto što vrlo često zaboravljamo u životu: Da je univerzum moćniji od nas, da smo krhki i prolazni, te da nemamo drugi izbor nego da prihvatimo da nije sve pod našom kontrolom i voljom. Planine i doline nas podsjećaju da zemlju nisu stvorile naše ruke, već sile mnogo veće od nas. Sile koje su radile puno prije nego što smo se rodili, i koje će nastaviti još dugo nakon što nas više ne bude.

O umjetnosti i ljepoti

Van Gogh je smatrao da je znak svakog velikog slikara sposobnost da određene stvari prikaže u jasnijem i drugačijem svjetlu. Iz tog razloga je odlučio da provede dvije godine u Provansi, želeći da ljudima pomogne da vide svu ljepotu južne Francuske, budući da je smatrao da niko od prethodnih slikara nije uspio u tome. Uloga slikara dakle nije samo da reproducira stvarnost, već da je prikaže na način koji ističe neke posebne osobine. Velike slike nam tako pomažu da gledamo očima umjetnika i da u prirodi odjednom vidimo stvari koje su nam do tada bile skrivene.

Ovo je na primjer nešto što dugo nisam razumio o umjetnosti. Za mene je apstraktna umjetnost uvijek bila patnja, jer sam smatrao da se stvari trebaju uvijek prikazati onakvima kakve jesu. To je, naučio sam, naivno i pogrešno, jer u suštini nema ništa objektivno u stvarnosti — ljudi jednu te istu stvar nikada ne gledaju istim očima. Neki vide ljepotu u stvarima u kojima drugi ne vide apsolutno ništa.

A kada već jednom ugledamo ljepotu, u pravilu imamo poriv da je prigrlimo i posjedujemo. Ljepota se, međutim, ne da tako lako ukrotiti. Nekada je plod posebnih okolnosti, doba, vremena i svjetla, ili se prosto nalazi na mjestima koja nikada više nećemo posjetiti.

Kamera očito predstavlja logično i najlakše rješenje. Međutim, slikanje nam daje samo prividan osjećaj da smo zarobili ljepotu, bez da smo zapravo uronili u nju. Desilo se tako da prije nekoliko sedmica ostavim mobitel kući i odem u šetnju parkom. Ne znam zašto, ali sam imao osjećaj da je baš te večeri nebo bilo nekako posebno lijepo. Jedino što mi je pokvarilo taj dojam je bila činjenica da nisam bio u stanju da to zabilježim telefonom. Čitajući ovu knjigu, shvatio sam da se te večeri zapravo desilo nešto drugo: Sve su prilike da nije bilo ništa naročito neobično u nebu, već da sam bio u stanju da ga vidim tako čarobnog upravo zbog toga što nisam imao mobitel i kameru.

Kako god, engleski kritičar umjetnosti John Ruskin je pokušao da nađe odgovor na pitanje kako možemo posjedovati ljepotu. Za njega, najljepši način da posjedujemo ljepotu je zapravo da je razumijemo. A ljepotu najbolje možemo razumjeti ukoliko pokušamo da je opišemo, bilo kroz pisanje ili crtanje. Stvarno, Ruskin je svoje studente ohrabrivao da crtaju prizore, smatrajući da će im tako pomoći da vide ljepotu, a ne samo gledaju u nju. Vjerovao je da nam crtanje pomaže da se udubimo u ljepotu i otkrijemo šta je tačno to što nas dojmi u određenom prizoru.

Pošto ljepota zahtijeva vrijeme, Ruskin je sa žaljenjem gledao na sljepoću i žurbu modernih turista koji su se hvalili kako za sedam dana u vozu mogu obići čitavu Evropu. I stvarno, to je problem današnjeg *tuspas-mene-turizma* i siti brejkova, gdje za jedan vikend očekujemo da vidimo i uživamo u svim ljepotama nekog grada. Sam Ruskin nikada nije putovao brže nego pedeset milja na dan.

I eto, jednom kad sve ovo bude jučer, putujte.

Putujte polako.

Putujte znatiželjno, bez predrasuda i očekivanja.

Idite u prirodu i na mjesta koja u vama izazivaju strahopoštovanje.

Ne slikajte, već crtajte ljepotu.

I ne naginjite se kroz prozor...

Šta sam naučio iz ovih nekoliko sedmica života sa C.

23. III 2020. godine

“Our departure from Earth will very probably not be the end of the world, nor will it be the end of life in the world. Humans are a threat to our own species and to many others, but the planet will survive us.”

– John Green, *The Anthropocene Reviewed*

1. **Mi ne razumijemo eksponencijalni rast:** Prema legendi, kada je izumitelj šaha vladaru Indije predstavio igru, vladar je bio toliko oduševljen da mu je rekao da kao nagradu izabere šta god želi. Čovjek je odgovorio da bi želio jedno zrno riže za prvo polje, dva zrna za drugo polje, četiri zrna za treće, osam za četvrto i tako dalje, dan za danom sve do 64. polja. Iznenaden i oduševljen takvom skromnošću, vladar je rizničaru naredio da se čovjeku ispuni želja. Problem je taj što je sa ovakvim, eksponencijalnim rastom, vladaru za 64. polje trebalo 18,446,744,073,709,551,615 zrna riže, ili otprilike 200 milijardi tona. Mi stvari uglavnom pojmimo linearno, ali se kao i vladar sa eksponencijalnim rastom neizmjereno patimo. U većini slučajeva nam nije ni nepohodno, ali eto, dođu tako vremena...
2. **Dođu tako vremena kada razum nije nužno racionalan:** Za sve one (uključujući i mene) koji su prije nekoliko sedmica govorili kako ne treba paničariti budući da više ljudi umire od obične gripe, nego od ovog virusa, to je bilo sasvim u redu da je ovaj virus kao gripa i da ne raste eksponencijalno. Prvo i dalje ne znamo sa sigurnošću, a drugo teško pojmimo.

Stvarno, da li je pametno paničariti? Evolucijski gledano, sve što nam je omogućilo da preživimo je u suštini pametno. Nassim Taleb je trenutno možda najpozvaniji čovjek na svijetu da govori o ovome i nedavno je na Twitteru napisao ovo: 'Kada ste paranoični, možete 1000 puta ne biti u pravu i preživjet ćete. Ako niste paranoični, dovoljno je da samo jednom ne budete u pravu, i gotovi ste.' Hoću reći, kada se susrećemo sa nečim novim, bolje je imati pretjeranu, nego premalu dozu opreza. Naš narod koji je preživio rat zna koliko je jebeno biti nesproman kada sve oko tebe ukazuje na suprotno i treba ga razumjeti. Jebi ga, koga zmija ujede i guštera se plaši. To opet ne znači da ne postoje paranoje koje su i dalje kontraproduktivne i destruktivne.

- 3. Nesreća je kao vatra, istopi sve osim zlata:** Gledajući humanost, podršku i humor ovih dana, Mehmed Selimović je stvarno bio u pravu kada je rekao da je više dobrih ljudi na ovom svijetu nego zlih, mnogo više, samo se zli inače dalje čuju i teže osjećaju.

Ovaj virus je nažalost samo još jedan dokaz kako ništa ne ujedinjuje ljude kao neki zajednički neprijatelj. Sve naše efemerne i prenapuhane razlike odjednom izgledaju tako beznačajne da čovjek ne može da ne osjetiti neki stid i nelagodu nad našim redovnim političkim životima.

Ali još važnije od toga, ovaj virus će nam pomoći da konačno podvučemo crtu i vidimo do koga nam je zaista stalo u životu, a i kome je iskreno stalo do nas. Samoizolacija nam ne pada toliko teško, jer ne znamo da se zabavimo, već zato što barem još od Aristotela znamo da smo društvena bića. Tek nekoliko sedmica je bilo potrebno da shvatim da bez nekih stvari definitivno mogu, ali da bez porodice i prijatelja apsolutno ne mogu. Veze koje sam stvorio i održao sa ljudima posljednjih par decenija su moje najveće bogatstvo i utjeha u ovim vremenima.

Ako hoćete neki apokaliptični scenarij o tome kako život može da izgleda kada nestanu stvari koje uzimamo zdravo za gotovo, onda pročitajte *Ogled o sljepoći* od Josea Saramaga. Zapravo, ako razmišljate šta da čitate ovih dana — ovo.

- 4. Zauvijek spremni da budemo nesprenni:** Makroekonomski, država bi u naredom periodu trebala učiniti sve da podstakne potrošnju, bilo privatnu, državnu, ili investicije. To može uraditi na nekoliko načina, bilo da smanji porez, pa da ljudi imaju više raspoloživog dohotka, ili da sama poveća svoju potrošnju, po mogućnosti na kapitalna djela. I jedno i drugo državu košta i u pravilu stvara deficit. Vlade će vam ponovo reći kako novca za to nema, a ja ću ostaviti samo ovaj podatak: Uprava za indirektno oporezivanje BiH je 2019. prikupila 8 milijardi maraka prihoda. To je 380 miliona više nego 2018. (koja je tada bila

rekordna), 930 milion više nego 2017. (koja je također bila rekordna) i 1.360 miliona više nego u 2016. (koja je... pogađate već). Kada stvari idu dobro, pametna društva jedan dio ovih sredstava izdvajaju za kišne dane da bi mogla da djeluju kontraciklično. Mi nismo pametno društvo.

- 5. Slobodno tržište je divna stvar, osim kada nije:** Ja spadam u grupu ljudi koja inače slavi slobodno tržište. Tržište, međutim, samo po sebi ne proizvodi pravi balans između onih poslova koji su društveno štetni, i onih koji su društveno korisni. Virolozi, epidemolozi, sociolozi, psiholozi i antropolozi ne spadaju u red ljudi koje tržište inače posebno vrednuje, ali su nam sada potrebni od onih koji inače zarađuju neuporedivo više.

Larry Summers je jednom prilikom slikovito primijetio da ekonomski napredak jedne države možete procijeniti na osnovu broja inženjera u odnosu na broj pravnika u datom društvu (mada isto u suštini važi i za ekonomiste). Sjedinjene Američke Države na primjer imaju 17 puta više pravnika po glavi stanovnika od Japana, ali ne vjerujem da bi iko pametan mogao reći da je vladavina prava u Americi 17 puta veća nego u Japanu. Ne, u America se taj višak uglavnom bavi poslovima koji društvu u pravilu samo nanose štetu — poput kupovine patenata za proizvode koje nikada ne misle sami proizvesti samo da bi mogli tužiti one koji to zapravo žele.

- 6. Napredak nema samo jedno lice:** Mi smo posljednjih 200 godina ostvarili ekonomski napredak kakav nikada prije nije viđen u ljudskoj historiji. Vjerovali ili ne, prije industrijske revolucije, svijet je stotinama godina bio manje-više isti i za veliku većinu ljudi je bio loš. Taj nevjerovatni napredak smo mogli iskoristiti na nekoliko načina. Jedan od njih je bio da radimo barem 40 sati sedmično i da uživamo u sve većem broju roba i usluga — automobila, mobitela, televizora, odjeće itd. I to je onaj za koji smo se odlučili. Međutim, jednako tako smo u nekom trenutku mogli odlučiti da sve veću produktivnost iskoristimo tako što ćemo raditi manje, recimo 20 sati sedmično. To bi značilo da možemo sebi priuštiti manji broj stvari, ali ujedno da imamo puno više slobodnog vremena za porodicu, prijatelje, kulturu i ostalo. Mnoge firme će u narednim sedmicama skontati da ljudi ne moraju provoditi 40 sati u uredu da bi bili produktivni i završili posao. Možda se na tom polju počne nešto mijenjati što bi bila jedna od ljepših posljedica ovog virusa, a ujedno bi značilo da će se i priroda polako početi oporavljati od nas.
- 7. Globalizacija je, kao i sve u životu, samo još jedna nijansa sive:** Sve veća povezanost je lijepa, ali ima svoju cijenu. U *Jutar-njem* je nedavno bio tekst o ženi koja u osamdeset godina života nikad nije vidjela more, iako je živjela na Visu. Čitav je život živjela na

otoku okruženom morem, ali u selu u unutrašnjosti polja. Eto, uporedite ovu anegdotu sa našim životima danas. Globalizacija je stotinama miliona ljudi zaista omogućila da izađu iz siromaštva i bila pretpostavka nevjerovatnog ekonomskog napretka u pojedinim dijelovima svijeta. U isto vrijeme, donijela je i nove systemske rizike kakvih ranije nismo bili svjesni i koje tek polako počinjemo da upoznajemo. Virus, kao i ugljen-dioksid, prosto ne poznaje granice.

I da, prema Američkom centru za kontrolu i prevenciju bolesti, tri četvrtine novih bolesti potiču od životinja. Od 335 bolesti koje su se pojavile između 1960. i 2004., 60 posto ih je bilo povezano sa životinjama. Da se razumijemo, te bolesti su vjerovatno oduvijek bile tu, ali činjenica da nas je sve više, da krčimo šume kako bi pravili gradove, kopamo sve dublje da bi vadili razne rude znači da smo izbrisali prirodne barijere između nas i životinja koje također trebaju svoj prostor. To je skriveni trošak ljudskog napretka. Uz to, stotine miliona siromašnih ljudi širom svijeta nemaju baš drugog izbora osim da jedu šišmiše, majmune, ljuškavce i štakore.

- 8. Nikoga i ništa u životu ne možete da jašete do vijeka:** Mi, samoprolašeni vladari kosmosa, smo stekli uvjerenje da smo odvojeni od prirode. Majka Priroda bi se sa vremena na vrijeme pobunila i poslala neku protestnu notu. Te malo toplije ljeto tu, te malo veće poplave tamo, ali džaba, uzalud biješe sve. I onda ovo. Ako je išta postalo jasno posljednjih nekoliko sedmica, to je da priroda stvarno može bez nas, tek mi bez nje nikako. Ovaj virus je navodno mila majka, kakve su sve bolesti i bakterije zarobljene u permafrostu. A kada i on počne da se topi, a kažu da je to samo pitanje vremena, onda...
- 9. U traganju za polu-kataklizmom:** Kada će sve ovo biti gotovo i kada ćemo konačno moći da se vratimo u normalu? Iskreno, nadam se nikada. Uzimajući u obzir sve, vjerovatno najbolje što može da nam se desi je neka polu-kataklizma — nešto što je dovoljno jako da nas uzdrma, a nedovoljno jako da nas u potpunosti izbriše sa lica zemlje.

Prije nekoliko dana je bio prvi dan proljeća, početak perioda kada svjetlo sve više pobjeđuje mrak. Ako ovo bude naše kolektivno proljeće, onda je možda i sve ovo imalo nekog smisla.

“The limits of my language mean the limits of my world.”

— Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*

V

**O JEZIKU, KNJIGAMA
I ČITANJU**

Zar nije fascinantno kako tri vjerovatno najveća distopijska romana prošlog stoljeća (1984, Brave New World i Fahrenheit 451) tretiraju knjige i čitanje?

U prvom se iz službenog rječnika sa svakim novim izdanjem izbacuje sve više riječi, kako ljudi ne bi posjedovali koncepte kojim bi mogli da opišu i razumiju svijet. U drugom su zabranjene stare knjige koje bi svojom ljepotom mogle da dovedu u pitanje trenutni poredak, dok se u trećem one jednostavno spaljuju.

Ne postoji puno stvari na ovom svijetu koje posjeduju veću moć od knjiga. Jeste li znali da su otkriće štampe, masovna proizvodnja knjiga i rast pismenost doprinjele smanjenju nasilja u svijetu buduću da su romani ljudima omogućili da se užive u sudbine onih oko njih? Zaista, čitanje je možda stvar koja nam najbolje omogućava da se suosjećamo s drugima i na život gledamo njihovim očima.

I knjige nam pomažu da budemo još nešto. Skromniji. A skromnosti nam u posljednje vrijeme nekako baš fali.

Na kraju krajeva, kao što znate iz predgovora, sve ove stranice su nastale zahvaljujući knjigama i zbog knjiga.

O budućoj biblioteci, knjigama i čitanju

15. VII 2019. godine

2014. godine, škotska umjetnica Katie Peterson je pokrenula projekat pod imenom *Future Library*.

Nakon što bude završen, što je sve samo ne sigurno, svijet bi trebao biti bogatiji za antologiju od sto knjiga, premda tek za nešto manje od sto godina.

Ideja je zamišljena ovako: Svake godine, *Future Library Trust* (tijelo koje upravlja projektom) bira jednog autora koji svojim rukopisom doprinosi budućoj biblioteci. pisci koji su do sada predali svoje rukopise uključuju Margaret Atwood i Elif Shafak. Osim imena autora, naziva knjige i okvirne ideje o tome koliko je ona debela, sadržaj ostaje isključivo poznat piscima i neće biti objelodanjen sve do 2114. godine, tj. tačno sto godina nakon početka projekta. Rukopis može sadržavati samo jednu riječ, može biti pjesma, priča, roman, izmišljeno ili dokumentarno djelo. Kada dođe vrijeme, hiljadu norveških smreka — zasađenih 2014. godine — će biti posječeno da bi se proizveo papir na kojem će se štampati knjige.

Iza čitavog projekta se krije zadivljujuća vjera u budućnost, između ostalog i jer mogućnost da antologija ikada bude pročitana direktno zavisi od ljudi koji njenu objavu neće ni dočekati, kao i autora koji tek trebaju da se rode. Još važnije, ideja pretpostavlja da će za sto godina na ovoj planeti i dalje biti ljudi, šuma i knjiga, da ćemo i tada htjeti da čitamo i držimo knjige u ruci.

U konačnosti, ona zavisi od mnogo nepoznatih i postoji mogućnost da će na kraju sve biti uzalud. U moru zločina, prevara i laži, ovo je neizmjereno lijepa i fascinantna opklada na budućnost i čovječanstvo.

Čitava ova priča me nekako natjerala da se zapitam šta su nama knjige, zašto uopšte čitamo i koja je budućnost biblioteka. Pošto se ne osjećam naročito pozvan da govorim o ljepoti čitanja i koristi koju knjige imaju za pojedinca i društvo, mogu samo da ponudim nekoliko misli pametnijih ljudi.

Sa izuzetkom putovanja, knjige predstavljaju najširi, najbogatiji i najljepši pogled na svijet. One, prema Neilu Gaimanu, pokazuju jedan drugačiji svijet i vode nas na mjesta koja nikada nismo posjetili — bivate preplavljeni svijetom u svoj njegovoj

ljepoti i raznolikosti. Jednom kada vidimo taj drugi svijet, nikada više ne možemo u potpunosti biti zadovoljni sa onim u kojem smo odrasli. To nezadovoljstvo je dobra stvar, jer rađa pobunu protiv trenutnog stanja i tjera nas da promijenimo i unaprijedimo svijet, te da ga učinimo boljim i drugačijim. S druge strane, nekada uvidite da stvari mogu biti i gore, što ima prednost da sve oko sebe ne uzimate više zdravo za gotovo.

Nadalje, u svijetu koji se naizgled tako brzo i neprepoznatljivo mijenja, nekada je otrežnjujuće vidjeti koliko se malo toga ipak promijenilo. U velikoj mjeri i dalje pravimo iste greške, vodimo iste bitke i more nas iste brige. To je s jedne strane pomalo tužno, ali ujedno pruža i neku utjehu. U isto vrijeme, shvatajući da niste prva i jedina osoba koja nešto proživljava, postajete mirniji, ali i ponizniji. Knjige su, prema Kafki, ključ u nepoznate sobe našeg vlastitog dvorca. U Senegal, lijep način da kažete je neko umro je da kažete da je njena biblioteka izgorila.

Stvarno ne znam u kojoj nam mjeri knjige pomažu da izbjegnemo ponavljanje prošlosti, ali u svakom slučaju počinjete da uočavate određeni obrazac kretanja. Heinrich Heine je rekao da tamo gdje se pale knjige, čovjek završi paleći ljude. U maju 1933. godine, nacisti su tokom *Feuersprüche* u Berlinu za jedan dan spalili između dvadeset i devedeset hiljada knjiga. Ono što se desilo poslije toga je poznata i tužna historija.*

Ovo je nasumična i neiscrpna lista koja vjerovatno izostavlja glavne koristi. U konačnosti, ima nešto tako čarobno u knjigama što se ne da opisati riječima, ali što je tako snažno prikazano u Ray Bradburryevom romanu *Fahrenheit 451*. U njemu, vatrogasci umjesto da gase požare zapravo pale knjige, djelujući kao 'čuvari mira uma', brinući o tome da ljude drže 'sretnim'.

Glavni lik, vatrogasac Montag rutinski obavlja svoj posao sve dok jedna žena odbije da napusti svoju kuću, želeći da bude spaljena skupa sa svojim knjigama. To je prijelomna tačka romana i početak Montagove znatiželje prema knjigama i njihovom sadržaju. Mora postojati nešto u knjigama, kaže on, stvari koje ne možemo da zamislimo, da natjeraju ženu da ostane u zapaljenoj kući. Mora biti nešto. Ne ostaješ u njoj tek tako. Njega ne mori samo žena koja je spaljena, već i postepena spoznaja da se jedan čovjek krije iza svake knjige. Nekom čovjeku je bio potreban možda čitav život da zapiše svoje misli gledajući okolo u svijet i život i onda dođemo mi i u dvije minute — boom! sve je gotovo.

Prije tačno sedamdeset godina, UNESCO je objavio Manifest o javnim bibliotekama koji kaže da je biblioteka pretpostavka da građani iskoriste svoje pravo na informacije i slobodu govora. Slobodan pristup informacijama je neophodan u demokratskom društvu za otvorenu debatu i stvaranje javnog mnjenja. Za državu kao što je naša, ovo je očito još relevantnije nego za neke druge zemlje.

Ali kakva je njihova budućnost?

---

* Pošto sam prethodno pisao o spaljivanju knjiga, neka samo još ostane zapisano da je Mao Ce-tung, koji je bio pomoćni bibliotekar na univerzitetu u Pekingu, također završio paleći sve knjige koje nisu napisali Marx, Lenjin i naravno on.

Sa dolaskom interneta, po prvi put u historiji, biblioteke su izgubile status jedinog i najboljeg skladišta informacija, ali nekako i dalje opstaju. U Americi, zapravo, danas postoji više javnih biblioteka nego McDonaldsa, koje ujedno postaju sve popularnije kod ljudi ispod trideset godina. One su postale novi gradski trgovi gdje se ljudi okupljaju, daruju krv, registruju za glasanje i glavno utočište beskućnika.

OverDrive predstavlja najveću digitalnu biblioteku na svijetu koja je krajem 2017. uspjela da 'izda' ukupno jednu milijardu knjiga. Možda ovako izgleda budućnost pozajmljivanja, ali i dalje nije fizički prostor koji pripada jednoj zajednici i gdje se ljudi nalaze da bi razmijenili informacije.

U svojoj posljednoj knjizi *The Library Book*, Susan Orlean kaže da je biblioteka dobro mjesto da ublažite svoju samoću i prostor gdje osjećate da ste dio jedne konverzacije koja traje stotine i stotine godina, čak i kada ste sami.⁵⁰ Ako ništa ne traje, kaže ona, onda ništa nije ni važno. To znači da se sve što proživljavamo odvija bez nekog obrasca i da je život samo jedna divlja, slučajna i zbunjujuća pojava poput rasutih nota bez melodije. Kroz knjige, međutim, svoj život možete naučiti da gledate kao odraz svih prethodnih života i iskustava i odjednom početi da osjećate da ste dio jedne veće priče koja ima oblik i svrhu. Čitanje je, kažu, zapravo zarobljeno slušanje onih koje nažalost nismo bili u prilici čuti uživo.

U čitavom svijetu postoji 320.000 javnih biblioteka koje nude knjige stotinama miliona ljudi, ma gdje se nalazili.** Mnoge su smještene u konvencionalnim zgradama, dok se ostale opslužuju biciklom, ruksakom, helikopterom, čamcem, motorom, volom, magarcem, kamilom, kamionom, autobusom, ili konjem. U Cajamarca provinciji u Peruu ne postoji biblioteka tako da su sve knjige raspoređene po kućama sedamsto poljoprivrednika. U Kolumbiji, nastavnik po imenu Luis Soriano svakog vikenda putuje na svom magarcu noseći knjige u okolna sela. Šezdeset hiljada *Little Free Libraries* stoje u baštama ljudi koji su bili voljni da ih postave kod sebe i koje funkcionišu po principu — uzmeš jednu, ostaviš jednu.

Nekada je ravno čudu kako su knjige uprkos svemu opstale, ali su neizmjerljivo tvrdoglave i odbijaju da nestanu. U Ankari, smetljari su od bačenih knjiga napravili svoju biblioteku koja je od 2017. godine otvorena za sve građane.

Svako od nas može dati svoj mali doprinos da tako i ostane. Neil Gaiman je ukazivao na potrebu da čitamo na javnim mjestima i da na taj način pokažemo ljudima da

---

** Sve do kraja devetnaestog stoljeća, javne biblioteke su još uvijek zahtijevale članarinu koju su mogli da priušte samo dobrostojeći ljudi. Jedan od ljudi koji nije imao da plati članarinu od dva dolara u lokalnoj biblioteci bio je i Andrew Carnegie. Carnegie će postati jedan najbogatijih ljudi u historiji čovječanstva koji će posljednju trećinu svog života provesti poklanjajući svoj novac, a biblioteke su bile jedne od najsretnijih primalaca. Na kraju, Carnegie je bio zadužen za izgradnju 1.700 biblioteka u 1.400 zajednica. Bill i Melinda Gates su podržali trinaest hiljada biblioteka od Botsvane, Vijetnama, Jamajke i Moldavije.

je čitanje dobra i poželjna stvar. To biva onaj vid lijepe zaraze o kojoj sam prethodno pisao i mali doprinos koji možete dati ovoj zajednici. ***

U Sarajevu postoji 17 javnih biblioteka, što je definitivno više od dva McDonalda, ali nažalost neuporedivo manje od broja nargilhana.

Ima nade za one koji žele da je vide, iako će borba biti duga i teška.

*** Pored iskrene ljubavi prema knjigama, ovo je drugi najvažniji razlog zašto revnosno čitam po sarajevskim kafićima.

Budite dobri prema svome jeziku: O Bubi, Jali i snazi riječi

12. VIII 2019. godine

“When the Marxist critic György Lukács was arrested following the outbreak of the Hungarian Revolution and was asked if he was carrying a weapon, he handed over his pen.”

— **The New Yorker, April 18, 2022 Issue**

Počet ću sa priznanjem.

Stid me što uopšte pišem i razmišljam o ovome, jer sam sebi star i konzervativan, a ne bih želio da budem ni jedno niti drugo.

Kako kod, ne popušta me dojam da se trenutno sluša baš loša muzika i da je sve ovo sa Bubom, Jalom, Cobijem i društvom nekako baš zlo i naopako.

Sjetih se, potom, koliko su se moji roditelji zgrožavali Marčela, Ede Maajke, Tupaca i Eminema i pomislim da je to prosto neki međugeneracijski sukob prema kojem je sve novo loše i sve što smo mi nekada radili i slušali bolje.

Da je sreće, ova misao bi me zadovoljila i tu bih stao, ali mi nešto ne daje mira, pa provedoh neko vrijeme razmišljajući kako da uopšte poredim neuporedivo.

Pored furke koja mi se ne sviđa — a to je neminovno subjektivno — ono što stvarno ‘bode uši’ je neizmjereno siromašan fond riječi ovih pjesama.

- Marčelova pjesma ‘Jedan’, Edina ‘Mahir i Alma’, Eminemov ‘Stan’ i Tupakov ‘Changes’ su remek djela. Ali da ne budem subjektivan i sa iskrenom željom da ih uporedim sa onim što je popularno danas, pogledah broj riječi od kojih su ove pjesme sastavljene.
- ‘Jedan’, ‘Mahir i Alma’, ‘Changes’ i ‘Stan’ u prosjeku imaju 857 riječi.
- S druge strane, Jalin najveći hit ‘Luda i mlada’ ukupno ima 314 riječi. Ostale popularne pjesme kao ‘Balenciaga’, ‘Ona’e’, ‘Ego’ Milana Stankovića, te ‘A to me radi’ gospodične Maje Berović u prosjeku imaju 366 riječi, ili tek 42 posto ove prve grupe.
- Pošto se riječi u pjesmama neminovno ponavljaju, razumijem da nije nužno presudno koliko ukupno riječi neka pjesma ima, već je vjerovatno važnije od koliko je različitih, odnosno jedinstvenih riječi sastavljena. Opet, pjesma ‘Jedan’, ‘Mahir i Alma’, ‘Changes’ i ‘Stan’ su sastavljane od ukupno 354 različite riječi.
- S druge strane, za ‘Balenciagu’ i sličan muzički ansambl vam je danas u prosjeku potrebno svega 120 riječi, od čega je ova Milana Stankovića najsiromašnija i sastoji se od čitavih 96!

Znam da ove usporedbe nisu fer, jer u najmanju ruku ne govore ništa o kvaliteti tekstova i jer sam izabrao vjerovatno najbolje pjesme heroja mog odrastanja.

Uostalom, Vojko V je najbolji dokaz da ni broj riječi nije nužno presudan. Njegova pjesma ‘Kako to’ predstavlja jednu od najduhovitijih i najdubljih analiza balkanskog ‘čovika’ za šta su mu bile potrebne tek 152 različite riječi. Konačno, većinu tekstova pišem uz muziku Yanna Tiersena koja nema niti jednu jedinu riječ.

Skoro je nemoguće pisati o svemu ovome, a da čovjek ne postane subjektivan. Ipak, vjerujem da sve ovo nešto znači i da nije tako bezazleno kako izgleda.

Sredinom prošlog stoljeća, harvardski lingvista George Zipf je ispitivao svojstva jezika i ustanovio pravilnost u njegovom korištenju danas poznatu kao Zipfov zakon. Ukratko, što se češće koristi neka riječ, to je manje napora potrebno da se ona ponovo upotrijebi, čime vremenom postaje dio ličnog vokabulara za svakodnevnu upotrebu. Od oko 60.000 glavnih riječi u engleskom jeziku, tek stotinjak čini srž vokabulara koji se koristi u pisanju, dok se još manje riječi koristi u razgovoru. Zapravo, 90 posto komunikacije na engleskom se dešava tek s 500 riječi.

U tome samo po sebi nema ništa loše, ali je problem ako se taj fond isuviše suzi i kada ga počnu popunjavati riječi kao što su *balenciaga*. A pošto je jezik jedan vid epidemije, taj fond se ubrzo počne prenositi i na druge ljude. I to što svaka poruka i obavijest danas mora da stane u twitter format od 280 karaktera jednako tako ne pomaže.

Za razumijevanje i raspravljanje o idejama i društvenim pojavama potrebne su riječi koje prosto nedostaju ovim pjesmama.

Prije dvije godine, poznati historičar Timothy Snyder je izdao knjigu *On Tyranny* u kojoj daje dvadeset lekcija iz dvadesetog stoljeća kako se nesreće prošlog vijeka — uključujući nacizam — ne bi ponovile.⁵¹ Prve tri ukazuju na potrebu da se ne pokoravamo unaprijed, branimo institucije i čuvamo jednopartijskih država.

Ali u devetoj lekciji, Snyder ukazuje na potrebu da budemo dobri prema svom jeziku i ne koristimo fraze koje koriste svi drugi.

Zašto?

Kao što rekoh, opis određenih događaja i mogućnost da na njih utičemo zahtijeva pojmove koji nam jednostavno nedostaju ukoliko jezik isuviše osiromašimo. Stoga nije ni čudno što u Orwellovom romanu 1984, režim nastoji da ograniči jezik tako što sa svakim novim izdanjem službenog rječnika izbacuje sve više riječi.

Za kraj, jedna zanimljiva historijska epizoda i savremena saznanja neuronauke barem daju nadu zašto ovo neće potrajati.

Kada je maju 1913. godine, Igor Stravinski imao premijeru *Posvećenja proljeća*, publici u Parizu je želio ponuditi nešto sasvim novo, nečuveno. U tome je i uspio, premda na nešto drugačiji način.

Nedugo nakon početka, u publici je nastala tolika pobuna, vriska i tuča, da je čak i policija morala da interveniše. Iako nikada sa sigurnošću nećemo moći reći šta se tačno desilo te noći, mnogi smatraju da je upravo muzika bila ta koja je izazvala toliki bijes ljudi i učinila ih agresivnim. Zašto? Zato što su ljudi bili izloženi nečemu što nikada prije nisu čuli. Stravinski ne samo da je bio svjestan da će njegova nemilosrdna originalnost isprovocirati ljude, već je to i priželjkivao.

U *Proust Was a Neuroscientist*, Jonah Lehrer opisuje šta se dešava u našoj glavi kada slušamo muziku.⁵²

Kad god čujemo neki zvuk, naši neuroni odmah traže određeni obrazac, odnosno nešto sa čim možemo da asociiramo muziku koju čujemo. Jednom kada naš mozak nađe taj obrazac, odmah počinjemo da predviđamo iduće note, tj. prenosimo ono što smo prethodno čuli na ono što ćemo tek čuti. Svaki put kada otkrijemo taj obrazac, naš mozak se obrađuje. Međutim, ukoliko postane isuviše očekivana, tj. kada su isti obrasci uvijek prisutni, muzika nam na kraju dosadi.

U *Proljeću*, Stravinski je uporno odbijao da ljudima da one obrasce na koje su navikli i koje je njihov mozak zahtijevao. Predvidio je očekivanja svoje publike i trvdoglavo je izbjegavao da ih zadovolji.

Puno prije saznanja moderne neuronauke, on je zapravo predosjetio da naš osjećaj za ljepotu nije fiksiran. Duboko je vjerovao da je um plastičan i u stanju da se vremenom prilagodi novim vrstama muzike i umjetnosti. I bio je u pravu. Nekoliko godina nakon premijere i pobune, njegova muzika je postala mainstream i Stravinskog su pod ovacijama iznosili na ramenima.

Ovakve provokacije su zapravo pretpostavka napretka i nove umjetnosti. Da nema ljudi kao što su Igor Stravinski čija nas umjetnost prvo isprovocira prije nego što je zavolimo, slušali bismo uvijek jedne te iste stvari. To bi nam neminovno dosadilo i na kraju bi prestali uživati u muzici.

Ono što današnjim pjesmama i likovima daje toliku moć je njihova jednostavnost i predvidivost. Na sreću, upravo zbog ovoga ih nećemo slušati za pet godina.

Budite dobri prema svome jeziku: O metaforama

17. II 2020. godine

*“A life spent writing has taught me to be wary of words.
Those that seem clearest are often the most treacherous.”*

– **Amin Maalouf, On Identity**

Tek nekoliko puta tokom stoljeća — napisala je brilijantna autorica *Brainpickingsa* Maria Popova pojavi se knjiga koja ima moć da dovede u pitanje naše osnovne pretpostavke i natjera nas da i najbanalnije stvari u našem životu počnemo gledati novim očima.

Redovi koji slijede su bazirani na takvoj jednoj knjizi i predstavljaju nešto najfascinantnije što sam pročitao poslije dugo vremena.⁵³ Iskreno, jedino me strah da ovu priču neću uspjeti da ispričam kako treba.

Kako god, ovo je samo nastavak priče o tome kako ideje imaju posljedice i potrebi da budemo dobri prema svom jeziku, ali ako vas ovaj čarobni svijet metafora bude i u pola dirnuo kao mene, obećavam vam da na stvari nikada više nećete gledati kao prije.

Želja mi je da pokažem tri stvari:

1. Prvo, da su metafore svepristune, čak i kada većinu vremena nismo ni svjesni toga;
2. Drugo, da nisu samo stvar jezika, već način na koji razumijemo svijet i
3. konačno, i možda najvažnije, da imaju značajne posljedice, čak i u smislu naših djela.

Krenut ću redom.

I Metafore su sveprisutne, čak i kada većinu vremena nismo svjesni toga

Metafore, ukratko, predstavljaju način na koji neku (u pravilu apstraktnu) stvar doživljavamo i razumijemo kroz neku drugu, određeniju stvar.

Ovo su neki od primjera:

Vrijeme je NOVAC

- Bilo bi ti bolje da uložiš svo to vrijeme u nešto pametnije.
- To je bio čist gubitak vremena.
- Potrošili smo previše vremena na gluposti.
- Ako budemo išli ovim putem, uštedit ćemo puno vremena.
- Ova gužva će nas koštati puno vremena.
- Je li stvarno vrijedno trošiti vrijeme na to?

Rasprava je RAT/BORBA

- Napao je svaku slabu tačku njegovog argumenta.
- Tvoje tvrdnje su neobranjive.
- Ja nikada ne mogu dobiti raspravu s njom.
- Ubila ga je argumentima.
- Demolirao je svaku njenu tvrdnju

Teorija (i rasprava) su GRAĐEVINE

- Na čemu se temelji njena teorija?
- Njegova teorija je klimava.
- Na čemu tačno gradiš svoju tvrdnju?
- Poslije ovih dokaza, njegova teorija se prosto raspala.
- Imaš li neki argument koji podupire tvoju tvrdnju?

Moralne stvari su ČISTE

- Bavio se nekim prljavim radnjama.
- Nisu tu čista posla.
- Šta god sada rekao, ne vjerujem da ga išta može oprati nakon svega što je uradio.

Dobre stvari su GORE; loše DOLJE.

- Dostigli smo vrhunac prošle godine.
- Njen rad ima visok kvalitet.
- Od tada je nažalost sve krenulo nizbrdo.
- Stvari su na najnižem nivou ikada.
- Pao je na niske grane.

Ljubav je PACIJENT

- Ova veza je bolesna.
- Njih dvoje imaju jak i zdrav brak.
- Njihov brak je mrtav i nema šanse da ga bilo šta oživi.
- Nekako smo uspjeli da ponovo stanemo na noge.

Ljubav je MAGIJA

- Očarala me je.
- Nakon određenog vremena, magija je prosto nestala.
- Kada sam s njom, osjećam se kao u transu.
- Kada je s njim, ona je kao hipnotizirana.

II Metafore nam pomažu da razumijemo svijet

Dakle, monge stvari koje zauzimaju posebno mjesto u našim životima — kao što su ljubav i vrijeme su isuviše apstraktne, zbog čega nam je potrebno nešto kako bismo barem djelimično uspjeli da razumijemo ono što nas dodiruje. A to nešto su vrlo često metafore.

U *Metaphors We Live By*, kognitivni lingvisti George Lakoff i Mark Johnson su pokazali da metafore nisu samo stvar jezika, već način na koji razmišljamo i razumijemo svijet. One utiču na naše misli, stavove i djela i pomažu nam da razumijemo ono što ne možemo vidjeti, okusiti, čuti, pomirisati, ili dodirnuti.

Dakle, pojmove koji nisu dovoljno jasni, ili su isuviše apstraktni, mi shvatamo kroz druge, određenije pojmove. To međutim ne znači da metafore biramo nasumično. Ne, one se u pravilu temelje na našem neposrednom i svakodnevnom iskustvu svijeta koji nas okružuje, te kulturi u kojoj se nalazimo. Gore pomenuta metafora vrijeme je NOVAC je na primjer relativno nova i ne postoji u svim kulturama u svijetu, budući da je prije svega plod industrijalizacije i kapitalističkog sistema.

Evo još nešto:

Razum je GORE; emocije su DOLJE.

- Nije uspio da se uzdigne iznad svojih emocija.
- Imali smo visok nivo intelektualne rasprave.
- Rasprava je pala na čiste emocije.
- Ne spuštaj se na njegov nivo (tj. budi razuman i ne daj da te emocije nose).
- Osjetila sam nešto duboko u sebi.

Od malih nogu nas uče da su emocije stvar srca, a razum stvar glave. To je jedan od razloga zašto je *razum gore, a emocije dolje*, premda danas zahvaljujući nauci znamo da i razum i emocije zapravo potiču iz glave tj. različitih dijelova mozga.

Ovo je na primjer razlog zašto je riječ hope (kao emocija) na čuvenom Obaminom posteru iz 2008. godine u predjelu grudi, a ne iznad njegove glave.⁵⁴

Ali priča tek sada priča postaje stvarno zanimljiva.

III Metafore imaju posljedice

Metafore ne samo što upravljaju našim mislima, već i djelima.

U pogovoru koji su objavili 2003. godine, Lakoff i Johnson su napisali da metafore mogu odlučivati o pitanjima rata i mira, ekonomskoj politici i pravnim odlukama.

Ovo su neki od najzanimljivijih primjera.

Nada je SVJETLO.

- Nakon bezbroj neuspjeha, konačno je ugledao svjetlo na kraju tunela.
- Nemojte se obeshrabriti. Predstoje nam vedriji dani.
- Nažalost, situacija stvarno djeluje mračna.

Važne stvari su TEŠKE

- Njegovo mišljenje ima posebnu težinu.
- Trebamo donijeti nezimjerno tešku odluku.
- Bio je svjestan težine zadatka.

Što se tiče prve metafore, naučnici su u jednom istraživanju pokazali da osobe koje imaju manje nade u svoju finansijsku budućnost u prosjeku troše više električne energije na osvjetljenje. U drugom primjeru su dvjema grupama studenata dali USB i zamolili ih da procijene njegovu težinu. Jednoj grupi su rekli da USB sadrži važne poreske podatke, dok su drugoj rekli da sadrži zastarjele podatke. Možete pogoditi koja grupa je mislila da drži teži USB u rukama.⁵⁵

A sada slijedi nešto stvarno zanimljivo i mislim neočekivano.

Pošto metafore u suštini nikada ne otkrivaju sve o nekom pojmu, one funkcionišu tako što naglašavaju jednu, istovremeno skrivajući neku drugu stranu. To dovodi do toga da ljudi doslovno drugačije vide i shvataju svijet zavisno od toga kroz koju metaforu gledaju na stvari. Aristotel je na primjer smatrao da *ljubav čini jedna duša koja nastanjuje dva tijela*, što nije jedini način na koji možete da tumačite ljubav.

Ljubav je PUTOVANJE

- Naša veza se nalazi na raskrnci/Naša veza je u ćorsokaku.
- Mislim da je najbolje da idemo odvojenim putevima.
- Mislim da ova veza ne ide nikud.
- Zar tek tako da odustanemo, gledaj dokle smo došli.

Ljubav kao JEDINSTVO

- Ona i ja samo kao jedno.
- Ona je moja bolja polovica.
- Stvoreni smo jedno za drugog.

Na ljubav dakle metaforički možete gledati kao savršeno jedinstvo dvaju polovina, ili kao putovanje i to nije beznačajno po vašu vezu.

Spike Lee (ne taj) i Norbert Schwarz su pokazali da su parovi koji ljubav shvataju kao jedinstvo manje zadovoljni sa svojom vezom nakon svađe, nego parovi koji na ljubav gledaju kao putovanje. Ako na ljubav gledate kao savršeno jedinstvo, onda bilo kakve probleme u vezi tumačite kao manjak savršene harmonije i dovodite u pitanje da li vaše srce stvarno kuca *kao jedno*. S druge strane, ako na ljubav gledate kao na putovanje, onda znate da svaki put ima svoje uspone i padove i svađe ne shvatate tako tragično.⁵⁶

A pošto metafore imaju moć da oblikuju stvarnost, ljudi na vlasti imaju moć da nametnu metafore kroz koje gledamo na stvari.

Prije nekoliko godina, Grčka ekonomska kriza je u njemačkim medijima često bila opisivana kao bolest i nevrijeme: Grčki pacijent; samoizlječiva moć tržišta; opasnost od zaraze ostalih tržišta; oluja na finansijskim tržištima itd. Pored toga, često se pribjegavalo i pedagoškim metaforama prema kojima Grčka treba da nauči lekciju ili Grčka treba da uradi svoj domaći zadatak. Dakle, imali ste nestašnu i nedoraslu Grčku, koju odrasla i zrela Njemačka i ostale zemlje trebaju disciplinirati i naučiti nečemu. To je ono što se htjelo izazvati ovim metaforama.*

I za kraj, razmišljajući o svemu ovome posljednjih sedmica, sjetih se još jedne zanimljive metafore:

Dejtonski mirovni sporazum je LUĐAČKA KOŠULJA.

Ova metafora očito treba da izazove sliku prema kojoj nismo u mogućnosti da se sami oslobodimo, tako da nam očito opet treba neko drugi da dođe i riješi nas naših muka. Jedino što na kraju i dalje ostaje nejasno je da li smo stvarno ludi, ili nismo.

Kada je u pitanju jezik, neutralne riječi u suštini ne postoje.

Budite pažljivi i dobri prema svom jeziku. I da, hvala vam puno što čitate ovo.

---

* Proveo sam u jednom periodu života puno vremena zanimajući se za Grčku krizu. Svo to vrijeme razmišljanja se svodi na ovo: Grci su sami krivi što su se našli u situaciji u kojoj su se našli, ali su Evropska unija i ostale države (prije svega Njemačka) krive što je kriza bila tako duga i bolna.

“During the cold war, the University of Chicago was promoting laissez-faire theories, while the University of Moscow taught the exact opposite—but their respective physics departments were in convergence, if not total agreement.”

— Nassim Taleb, *Antifragile*

VI

O EKONOMIJI, STAROJ LJUBAVI

Jeste li znali da je ekonomija jedina društvena nauka za koju se dodjeljuje Nobelova nagrada? Tačnije, dodjeljuje se Nagrada Švedske banke za ekonomske nauke u sjećanje na Alfreda Nobela, budući da je sam Nobel nije ni pomenuo u svom testamentu.

Bez obzira na lažni sjaj, ekonomiji je dala poseban položaj, ugled i samopouzdanje za koje vjerujem da joj ne pripadaju, niti ih zaslužuje — kao ekonomista, osjećam da imam pravo da napišem ovo.

Međutim, kao što znate iz prethodnih tekstova, dovoljno je da ljudi vjeruju u moć nečega, da bi to nešto bilo moćno. Stoga nekada nije loše ukazati na nedostatke i mane "kraljice društvenih nauka".

Smrtovnica za ekonomskog čovjeka*

13. III 2020. godine

Već desetljećima, tradicionalna ekonomija stoji na temeljima mitološkog bića zvanog *Homo economicus* – potpuno racionalnog i sebičnog pojedinca sa sposobnošću da riješi čak i najsloženije probleme optimizacije.

Iskreno, samo po sebi ovo i ne bi bio neki problem da ekonomija ne zauzima tako važnu ulogu u društvenim naukama i da nije imala presudan utjecaj na kreatore politike, novinare i širu javnost. Zahvaljujući svojoj moći i prestižu, ona je (nažalost) imala nerazmjerno veliki utjecaj na to kako gledamo na ljude, shvatamo njihove motive i razumijemo njihovo ponašanje. Zaista, ekonomski modeli se u međuvremenu koriste kako bismo predvidjeli ponašanje i analizirali društvene probleme poput kriminala, rasne diskriminacije, pa sve do intimnih ljudskih odnosa.

Gary Becker je išao tako daleko da je čak i na brak gledao kroz prizmu klačine cost-benefit analize prema kojoj parovi nastoje da maksimiziraju svoje blagostanje i tako uspio čak da deromantizira ljubav i liši je sve njene ljepote i magije.⁵⁷ Nažalost, činjenica da se od svih društvenih nauka samo ekonomiji dodjeljuje Nobelova nagrada (premda lažna) nije baš pomogla u usađivanju barem tračka poniznosti u čitavu disciplinu.

U međuvremenu, međutim, postoji nekoliko studija koje pokazuju da neoklasično učenje ekonomije ljude čini asocijalnim i manje moralnim.⁵⁸ Primjera radi, Paul Collier je primijetio da su mnogi važni mislioci koji su uticali na polje ekonomiju poput Jeremyja Benthama i Johna Stuarta Milla bili poprilično čudne i asocijalne ličnosti, a ne baš moralne gromade.⁵⁹

Uzmite samo jednostavno otkriće Richarda Thaler: Na pitanje da li je pravedno da prodavnice nakon snježne oluje dižu cijene lopata, većina ljudi smatra da nije. Jedini izuzetak?⁶⁰ Pogađate, studenti ekonomije...

---

*Ovaj blog sam izvorno pisao na engleskom za stranicu LSE-a. Rekli su mi da je 2020. godine bio najčitaniji studentski blog na šta sam neizmjereno ponosan. Prijevod je ispao malo nezgrapno, pa original možete naći na sljedećem linku: <https://blogs.lse.ac.uk/psychologylse/2020/03/12/an-obituary-for-the-economic-man/>

Sad, ne morate da budete veliki intelektualac, niti naročito iskren i bistar pojedinac da biste spoznali da ljudi nisu baš potpuno racionalni, niti isključivo sebični, pa vrijedi stati i razmisliti kako smo uopšte ikada došli u situaciju da jedan tako uzak i površan pogled postane tako utjecajan?

Ispada — i znam da će ovo zvučati nevjerovatno — da se jednostavno radilo o pogodnosti i nesretnoj posljedici matematizacije ekonomije koja je počela nekada poslije Drugog svjetskog rata. Prosto je bilo jednostavnije graditi modele racionalnih agenata, nego se bakćati kvazi-racionalnim i emotivnim ljudima. Samo zastanite trenutak da biste shvatili kako je ovo zapravo nečuveno. To vam je isto kao da modna industrija pretpostavi da su svi ljudi mršavi i 1.80 cm visoki, prosto jer joj je lakše i zgodnije proizvoditi odjeću za takve ljude.

Ruku na srce, postoji još nekoliko razloga, a jedan od njih se tiče jedne od najpoznatijih ideja u historiji ekonomske misli. U *Bogatstvu naroda*, Adam Smith je primijetio kako — ganjajući svoje vlastite interese — mesar, pivar i pekar istovremeno završe tako što i živote drugih ljudi čine boljim. Iako je Smith imao još puno toga da kaže o složenosti ljudske prirode, za ovu ideju su se zalijepili svi i ona i dan danas ostaje neizmjereno utjecajna. Još važnije od toga, čini se da je ljudima pružila opravdanje da budu sebični — ne samo da je pojedincima sada bilo dozvoljeno da budu sebični, ne, oni su se istovremeno mogli i osjećati dobro zbog toga ukoliko su vjerovali da na taj način doprinose društvenom blagostanju.

Na svu sreću, međutim, mi nismo sebični. Početak kraja egoističkog ekonomskog modela je počeo s čuvenom igrom ultimatumu u kojoj ljudi pokazuju bijes prema pohlepi i istinsku želju da kazne nepravedno ponašanje.⁶¹ Zanimljivo je da osjećaj nepravednosti čak ima i evolucijsko uporište. Istraživanja su pokazala da neke životinje poput kapucina, čimpanzi i pasa negativno reaguju na nepravedne ishode.⁶² Čak su djeca uzrasta između 12 i 18 mjeseci osjetljiva na nepravednu raspodjelu.⁶³ I da, čak je i Adam Smith u suzdržanosti od egoizma i težnji za dobronamjernim osjećajima vidio savršenstvo ljudske prirode.

A što se tiče naše navodne racionalnosti... Pa eto, bila su potrebna samo dva brilijantna izraelska psihologa i nekoliko zaista pametnih eksperimenata kako bi pokazali da to jednostavno nije slučaj. Mi smo emotivna i pristrasna bića koja se često oslanjaju na okvirna pravila koja su nam korisna, ali zbog kojih nekada pravimo systemske i značajne greške. Međutim — i ovo je važno da uvijek imate na umu — činjenica da smo emotivna bića ne znači nužno da smo iracionalna bića. Zahvaljujući Antoniu Damasiu i društvu danas znamo da emocije posjeduju neku posebnu inteligenciju i da igraju ključnu ulogu u donošenju odluka.⁶⁴ Evolucijski gledano, upravo su nam emocije omogućile da u nekim situacijama djelujemo brzo i efikasno, a tako i preživimo. I, što reče Nassim Taleb u *Skin in the Game*, bilo šta sto ometa naš opstanak treba smatrati iracionalnim, a ne obrnuto.

Pa ipak, još od Maslowa znamo da ljudi mare za puno više od pukog preživljavanja. Mi imamo potrebu za ljubavlju, pripadanjem, samopoštovanjem, priznanjem i konačno samoaktualizacijom, što nas dovodi do iduće i konačne tačke, a to je da *Homo*

economicus nije u stanju da cvjeta. David Rose je u jednoj zanimljivoj knjizi (*Why Culture Matters Most?*), pokazao kako saradnja i jedna kultura uzajamnog povjerenja omogućavaju da dostignemo ono što on zove masovnim procvatom. Saradnja — čak i kada ima visoku cijenu za nas — nas čini pouzdanijim i poželjnijim prijateljima, partnerima i saveznicima. Filozof David Schmidtz je uz to istakao da odstupanjem od racionalnosti i isključive brige o nama samima, mi proširujemo razloge zbog kojih živimo i taj način poboljšavamo kvalitet naših života.⁶⁵

Ako razmislite o svemu ovome, mi smo bili u stanju da opstanemo, napredujemo i cvjetamo ne zato što smo bili sebični i racionalni, već upravo zato što smo bili emotivni i brižni prema drugima. Jedina stvar koja je zapravo neodrživa i iracionalna je da se ponašamo isključivo ekonomski racionalno.

Pa eto, biće već neko vrijeme otkako smo počeli da se pozdravljamo s *Homo economicusom*. Krajnje je vrijeme da počnemo da idemo odvojenim putevima...

O novcu i udaranju po džepu

23. II 2021. godine

Evo jedan klasik društvenih nauka.⁶⁶

Priča se odvija prije nešto više od dvadeset godina u dječjem vrtiću u Haifi. Kao vjerovatno i u bilo kojem drugom vrtiću širom svijeta, roditelji su redovno kasnili sa preuzimanjem svoje djece, zbog čega su učitelji bili prinuđeni da ostaju mimo radnog vremena.

Razmišljajući šta da rade po tom pitanju — i u dobrom duhu kapitalističkog svjetonazora — neminovno skontaju da bi uvođenje novčanih kazni bila dobra ideja. U skladu s ekonomskog teorijom, čovjek bi bezbeli očekivao da se smanji broj roditelja koji ne dolaze na vrijeme po svoju djecu.

Da je ovo bio slučaj, ovaj zapis ne bi postojao. Jer, ako redovno čitate ovaj blog, onda znate da imam posebnu strast prema iznenađujućim i neintuitivnim stvarima. Kao što slutite, u sedmicama od uvođenja novčanih kazni, broj roditelja koji kasne po svoju djecu ne samo da se nije smanjio, već se i povećao.

E dobro sada, zašto?

Čitava priča zapravo ima veze s ulogom koju novac igra u našim životima. Ekonomisti to često zaboravljaju, ali jednom kada stavite cijenu na nešto, to nešto počinje da mijenja svoj karakter, nekada s neočekivanim posljedicama. Ako, na primjer, odlučite da svome djetetu dajete novac kako biste ga ohrabрили da čita knjige, sve su prilike da će zaista završiti čitajući više knjige. Ekonomski gledano, poticaj je efikasan i tu je priči kraj. Problem je, međutim, što će dijete čitanje početi tretirati kao posao, a ne kao nešto što mu pruža zadovoljstvo i što posjeduje unutrašnju vrijednost.

Može još jedna priča? Devedesetih godina, švicarske vlasti su tražile mjesto za odlaganje nuklearnog otpada i kao jednu od potencijalnih lokacija su odredile malo planinsko selo imenom Wolfenschiessen. Grupa istraživača je potom pitala mještane da li bi prihvatili otpad ukoliko parlament zaista odluči da ga tamo odloži i 51 posto građana je odgovorilo da bi. Potom je grupa ekonomista postavila isto pitanje, uz dodatak da bi u tom slučaju mještani mogli računati na novčanu naknadu štete. Podrška je, kažu, odjednom pala sa 51 na 25 posto. Čudno, zar ne? Navodno, bez novčane naknade, mještani sela su imali osjećaj da obavljaju građansku dužnost i osjećali su neki vid ponosa zbog toga. Jednom kada dodate novac u jednačinu, taj ponos im izgleda biva oduzet i ljudi (paradoksalno?) odlučuju da ne žele ništa da imaju s otpadom.⁶⁷

Da se vratim na prvobitnu priču. Bez kazne, roditelji su se osjećali loše kada bi zlo-upotrebljavali nečiju dobrotu ostajanja poslije radnog vremena i nastojali su da izbjegnju kašnjenje koliko god su mogli. Međutim, jednom kada stavite cijenu na takvo ponašanje, dinamika se mijenja, prosto jer roditelji više nemaju razloga da osjećaju stid. Od tog momenta, kašnjenje više nije stvar pristojnosti, već ekonomske kalkulacije.

Stari ljudi su bili u pravu kada su primijetili da novac kviri ljude, a bome i stvari. Ima nešto u njemu, nešto što se možda i ne da objasniti, što kviri ono ljudsko u nama. Jedno istraživanje je pokazalo da ljudi više cijene čisto profitna preduzeća, nego preduzeća koja ostvaruju profit ističući da time ispunjavaju neki društveni cilj.⁶⁸ To baš nema pretjerano puno smisla, ali nekako puno govori o tome kako gledamo na novac.

Zamislite da vam neko u kafani zovne piće i vi potom odete toj osobi, date joj novac i kažete “evo, kupi sebi piće koje želiš.” Ekonomski gledano, ovo je nesumnjivo bolje rješenje, jer će osoba kupiti ono što u tom trenutku najviše želi, a ne ono što vi mislite da želi. Ali nije stvar u tome i kladim se da vas je i sama pomisao na ovo iznervirala.

Mogao bih ovako ići u nedogled, ali evo šta između ostalog želim da kažem. Vi se protiv neželjenih pojava u društvu možete boriti tako što ljude “udarate” po džepu, tipa novčanim kaznama protiv nepropisnog parkiranja. To donekle funkcioniše, nema sumnje, ali u isto vrijeme znači da ovo ponašanje također postaje stvar ekonomske kalkulacije.

Alternativno, protiv neželjenih pojava se možete boriti tako što ljudima udarite na savjest. Zato je ideja “parking papka” tako zanimljiva i moćna. Umjesto (ili pored) kazni, ljudi javno kače slike papaka na internet i tako donekle izazivaju stid, što je nešto što novčane kazne u pravilu ne rade. Njena skrivena snaga leži u tome što smo narod koji puno pati od toga šta će drugi reći i misliti. A njena velika prednost u tome što kazne ne možete pisati sami, ali papke po internetu definitivno kačiti možete.

I trebate.

Postoje stvari u životu čija vrijednost ne stane ni u jednu cijenu

2. XI 2020. godine

Za početak, jedan podatak: Do sredine ovog stoljeća, 70 posto svjetske populacije će živjeti u gradovima, što je dvije i pol milijarde više ljudi nego danas. Kao posljedica toga, naši gradovi će očitostati sve veći i sve zbijeniji.

Potom i jedno pitanje: Kako biste odredili vrijednost jednog parka, ili bilo koje zelene površine u gradu?

Ako razmislite malo, ovo nije nimalo bezazleno pitanje, prosto jer ćemo u godina-
ma što dolaze sve češće biti u prilici da odlučujemo o tome da li da uklonimo neku
zelenu površinu kako bismo izgradili novo naselje (ili digli neku novu poslovnu zgra-
du). U tim situacijama, odgovor na pitanje kako vrednujemo stvari postaje od nepro-
cjenjive važnosti.

Mene su posljednjih godina neizmjerne počeli iritirati ljudi koji mrze kapitalizam,
a kao vole socijalizam, posebno oni koji misle da je to kul. Postoji, međutim, jedna
stvar u današnjem kapitalizmu koja je tako tužna i podmukla, a tiče se naše sve veće
sklonosti da stvari u životu vrednujemo i gledamo kroz novac. U jednom takvom svi-
jetu, parkovi nemaju skoro nikakvu šansu.

Zaista, kako biste odredili vrijednost jednog parka? Ako razmislite šta sve možete
izgraditi na jednoj zelenoj površini, parkovi se čine skoro bezvrijedni. Potencijalni in-
vestitor će platiti zemlju, porez, komunalne usluge, građevinske radove, eventualno
zaposliti ljude i tako dalje, i tako dalje. I to je argumentacija koja u suštini pobjeđuje.
S jedne strane imate skoro neiskorišteno zemljište bez ikakve vrijednosti, dok s druge
strane imate višemilionsku investiciju.

Osim što to nije tako...

Ta zabluda i nemogućnost da neke stvari u životu izrazimo u novcu je nevjerovatno
teška i posljedična tragedija. Parkovi i zelene površine ne samo što imaju svoju vri-
jednost, već vjerovatno imaju veću vrijednost od skoro bilo čega što bi ih zamijenilo.

Postoje barem dvije ozbiljne studije iz Njemačke i Velike Britanije koje uvjerljivo govore o značaju parkova u našim životima.^{69 70} Ljudi koji žive blizu zelenih površina, bašti i parkova su dokazano sretniji, zdraviji i zadovoljniji svojim životima. Fizički su aktivniji, uživaju u boljim socijalnim vezama, imaju niže razine stresa, te zbog manje zagađenosti očito i nižu vjerovatnoću obolijevanja od srčanih i respiratornih bolesti. Konačno, u nekim američkim gradovima ozelenjavanje slobodnog zemljišta je čak dovelo i do pada stope kriminala. Istina, individualno gledajući, ovi efekti nekada nisu preveliki, ali na nivou jedne zajednice prave ogromnu razliku. Uostalom, mi smo veliku većinu naše historije proveli živeći s prirodom. Evolucijski gledano, mi nismo nužno stvoreni za život u buci i betonu.

Problem je nažalost u tome što se velika većina gore navedenih stvari ne da baš izmjeriti. Koja je tržišna vrijednost većeg zadovoljstva, iskrene sreće, jačih društvenih veza, čistijeg zraka, ili prosto cvrkuta ptica? Ne znamo i nikada nećemo znati, jer postoje stvari u životu koje jednostavno ne stanu niti u jednu cijenu (između ostalog i jer se ovim stvarima ne trguje). A ta potreba da sve izražavamo u novcu je upravo taj podmukli trijumf kapitalizma o kojem sam govorio. Nažalost, baš zbog toga što korist od parka imaju svi, dok korist od njegovog uništenja imaju pojedinci, zelene površine polako nestaju. Jer, ono što je odgovornost svih vrlo često u životu završi kao odgovornost nikoga.

Znajući sve ovo, Central Park u New Yorku stoji kao simbol jednog nevjerovatno lijepog prkosa. Tri i pol kvadratna kilometra zelenila i jezera koji netaknuti stoje na vjerovatno najskupljem komadu zemlje na ovom svijetu. U gradu koji je možda oličenje kapitalizma, profita i pohlepe — dakle čak i u jednom takvom gradu — ljudi razumiju da postoje puno važnije stvari u životu od profita.

Postoji jedno neizmjereno lijepo pismo koje se često pogrešno pripisuje Márquezu i koje kaže:

“Kada bi Bog za trenutak zaboravio da sam ja samo krpena marioneta, i podario mi komadić života... stvari bih cijenio, ne po onom što vrijede, već po onom što znače.”

A ja bih glasao za one koji će sačuvati parkove ovog grada i koji neće dati da ih zamijeni još jedan stakleni šoping centar i još jedan parking.

Da, ovo je bio politički post...

O ponudi i potražnji

(Alternativni naslov: Da li rokeri
trebaju svirati narodnjake?)

8. X 2021. godine

Zakon ponude i potražnje je jedna od najboljih stvari koju svijet duguje ekonomiji. I stvarno, ekonomija je najljepša i najbolja onda kada je jednostavna. Suprotno tome, što je više jednačina i brojeva, to je beskorisnija i potencijalno opasna.

Bilo kako bilo, zakon ponude i potražnje je dobar prikaz svijeta u kojem živimo i u većini slučajeva odličan putokaz. Ukratko, ponuda i potražnja diktiraju cijene i količine stvari koje želite da kupite. Ukoliko raste potražnja za nečim, u pravilu će rasti cijena i ponudena količina. Ukoliko raste ponuda, stvari će biti jeftinije, a tražena količina veća.

Jedan dio ove priče — onaj koji se odnosi na potražnju — je jasan kao dan. Tamo gdje se nešto traži, naći će se i neko voljan da to ponudi, prosto jer od toga može da zaradi. Spoznaja Adama Smitha prema kojoj ljudi — ganjajući svoj vlastiti interes — na kraju završe tako što također promiču društveni interes kao da čarobno bivaju vođeni nevidljivom rukom je možda jedna od najpoznatijih i najdubljih u historiji ekonomske misli.

Ukoliko pojedinac voli Grand paradu, Zvezde granda, Farmu i Velikog brata, onda mu dajte Grand paradu, Zvezde granda, Farmu i Velikog brata. Ili, ukoliko ljudi vole i žele narodnjake, naći će se neko ko će im svirati narodnjake. Na tome će zaraditi i od toga će živjeti.

Da li, onda, rokeri trebaju da sviraju narodnjake? Čini se da nemaju drugog izbora. Mogu biti principijelni, odbijati da sviraju narodnjake i na kraju umrijeti od gladi. Cinici će reći da samo budale žive za ideale.

Ili mogu progutati gorku pilulu, i svirati za opšte narodno veselje. Cinici će u tom slučaju reći da su se prodali. U nekom smislu, oni se zaista i jesu prodali, ali šta očekujete od njih? Šta trebaju da rade? Šta vi zapravo hoćete?

Eh, ovo je jedan dio priče.

Međutim, drugi dio priče — onaj koji se odnosi na ponudu — je puno zanimljiviji i

važniji, ali upravo onaj koji je najčešće zanemaren. Jer, nekada u životu možete kod ljudi stvoriti želju za nečim, samo ukoliko im to nešto uopšte ponudite. Do Steve Jobsa, niko nije znao da želi *iPhone*. Danas svi žele *iPhone*.

Niko se neće zaljubiti u klasičnu muziku, ukoliko nikada ne čuje klasičnu muziku. Samo konzistentnom ponudom onoga što vrijedi možemo povećati potražnju za onim suštinskim, a ne za onim površnim. Zaista, istinska umjetnost omogućava da stvarnost vidimo drugim očima, dajući nam alternative i pokazujući da okruženje i život koji trenutno živimo ne moraju biti jedini mogući.

Ovo vam je dakle izbor: Možete ići lakšim putem i nuditi ljudima ono što žele — ma kako štetno za njih i poražavajuće za vas bilo. Od toga ćete zaraditi i imati ugodan život. Suprotno tome, ljudima možete ponuditi nešto drugo, uzvišenije, u nadi da će prepoznati vrijednost toga i tražiti to nešto. Od toga također možete zaraditi, imati ugodan život, ali potencijalno i umrijeti od gladi.

Moje simpatije su kod ovih drugih, ali apsolutno razumijem i ove prve. I pojačaj stari radio, neka polude komšije.

O međunarodnom monetarnom fondu, dugu i dužničkom ropstvu

14. I 2021. godine

Uloga pisca, primijetio je jednom prilikom E. B. White, je da uzdiže ljude, a ne da ih gura ka dnu. To je zapravo i jedna od ideja vodilja ovog bloga. Tekstovi su uglavnom pisani da bi ljude nadahnuli, ohrabрили, i učinili ih radoznalim.

Osim u vrlo rijetkim slučajevima, izbjegavam da pišem o aktualnim temama. Radije pišem tekstove koji se mogu pročitati danas, ili za pet godina, a čija poenta i poruka i dalje ostaju dovoljno snažna.

Isprovociran nemalom dozom populizma posljednjih nekoliko sedmica, poželih da se osvrnem na čitavu priču oko Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), zaduživanja i navodnog dužničkog ropstva u kojem se nalazimo.

Radim to kao neko ko je, spletom raznih okolnosti, proveo dobar dio svog profesionalnog života prateći aranžmane MMF-a, doduše uglavnom kao izvjestitelj bez naročito aktivne uloge. Zahvaljujući tom iskustvu, imao sam priliku da vidim šta on predstavlja, odnosno ne predstavlja i o tome bih ovaj put želio da pišem.*

Za početak, želim da jedna stvar bude u potpunosti jasna. U velikoj većini slučajeva, nijedna uspješna zemlja nema potrebu da se zadužuje kod MMF-a. Izuzetak predstavljaju veliki ekonomski poremećaji (kao što je trenutni) kada i uspješnije zemlje imaju problema sa svojom likvidnošću, pa su im potrebni vanjski izvori finansiranja kako bi premostili neki određeni period. Kako god, u nekom normalnom slučaju, živjeli bismo bez MMF i to je to. Kada se sedamdesetih godina prošlog stoljeća, na primjer, Velika Britanija našla u situaciji da posuđuje novac od MMF-a, to je doživljeno

---

* Disclaimer: Učeni ljudi su me naučili da je stvar ličnog integriteta da ljudima kažete u kojem svojstvu pišete i zašto nešto pišete, pa evo: Ovaj zapis, kao i sve prethodne i svaki naredni, pišem kao građanin koji uživa u pisanju i koji osjeća neki vid odgovornosti prema zajednici u kojoj živi. U isto vrijeme, želim da istaknem da odnedavno radim kao vanjski savjetnik u Vladi Federacije BiH. Prirodno je pomisliti da stoga imam neku skrivenu agendu kada govorim o svemu ovome. Ako ćete iskreno, upravo je suprotno slučaj — oklijevao sam da uopšte pišem o svemu ovome, baš zbog pozicije u kojoj se trenutno nalazim — ali razumijem ukoliko vjerujete suprotno.

kao nacionalna sramota. Dakle, ni u kojem slučaju ne želim da branim zaduživanje kod ove, ili bilo koje druge međunarodne finansijske institucije.

U ovom trenutku, međutim, 83 države širom svijeta imaju neki vid aranžmana sa Međunarodnim monetarnim fondom. One uključuju Ukrajinu, Egipat, Gruziju, Jordan, Pakistan, Nigeriju, Čile, Peru itd. Hoću reći, ima neuspješnijih, ali i načelno uspješnijih država od naše.

Kada u novinama stoji da se Bosna i Hercegovina zadužuje za 1.5 milijardu maraka, onda je važno da razumijete nekoliko sljedećih stvari:

1. Za početak, radi se o vjerovatno najjeftinijem kreditu koji država kao što je naša može dobiti. Međutim još važnije od toga, gore pomenuti novac MMF nikada ne daje tek tako i zasigurno ne odjednom. Uglavnom se radi o aranžmanu koji traje tri godine i ima dvanaest tranši, tako da u svakom trenutku dobijete samo dio novca, a ni to nije zagarantovano.
2. Svaka tranša koju MMF odobri vezana je za određeni broj mjera i reformi koje država mora poduzeti, koje imaju za cilj da osiguraju njenu finansijsku stabilnost i dugoročni ekonomski razvoj. Nikada u svojoj historiji, BiH nije uspjela da dobije sav novac iz prostog razloga što nikada nije uspjela da ispunji sve uslove koji su se od nje tražili. Od rata do danas, mi smo imali ukupno šest aranžmana sa MMF-om i uspjeli smo da povučemo tek nešto više od pola predviđenog novca (od čega smo dvije trećine već vratili). Iskreno, kada bi jednom uspjeli da povučemo sav taj novac, vjerovatno bismo živjeli u zdravijoj i boljoj ekonomiji, iz prostog razloga što bi to značilo da smo ispunili nekoliko zahtjevnih i teških reformi. Naravno, možete kritikovati neke mjere kao isuviše neoliberalne, ali to je neka druga priča za neki drugi put.
3. Uz to, u sklopu aranžmana, država ima pravo na neprocjenjivo važnu tehničku pomoć osoblja MMF-a. Opet, u idealnom slučaju, oni nam ne bi trebali, ali nam je u određenim segmentima i dalje potrebna strana pomoć. Radi se o ljudima koji spadaju u red najvećih stručnjaka na svijetu kada je u pitanju pomoć oko bankarskog sektora, poreske politike, upravljanja javnim preduzećima itd.
4. Osim toga, i za ime boga više, mi nismo nova Grčka i ne gušimo se u dugovima. Imamo problema kao rijetko koja država u Evropi, pa ne moramo još izmišljati probleme koji ne postoje. Sve i da se zadužimo kod MMF-a ove godine i dobijemo sav novac predviđen za 2021., dug FBiH u odnosu na njen bruto domaći proizvod bi iznosio nešto manje od 30 posto. U Evropskoj uniji, samo Estonija, Bugarska i Luksemburg imaju manji udio duga u BDP-u. A Grčka? Njen dug je 187 posto bruto domaćeg proizvoda. Istina, situacija u RS-u je znatno lošija, ali se državni dug globalno gledajući još uvijek smatra umjerenim. Paradoksalno, jedan od načina da ne postanete nova Grčka je da imate aranžman sa MMF-om,

jer MMF u svakom trenutku prati javne finansije države i reaguje čim ocijeni da trenutna potrošnja nije dugoročno održiva. U prethodnom aranžmanu, na primjer, MMF je bio taj koji je tražio da se “zamrznu” plate u javnom sektoru.

5. Konačno, za sve one koji slave što su pregovori sa MMF-om propali, samo jedna stvar: Da li mislite da bi ijedna država na ovom svijetu sebi dozvolila da nema dovoljno novca da isplati penzije, socijalnu pomoć, plate i ostalo? Ono što većina ljudi ne razumije je da će vlade, ukoliko ne bude aranžmana sa MMF-om, jednostavno naći druge izvore finansiranja. I ono u šta možete biti sigurni je da će ti uslovi biti gori, netransparentniji i da neće doći ni sa kakvim uslovima. Pored toga, domaće komercijalne banke su itekako voljne da državi posuđuju novac i država bi rado i relativno jeftino mogla da se zaduži kod njih. Ali svaka marka kredita državi, znači marku manje za domaću privredu, što povećava kamatnu stopu i smanjuje investicije (u makroekonomiji se ovo zove “efekat istiskivanja”).

Dakle, ja bih bio ljut na to što država u kojoj živim uopšte mora da se zadužuje. Ali jednom kada već dođe u situaciju da se zaduži, onda je možda najmanje loša opcija da to bude upravo kod Međunarodnog monetarnog fonda. Naravno, najveći problem ostaje kako se tačno troši taj novac, ali kao što rekoh, na ovaj način barem imat neki nadzor.

Eto, radite sa ovim informacijama šta god želite. Moja želja je bila da pored redovnog populizma i senzacionalizma, ispričam nešto drugačiju priču. Ovo je jedan mali dio istine i možda vam pomogne da dođete do one prave.

O aluminijumu i aluminijima

19. VII 2019. godine

Šezdesetih godina prošlog stoljeća, Vlada Južne Koreje je odlučila da uđe u proizvodnju čelika – bez ikakvih nalazišta željezne rude i uglja – i pokrenula državnu firmu POSCO.

POSCO će, pod vodstvom generala Park Tae-joona, postati i ostati četvrti proizvođač čelika u svijetu. Firma je 2001. godine privatizirana, ne zbog lošeg poslovanja, već iz političkih razloga.

Vlada je također bila ta koja je šezdesetih godina zabranila LG-u da uđe u proizvodnju tekstila i natjerala ga da uđe u proizvodnju električnih kablova, čemu između ostalog duguje i svoj današnji uspjeh.⁷¹

Krajem sedamdesetih godina, Vlada Južne Koreje je također pokušala da uspostavi i svoju proizvodnju aluminija, da bi konačno odustala zbog drastičnog povećanja cijene električne energije. Ovih par redova je dovoljno da pokaže da država može donositi dobre odluke, da čak i politički postavljeni generali (bez ikakvog prethodnog poslovnog iskustva) mogu biti dobri menadžeri i da privatizacija ne mora nužno biti loša, sve pod pretpostavkom da iza njih stoje dobri i pošteni ljudi koji brinu o javnom interesu.

Prije par mjeseci, MMF je objavio podatak da u Bosni i Hercegovini ima oko 550 državnih preduzeća, mahom neprofitabilnih i sa ukupnim dugom od oko 8 milijardi maraka. Prije nego šta napišem bilo šta drugo, nevjerovatno je da ovaj podatak uopšte mora objaviti MMF, a mora, jer u našoj državi ne postoji transparentan i lako dostupan registar državnih preduzeća gdje možete naći podatke o tome kako ko posluje i sa koliko ljudi.

Ne postoji, jer ljudi ne žele da postoji. U demokratiji, napisao je Amartya Sen, ljudi uglavnom dobiju ono što traže, i još važnije, u pravilu ne dobiju ono što ne traže.

24 godine poslije rata, mi još uvijek vjerujemo da državne kompanije služe javnom interesu, dok privatne kompanije samo iskorištavaju jadne radnike zarad svojih sebičnih interesa.

Ne želim uopšte da trošim tastaturu na ovu drugu glupost, ali neka mi neko objasni kako to tačno državna preduzeća trenutno služe javnom interesu. Šta je to tačno javno u činjenici da se vašim novcem plaćaju preduzeća koja godinama ne mogu da ostvare dobit? Šta je to javno u činjenici da svaki put kada jedna marka ode na spašavanje preduzeća kojim nema spasa, ta ista marka ne ode na neku školu, ili bolnicu? I kako je to tačno u vašem interesu da plaćate visoke plate ljudima koji u velikoj mjeri svoje poslove duguju političkim vezama, dok vi jedva sastavljate kraj sa krajem?

Što se tiče zaljubljenika u BH Telecom, telekom je u 2016. godini ostvario neto dobit od 93 milion, 2017. godine 63 miliona, a 2018. godine 56 miliona. I za sve one koji ističu kako BH Telecom zaboga uplaćuje novac u federalni budžet, želim samo da kažem da to zapravo nije ništa drugo nego naš novac, koji mi BH Telecomu plaćamo za njihove polu usluge, a koji oni dalje upućuju Vladi.

Međunarodni aerodrom u Sarajevu je jedan od rijetkih aerodroma u regiji koji nije pod koncesijom, pretpostavljam zato što i on brine o javnom interesu. Pošto služi javnom interesu, Sarajevo sa duplo više stanovnika ima duplo manje putnika godišnje od Prištine, što ujedno znači i duplo manje turista i poslovnih ljudi.

Ja stvarno nisam za privatizaciju svega, niti sam protiv toga da država upravlja određenim preduzećima. Ako ništa, svijet je pun primjera uspješnih državnih preduzeća koja zaista brinu o javnom interesu. Ali mi, trenutno, u ovakom političkom sistemu i sa ovakvim sudstvom, očito ne znamo bolje i vrijeme je da to sebi priznamo.

Jasno mi je zašto su političari protiv privatizacije, ali ne mogu da shvatim zašto većina ljudi i dalje tako ljubomorno čuva državna preduzeća.

Samo zato što je poslijeratna privatizacija provedena na užasan način, ne znači da će i svaka naredna. Samo zato što su Aluminij, Famos i ostali bili uspješni prije rata, ne znači da moraju i poslije rata. Vremena se mijenjaju.

Nedavno proslavljena serija *Černobil* počinje sa pitanjem 'koja je cijena laži?'

Zaista, koja je cijena svih ovih obmana, laži i iluzija? Volio bih reći da su radnici Aluminija platili visoku cijenu, da će se sada opametiti i da će sve biti drugačije. Volio bih da su i ostali naučili nešto iz ovoga. Volio bih da je baš ovo bila prekretnica i da poslije ovoga ne može gore. Volio bih...

Stvarno, koja je cijena laži?

*“No passion so effectually robs the mind of all its powers of acting
and reasoning as fear.”*

— Edmund Burke

VII

O SJENKAMA PROŠLOSTI

U ovom dijelu se dakle nalaze najčitaniji tekstovi koje sam ikada napisao. Svaki put kada bih u naslovu napisao riječ "rat", broj posjeta na blogu bi buknuo. Tu i tada sam zapravo najjasnije shvatio moć medija i razlog zbog kojeg smo konstantno bombardovani lošim vijestima i strahom.

Ništa ne izaziva pažnju i ništa ne prodaje novine kao igranje s emocijama.

U trenutku dok čitate ove stranice, biće tačno 30 godina od izbijanja rata u Bosni i Hercegovini. Kada sam bio mali, tri decenije su mi izgledale kao vječnost. Danas nažalost znam da nisu, dok rat kao ogromna sijenka i dalje nastavlja da visi nad našim životima.

U vrijeme dok sam pisao većinu tekstova, počeo sam da otkrivam radove Daniela Bar-Tala, relativno nepoznatog izraelskog naučnika kojem dugujem puno toga kada je u pitanju razumijevanje svijeta u kojem živim. Između ostalog, od njega sam naučio da ono što narodu omogućava da preživi rat zapravo može biti loš putokaz za život u miru.

Pisati o ratu mi i dalje djeluje štetno i glupo. Ne pisati o njemu također.

Hoće li biti r...?

25. X 2021. godine

Neće.

Ovo govorim iskreno i iz uvjerenja.

Ali postoji jedna dinamika koja je opasna i koja dovodi do loših ishoda, čak i kada niko ne vjeruje u njega, niti ga iko iskreno želi.

Jedna mala uvodna priča: U *Levijatanu*, Thomas Hobbes je iznio tri načelna uzroka sukoba. “Prvo je natjecanje, drugo nepovjerenje, a treće slava. Ono prvo navodi ljude da se napadaju radi dobiti, drugo radi sigurnosti, a treće radi ugleda.”

Drugi uzrok je krajnje zanimljivi i za ovu priču posebno važan. Ako strahujete od toga da je vaš susjed sklon nasilju i da će da vas smakne, onda ćete biti skloni da se zaštitite, između ostalog tako što ćete ga preventivno napasti. Moguće je da ćete imati ovaj poriv, čak iako inače ne biste zgazili na mrava, prosto jer ne želite da se unaprijed predate, da vas neko uhvati nespremljene i dozvolite da neko vrši nasilje nad vama. Tragedija leži u tome što i vaš susjed — koji možda također nikada ne bi zgazio mrava — također ima istu računicu.

Još gore, čak i da vaš susjed na početku zaista vjeruje da nemate apsolutno nikakve zle namjere prema njemu, on će i dalje imati razloga da vas napadne ukoliko vjeruje da vi vjerujete da vam želi zlo. Na kraju, vi možda zaista i završite s porivom da ga napadnete prvi i tako sve u krug. Ovaj paradoks je poznat kao *Hobbesova zamka*.⁷²

Stvarno, vidite li tragediju ove priče? Vidite li kako i miroljubivi ljudi mogu biti podstaknuti na nasilje kada vjeruju da im druga strana želi zlo, čak i kada sve to zapravo nema nikakve veze s objektivnom stvarnošću? To vam je ujedno i teorija igara. Optimalni scenarij je da niko ne napadne nikoga. Ali ako nemate povjerenje u drugu stranu, doći ćete do ishoda u kojem su svi gubitnici.

A ovaj osjećaj nepovjerenja i straha može da izmakne kontroli u slučaju masovne hysterije kada stvari dođu do tačke ključanja, i bojim se da se olakim potezanjem priče o ratu sve više približavamo toj tački.

Ne mogu vam reći da vas ne bude strah, jer strah nije stvar razuma. Kao inače u životu, čovjek treba da se nada najboljem, ali da bude spreman i na najgore.

Ali vam želim reći da ne pričate previše i olako o ratu, da ne slutite na rat, a po najmanje pozivate na rat. Jer, da ponovim nešto što odavno nisam — ono što ljudi smatraju stvarnim, stvarno je u svojim posljedicama.

U tom smislu, ovaj članak predstavlja donekle paradoks i imao sam moralnih dilema da li uopšte da ga napišem.

Stvarno, nisam želio da dodam na ovu priču. Želja mi je da oduzmem od nje.

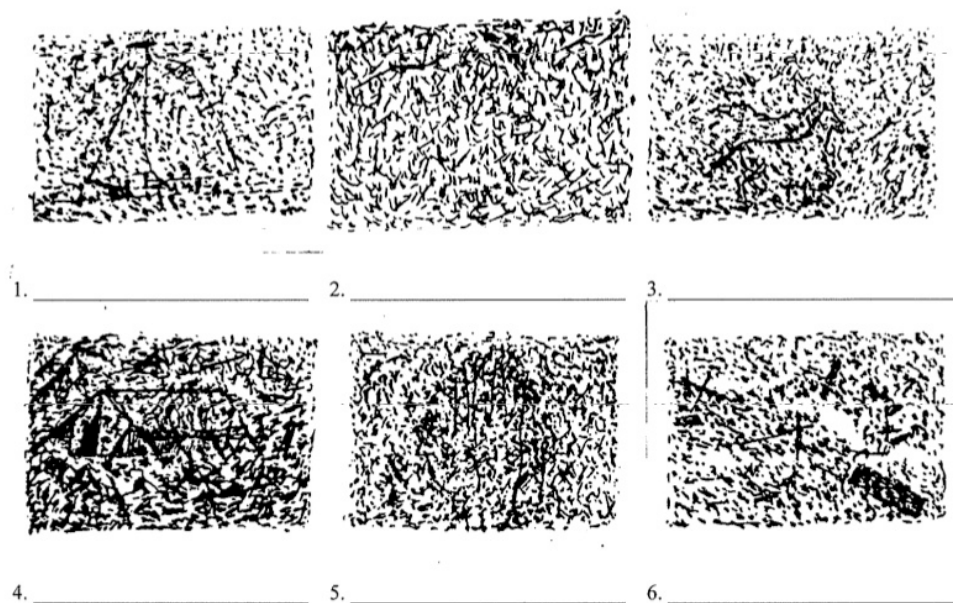
O kontroli i strahu

4. VIII 2021. godine

Kontrola je iluzija. Jedna od najvećih, kažu.

Pa ipak, potreba da smanjimo nesigurnost i stvari držimo pod kontrolom predstavlja jednu od osnovnih težnji u čovjekovom životu i igra značajnu ulogu u našem mentalnom zdravlju.

Prije nešto više od deset godina, dvojicu naučnika je zanimalo šta se dešava kada ljudi izgube kontrolu. Podijelili su ispitanike u dvije grupe, ali tako što su u jednoj grupi eksperimentalno uspjeli da izazovu osjećaj gubitka kontrole. Potom su i jedni i drugi dobili niz “snježnih” slika kao u nastavku:

U neke od njih je bila ugrađena slika koju je bilo teško, ali moguće prepoznati. Što se tiče ostalih slika, autori su koristili softver kako bi izbrisali bilo kakve tragove slike. Ispitanike su potom pitali da li vide nešto na slici i ako da, da opišu šta je to što vide.

Šta mislite da se desilo?

Što se tiče slika koje su u sebi zaista krile neki predmet, i jedna i druga grupa su bile u stanju da prepoznaju da se nešto krije i da odrede šta je to što se tačno krije.

Najfascinantnija stvar, međutim, je što su ljudi kod kojih je izazvan osjećaj gubitka kontrole počeli da vide predmete u slikama gdje oni prosto ne postoje. I ne samo to, u drugim eksperimentima su pokazali da su takvi ljudi skloniji da vjeruju u teorije zavjere i da su praznovjerniji.⁷³ Kucnite u drvo...

Zaključak do kojeg su autori došli je da objektivni osjećaj gubitka kontrole dovede do iskrivljene slike stvarnosti. Ukratko, ljudi počinju da vide uzorke i smisao u stvarima gdje oni zapravo ne postoje. Zašto se ovo dešava? Zato što “prepoznavanje” uzoraka u nepovezanim stvarima predstavlja kompenzacijski mehanizam pomoću kojeg nastojimo da ponovo uspostavimo red, odnosno pokušavamo da svijet vratimo u predvidljivo stanje. Zato izjava “imam ja svoje oči, vidim šta se dešava”, nekada nije ništa drugo nego iluzija.

A jeste li znali za koju je emociju karakterističan gubitak kontrole? Strah.

Strahom sam posljednjih mjeseci postao opsjednut. Nijedna emocija, primijetio je jednom Edmund Burke, nema tako negativan uticaj na naše ponašanje i rasuđivanje kao strah. Tužna je činjenica što će ona uvijek biti jača od razuma, ali se evolucija pobrinula da to bude tako. Kada se ljudima prije hiljadu godina učinilo da vide zmiju, prvo su počeli da trče, a tek onda da razmišljaju da li se možda ipak radilo o običnoj grani. Da je suprotno slučaj, ne bi prenijeli svoj genetski materijal i to bi bilo to.

Problem je što smo mi konstantno izloženi strahu i to onom najgorem — od rata i gubitka svega u životu do čega nam je stalo. Zna li koji je najčitaniji blog koji sam ikada napisao ovdje? Onaj koji je u svom naslovu imao riječ “rat”. I to je upravo ono što mediji rade; to im je biznis model. Konstantno nas pecaju vijestima koje u nama izazivaju strah, a njima donose klikove i profit.

I to naravno nije bez posljedica. Dubokih i dugoročnih. Evo samo jedan primjer. Uplašeni ljudi precjenjuju opasnost određenih pojava i kao rezultat toga, manje su spremni da poduzmu rizik.⁷⁴

Kada ovo imate na umu, možda je jasnije zašto ljudi kod nas žude za sigurnim poslom (čitaj, javni sektor) i zašto većina ljudi nema ambiciju da postane poduzetnik (čitaj, nedovoljno razvijen privatni sektor).⁷⁵ Ponavljam, strah je dobar i potreban za vrijeme rata, ali može biti katastrofalan u vrijeme mira.

Posljedice naravno u mnogome prevazilaze ekonomiju. Ako ste imali nesreću da budete s pretjeranom ljubomornom osobom, onda znate da će njen strah od prevare stvoriti nepodnošljivu potrebu za kontrolom i učiniti da “vidi” stvari koje objektivno ne postoje. Na kraju, oboje ćete se samo iscrpiti i tu će biti kraj.

Mogli biste, razumijevajući strah, objasniti što-šta u ovom društvu.

I to je upravo ono što sam odlučio da uradim kao dio svog doktorata i primarni je razlog zašto me nije bilo posljednjih mjeseci.

Biće dugo i teško putovanje, ali ide...

Biti stalno prilagođen ratnom stanju nije mjerilo zdravlja

14. VII 2020. godine

*“If all you have is a hammer,
every problem looks like a nail.”*

– Jedna tako divna poslovice, ne znam čija

Sarajevo Film Festival je ponos našeg grada, fotošopirani i isfiltrirani profil koji ističe naše pozitivne osobine, ujedno skrivajući sve naše mane.

Rijetko šta u našim redovnim sarajevskim životima izaziva toliki ponos i samopozdanje kao tih nekoliko dana u augustu. U tom periodu pozivamo svoje prijatelje da nas posjete, likujući nad njihovim iznenađenim licima i uživajući u njihovim srdačnim komentarima o našem gradu.

Potom dodamo da Sarajevo nije lijepo samo ljeti, već i zimi i kao nonšalantno ubacimo činjenicu da su se 1984. godine, nedaleko od Pozorišnog trga, održale četrnaeste Zimske olimpijske igre. U tim trenucima savršeno odigrane kolektivne predstave naš trijumf biva potpun. Face smo.

Zaista, Sarajevo Film Festival je jedan nevjerovatan izuzetak u životima ljudi redovno silovanih u pojam i naviknutih na mediokritet. Razmišljajući, eto, o svemu tome, sa velikim olakšanjem pročitah da će, uprkos drugom valu i nevjerovatnom broju novozaraženih, Festival i ove godine biti održan. Doduše, u nešto drugačijem formatu.

Negdje u sebi znam da je to skoro nemoguće, ali ne želim to da priznam. Pročitam da je 'Festival održan 1995. za vrijeme opsade Sarajeva, pa nema sumnje da će se moći nositi i sa virusom' i bivam preplavljen emocijama, nekom čudnom kombinacijom prkosa i ponosa. Mentalno lupim šakom od stol, virusu pokažem srednji prst i kažem — pa jeste majku mu, neće nas virus pobijediti kao što nas nisu pobijedili ni oni.

Sarajevo (August 14-21)

Bosnia's Sarajevo Film Festival is sticking to its August dates and is pushing on with a physical edition, albeit with modifications. Cinemas in Bosnia re-opened May 28 with numerous protocols including cleaning footwear upon arrival, and international travel is permitted, though in a limited form at present. Organizers intend to announce their competition line-up before the end of July, and Michel Hazanavicius is still set as this year's jury president. The festival was first held in 1995 during the Siege of Sarajevo, so there will no doubt be confidence it can handle the virus restrictions.

Tek, nekoliko sati kasnije i hladne glave, sa tugom shvatim da ovo saopštenje nije ništa drugačije od svega što nam politika i stranke rade već dvije decenije. Svaki put kada se nađemo pred nekim složenim problemom koji zahtijeva detaljnu analizu i sagledavanje svih prednosti i nedostataka, oni potegnu okidač rata. Konstantno i uspješno igraju tu emotivnu kartu, izazivajući u nama tugu, ponos, prkos i strah. A taj koktel nevjerovatno snažnih emocija nas obično paralizira i sprečava da trezveno gledamo na stvari, tjerajući nas da stalno pravimo iste greške i sranja.

Da se razumijemo, rat je neuporedivo gora stvar od virusa i mada je jednostavno pomisliti da će Festival biti održan i sada, jer je održan i za vrijeme opsade, ta usporedba je potpuno irelevantna i jednostavno štetna. Virus je virus, a rat je rat. Stvari koje su nam pomogle da preživimo rat, poput nevjerovatnog prkosa, nam neće nužno pomoći da pobijedimo virus.

Živjeti u nefunkcionalnoj državi kada su stvari iole 'normalne' je jedna stvar, a živjeti u njoj kada stvari krenu po zlu je sasvim druga. U tim trenucima postaje jasno da država ne zna i ne može da te zaštiti, te da jedini održivi put oporavka biva da svako preuzme svoj dio odgovornosti.

Osjećam nelagodu da bilo šta ružno kažem o Festivalu, ali ne možemo zauvijek svakom problemu pristupati mentalitetom rata. Festival je svjetski događaj i pošto nas je navikao na neobično visoke standarde, čovjek bi očekivao da stvarima pristupa odgovornije i racionalnije, a ne da igra na jeftinu emotivnu kartu rata.

Prkos je dobra i plemenita stvar. Osim kada nije...

O bivšoj državi i gledanju u retrovizor

20. V 2021. godine

Ima tome nekoliko godina, pod ruke mi dođe jedno zanimljivo istraživanje o stavovima, uvjerenjima i osjećajima balkanskih naroda. Nikada nisam uspio da shvatim za koga se tačno pišu ti izvještaji, ko ih zapravo čita i kakve posljedice imaju, ali vidim da već skrećem s teme...

Sjećam se da sam slučajno zastao nad jednim dijelom o kojem, evo, još uvijek razmišljam. Govorio je o optimizmu i pesimizmu ovdašnjih ljudi kada je u pitanju budućnost. Po objavljenim rezultatima, ljudi u Albaniji su imali najviše vjere u bolje sutra, dok su ljudi iz Bosne i Hercegovine imali daleko najmračniji pogled na budućnost. Ne bi sve to ostavilo toliki dojam na mene, da nedugo nakon toga nisam imao priliku da prođem kroz Albaniju. Vozili smo od sjevera ka jugu, kratko prošetali kroz Tiranu i prespavali u Sarandë. Vrijeme provedeno u Albaniji nije bilo dovoljno za bilo kakvu ozbiljniju analizu, ali čini mi se da ipak jeste za neki prvi dojam.

Država je lijepa, zanimljiva i vrijedna otkrivanja. U isto vrijeme, sjećam se da nisam baš uspio da shvatim na čemu se tačno temelji ta silna vjera u budućnost. Ništa što sam vidio tamo mi nije izgledalo ni bolje, niti lošije od države iz koje dolazim. A opet nas, barem kada je u pitanju vjera u bolje sutra, dijele svjetovi.

Objašnjenja vjerovatno ima mnogo, ali držim da se dobrim dijelom — kao i većina drugih stvari u životu — svode na referentnu tačku. Ljudi život ovdje uspoređuju sa životom u bivšoj Jugoslaviji, dok Albanci životu uspoređuju sa onim u doba Envera Hodže. Jedan je nesumnjivo bio bolji, drugi neusporedivo gori i to je prosto to. Naši ljudi se okreću prošlosti, jer bila bolja, a Albanci budućnosti, jer valjda nije mogla biti gora.

Ja sam rođen 1987. godine — prekasno za jugonostalgiju, ali i isuviše rano da bih slijepo volio društvo u kojem rastem. Jugoslavije se ne sjećam. Sve što o njoj znam su narativi drugih ljudi. Kako god, niko me nikada neće ubijediti da je ideja Jugoslavije bila loša. Ako išta, duboko vjerujem da je imala smisla i da još uvijek ima smisla. U najmanju ruku, jednim udarcem je rješavala toliko gluposti, nelogičnosti i nekonzistentnosti kada je u pitanju identitet ljudi koji naseljavaju ovaj nesretni poluotok.

Sigmund Freud je to nazvao narcizmom malih razlika — spoznaja prema kojoj male razlike među ljudima koji su inače slični predstavljaju osnovu za odbojnost i neprijateljstvo.⁷⁶ Pod jednim krovom, mi prosto ne bismo imali potrebu da toliko jašemo po minornim razlikama i da ih tako agresivno prenađavamo.

U isto vrijeme, međutim, slutim da je život u bivšoj državi donekle idealiziran. Priča je u međuvremenu dosta izvakana, ali dobar dio objašnjenja zašto naši roditelji toliko pate za Jugoslavijom ima veze s tim što su tada bili mladi. Mladost jednostavno ima svoju čar i ljepotu i uvijek je i svugdje romantizirana. Znam, znam... crveni pasoš, Čehoslovaci fukare/mi face, spavanje na klupi, tromjesečno ljetovanje bla, bla, bla.

Ali da se razumijemo, ta država je bila građena na dugovima koji su jednog dana morali doći na naplatu, na potiskivanju prošlost i na nevjerovatnom međunarodnom položaju koji joj objektivno nije pripadao, ali koji je dugovala Hladnom ratu i Titovoj lukavosti. Ništa od toga nije bilo održivo.

Kakva god ona bila — i to je zapravo najvažnije od svega — ona jednostavno više ne postoji. Žao mi je zbog toga, ali nema je. Čini mi se da u toj nostalgiji nema više ništa produktivno. Niko u životu nije išao naprijed, tako što je neprestano gledao u retrovizor.

U skladu s tim, neću više da slavim 25. maj, ma kako lijep i plemenit praznik nekada bio.

Neću više da pred svako Svjetsko prvenstvo učestvujem u mentalnim akrobacijama i raspravama o tome kako bi danas izgleda reprezentacija Jugoslavije u fudbalu i košarci.

I neću više da sve stvari mjerim po tome kako su izgledale u Jugoslaviji. Evo samo jednog primjera koji pokazuje svu štetnost i apsurd tog uspoređivanja.

Kod nas se i dan danas svaka firma i ekonomska priča mjeri po energoinvestima, unisima i tasovima koji su zaboga zapošljavali stotine hiljada ljudi. Ali vremena su se promijenila, pa tako i odraz uspjeha. Danas je to prije svega inovativnost, a ne broj radnih mjesta. Kodak, koji je izumio digitalni aparat, je osamdesetih godina prošlog stoljeća imao oko 140.000 zaposlenih. U 2012. godini, kompanija je podnijela stačajni postupak. U istoj godini, Facebook je za jednu milijardu dolara kupio Instagram koji je u tom trenutku imao 13 zaposlenih.

Postoji jedan vic među ekonomistima, koji nije baš smiješan kao naši, ali koji nije ni toliko loš. Kaže da će fabrika budućnosti imati dvoje zaposlenih — jednog čovjeka i jednog psa. Čovjekova uloga će biti da hrani psa. A pas će paziti na to da čovjek ne dira mašine.

Onako površno koliko poznajem historiju, vjerujem da će se neki vid neo-jugoslovenstva ponovo pojaviti — u nekoj konobi u Splitu, kafani u Tuzli, ili salašu u Novom Sadu. Neće tako brzo, isuviše je rano, ali jednog dana zasigurno hoće.

A do tada, možemo li konačno krenuti dalje?

Za kraj, najveći i pokojni Đole:

“Ne damo Jugu! Ne daj je, moj pokisli i sjebani brate, ne daj je dok se ne raščiste neki računi. Neko mora da ti plati za svaki put kad si ustao na Hej Slaveni, i da ti obračuna dnevnice za sve one dane kad si kao klinac zebao u horu, čekajući da mahneš papirnom zastavicom nekim bumbarama koji će prozujati u velikim crnim limuzinama. Ne daj im da se samo tako izvuku...Fakturiši im sve ljigave pesmice koje si morao da naučiš napamet, sve tenkove i sve avione koje si morao da nacrtáš.

Nek se nose malo u božiju mater, i jedni i drugi, ali prvo im uzmi nadnice što si navijao za Šiptare i Slovence, za sve boklere i sulude skakače na smučkama zbog kojih si se radovao i tugovao misleći da su tvoji...Kad su znali da prodaju maglu, valjda će znati i da kupe polovne snove, mada nikako ne mogu da smislim cenu koja bi pokrila troškove saznanja da smo odmalena sanjali u prazno.”

“One thing changes everything.”

— The Butterfly Effect

VIII

POGLED U BUDUĆNOST

Tokom 2011. godine, na poklon sam dobio svoj prvi primjerak The World in... — godišnje izdanje The Economistu u kojem se daje pregled svega onoga što nas čeka u idućoj godini kada su u pitanju politika, ekonomija, nauka, tehnologija i kultura. To me prvo izdanje toliko dojmilo da je, od tada, ovo postala moja obavezna decembarska lektira. Potom sam, od 2016. godine, počeo da pišem o njemu. Pročitao bih doslovno sve članke — od korica do korica — i na kraju napravio neku svoju priču.

Šta sam želio da postignem ovim?

Htio sam zapravo da podijelim dojam koji bi ti tekstovi svaki put ostavili na mene. Čitajući ih, osjećao sam kako se preda mnom otvara jedan sasvim novi prozor u čarobni svijet koji nas okružuje i želio sam da ljudi osjete isto. Želio sam da ih otrgnem iz naše svakodnevne provincijske opne i pokažem kako svijet može da bude zadivljujuće mjesto kada nije preopterećeno historijom.

Postoji još jedna stvar koju sam želio da postignem. Čitajući ove tekstove, posebno s distance od nekoliko godina, vidjet ćete da smo u rijetko čemu gori nego u predviđanju budućnosti. To može djelovati obeshrabrujuće, ali je istovremeno i oslobađajuće.

Prvi tekst, međutim, je posvećen svijetu očima pokojnog Hansa Roslinga. Hans je bio jedna posebno zanimljiva ličnost od koje sam naučio nešto tako jednostavno, ali važno o životu, a to je da stvari istovremeno mogu biti loše i bolje. Dakle, to što su stvari loše, ne znači da nisu postale manje loše. I jednako tako, to što su neke stvari danas bolje nego što su bile jučer, ne znači da i dalje nisu loše i da čovjek treba prestati da se bori.

Zavolio sam tu misao kao posebno snažan štit protiv cinizma.

O svijetu, generalno

7. I 2020. godine

Prvo nekoliko pitanja, potom ideja ovog zapisa.

Ako vam se da, uzmite papir i olovku i odgovorite na idućih trinaest pitanja:

**U zemljama niskog dohotka,
koliko djevojaka danas završi osnovnu školu?**

A: 20 posto

B: 40 posto

C: 60 posto

Gdje većina svjetskog stanovništva živi danas?

A: U zemljama niskog dohotka

B: U zemljama srednjeg dohotka

C: U zemljama visokog dohotka

**U posljednjih 20 godina, udio svjetske populacije
koja živi u ekstremnom siromaštvu se:**

A: Skoro udvostručio

B: Ostao manje-više isti

C: Skoro prepolovio

Koliki je životni vijek ljudi u svijetu danas?

A: 50 godina

B: 60 godina

C: 70 godina

Danas u svijetu ima 2 milijarde djece u dobi od 0 do 15 godina. Koliko će djece biti 2100. prema podacima UN-a?

- A: 4 milijarde
- B: 3 milijarde
- C: 2 milijarde

UN predviđa da će se do 2100. svjetska populacija povećati za još 4 milijarde ljudi. Koji je glavni razlog?

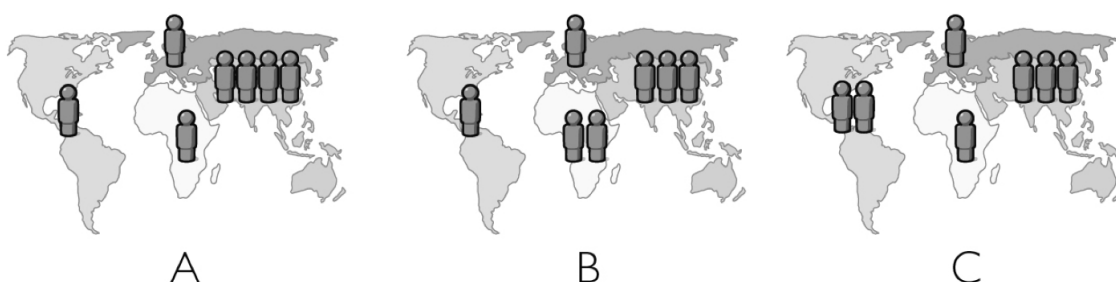
- A: Biće više djece (ispod 15 godina)
- B: Biće više odraslih (15 do 74 godine)
- C: Biće više starih ljudi (75 godina i stariji)

Kako se tokom posljednjih sto godina promijenio broj smrtnih slučajeva od prirodnih katastrofa?

- A: Više se nego udvostručio
- B: Ostao otprilike isti
- C: Smanjio se za manje od pola

Danas u svijetu ima otprilike 7 milijardi ljudi. Koja slika najbolje ocrta gdje oni žive?

(Jedan pijun predstavlja jednu milijardu stanovnika)

Koliko je jednogodišnje djece u svijetu danas vakcinisano protiv neke bolesti?

- A: 20 posto
- B: 50 posto
- C: 80 posto

Tridesetogodišnji muškarci u svijetu su u prosjeku proveli 10 godina u školi. Koliko su godina žene iste dobi provele?

- A: 9 godina
- B: 6 godina
- C: 3 godine

1996. godine, tigrovi, velike pande i crni nosorog su svi vođeni kao ugrožene vrste. Koje od ovih vrsta su danas još ugroženije?

- A: Dvije
- B: Jedna od njih
- C: Nijedna

Koliko ljudi danas u svijetu ima neki pristup električnoj energiji?

- A: 20 posto
- B: 50 posto
- C: 80 posto

Svjetski stručnjaci za klimatske promjene vjeruju da će u idućih sto godina prosječna temperatura...

- A: Biti toplija
- B: Ostati ista
- C: Biti hladnija

Pitanja su iz knjige *Factfulness* Hansa Roslinga, a odgovore možete naći na kraju posta.^{77*}

Ako ste bili iznenađujuće loši, onda znajte da ste u dobrom društvu. Prije dvije godine, Rosling je ista ova pitanja postavio ukupno 12.000 ljudi iz 14 zemalja — političarima, novinarima, naučnicima, investitorima, profesorima, studentima medicine, aktivistima, svima. Prosječan broj tačnih odgovora na prvih 12 pitanja je bio... Dva!

A jedna stvar je ovdje posebno fascinantna. Da nasumično pogađamo rezultate, ljudi bi u prosjeku imali trećinu tačnih odgovora, dakle negdje između četiri-pet, što nadalje pokazuje barem dvije stvari.

Prvo, da puno manje znamo o svijetu koji nas okružuje. Drugo, i još važnije ako

---

* 1: C, 2:B, 3:C, 4:C, 5:C, 6:B, 7:C, 8:A, 9:C, 10:A, 11:C, 12:C, 13:A

pogledate smjer vaših odgovora, da mislimo da je svijet puno gori, tužniji, nasilniji i beznadežniji nego što zapravo jeste.

Evolucijska psihologija i mediji su među glavnim krivcima ovdje. Mi jednostavno puno više pažnje posvećujemo dramatičnim vijestima, jer su nam kroz historiju upravo te informacije pomogle da preživimo, a mediji su ti koji ovo zloupotrebljavaju.

Kako god, neću da vam kvarim knjigu koju bi svako trebao da pročita, čak i oni koji su inače sumnjičavi prema svjetskim bestsellerima. Tek bih želio da kažem dvije stvari:

Prvo, Hans Rosling je bio nevjerovatan čovjek i najbolji dokaz da su strast i predanost u stanju čak i naizgled najdosadnije stvari poput brojeva i podataka pretvoriti u nešto neizmjerljivo zanimljivo i poučno.

Loše i bolje

Druga stvar se odnosi na jedno pravilo iz knjige koje ću zauvijek da ponesem sa sobom i koje je tako relevantno za zemlju u kojoj živimo, a kaže da stvari mogu istovremeno biti i loše i bolje.

Dakle, to što su stvari loše, ne znači da nisu postale manje loše. I jednako, to što su mnoge stvari danas bolje nego što su bile ne znači da i dalje nisu loše.

Ali baš zato što su stvari kod nas uglavnom loše, mi smo u mnogome izgubili sposobnost (i želju) da vidimo bilo kakav napredak. Kada ljudi pogrešno vjeruju da ništa ne ide na bolje, onda jednostavno zaključče da ništa od onoga što rade ne pomaže i izgube vjeru i u stvari koje zapravo funkcionišu.

To je opasno i dovodi do onoga što se zove samoispunjavajuće proročanstvo, ili da iskoristim ideju jednog od prethodnih postova — ono što ljudi smatraju stvarnim, stvarno je u svojim posljedicama.

O svijetu 2020. godini

(najduža novogodišnja čestitka koju ćete dobiti, dio prvi)

29. XII 2019. godine

Biće ovo peta godina kako pišem o godišnjem izdanju *The Economist* 'The World in...'. Raduje me ta činjenica, čak i mimo ovog novootkrivenog zadovoljstva za pisanjem. Uživam u dojmu koji tekstovi ostave na mene i osjećaju kada sve to podijelim s okolinom.

Prosto je nevjerovatno kako je još jedna godina proletjela i pošto je svako od nas neminovno zaronjen u svoju svakodnevicu, često nismo ni svjesni šta se sve dešava oko nas. Mediji se uz to potrudu da sve izgleda gore nego što jeste, što za rezultat ima rijetko iskrivljenu sliku o svijetu.

I tako, pred kraj svake godine, *Economist* izbacuje svoje izdanje koje gleda na iduću godinu i najavljuje najzanimljivije trendove iz politike, ekonomije, kulture, tehnologije i umjetnosti. Uprkos činjenici da smo u rijetko čemu gori nego u predviđanju budućnosti, to bude svojevrsan prozor u svijet i prilika da čovjek barem površno nadoknadi ono što ga redovno mimoide.

Pa evo šta nas čeka iduće godine:

Za početak jedna dobra vijest. Svjetska ekonomija će najvjerojatnije izbjeći recesiju, premda svi parametri ukazuju da smo zreli za nju.

Ulazeći u rekordnu jedanaestu godinu neprekidnog ekonomskog rasta, Trump bi trebao (!) ponovo dobiti izbore. Šaka saveznih država i žene (koje obilježavaju stotu godišnjicu od dobijanja prava glasa u Americi) će odlučivati o konačnom ishodu. Pitanje: Šta je zajedničko Americi i Papua Novoj Gvineji? Jedine su dvije države na svijetu koje nemaju zakonski propisano plaćeno porodijsko odsustvo.

Ono što je Facebook bio za propagandiste posljednjih nekoliko godina, Instagram će zbog sve veće popularnosti biti u narednim. Deseti najveći profil na Instagramu ima tri puta više interakcija od najvećeg profila na Facebooku. Stoga, očekujte 'meme-based desinformation'.

Iako više nema smisla pisati o tome, Brexit bi konačno trebao postati stvarnost, što je vjerovatno i najbolje za sve strane. Prave posljedice će tek tada postati jasne, ali novi škotski referendum o izlasku iz Ujedinjenog kraljevstva ne bi trebao nikoga

iznenaditi. Iako ne iduće godine, u nekom srednjem roku Brexit bi također mogao značiti i ujedinjenje Irske. Od Honga Konga do Kašmira, separatistički pokreti bi mogli obilježiti 2020. godinu, a Mađari će oplakivati stotu godišnjicu Trijanonskog sporazuma po kojem je Kraljevina Mađarska izgubila dvije trećine teritorije.

S druge strane, neki dijelovi svijeta bi se trebali zbližiti. Novi most će povezati Botsvanu, Namibiju, Zambiju i Zimbabve i biti jedan od glasnika ekonomske integracije Afrike.

Nakon što nafta konačno potekne, Gvajana će biti najbrže rastuća ekonomija na svijetu. Idućih devet na listi najbrže rastućih su mahom iz Azije i Afrike. Australija bi trebala prestići Katar kao najveći izvoznik tečnog prirodnog plina u svijetu

Christine Lagarde će postati prva žena na čelu Evropske centralne banke, a Evropska unija će provesti čitavu godinu svađajući se oko novog sedmogodišnjeg budžetskog okvira. EU bi također mogla odbiti trgovinski sporazum sa Mercosurom ukoliko Brazil nastavi sa uništavanjem Amazona.

Papa Franjo će na anti-Davosu u martu okupiti poduzetnike, naučnike i studente kako bi raspravili o novom tipu ekonomije. Zvanično, cilj je osmisliti održiviji tip ekonomije koji je u harmoniji sa ljudima i okolišem. Nezvanično, ideja je osmisliti alternativu kapitalističkom sistemu slobodnog tržišta.

Što se tiče demografskih trendova, svijet će po prvi put imati više ljudi starijih od 30 godina nego mlađih, što će se odraziti na način na koji poslujemo. Uprkos uvriježenom mišljenju da produktivnost opada s godinama, neke studije su pokazale da su stariji radnici zapravo blago produktivniji, dok su najproduktivniji oni timovi u kojima rade ljudi iz različitih generacija. S druge strane, automatizacija će se i dalje nemilosrdno nastaviti. Starija društva će zapravo prednjačiti u oslanjanju na industrijske robote.

U vrijeme kada dvije milijarde ljudi ima problema sa prekomjernom težinom, oko 820 miliona ljudi i dalje nema dovoljno da jede, između ostalog i zbog toga što napredni svijet baca trećinu proizvedene hrane. Svakih šest sekundi, u svijetu i dalje umire jedno dijete prije nego doživi petu godinu.

Global Goal Live, humanitarni koncert koji će se u septembru održati istovremeno na pet kontinenata i trajati deset sati, bi trebao postati najgledaniji dobrotvorni događaj svih vremena. Cilj je skupiti novac za 59 najsiromašnijih zemalja na svijetu. Nešto slično kao Live Aid koji će mnogima biti poznat iz filma *Bohemian Rhapsody*.

Bićemo zabavniji za novi PlayStation i Xbox, a početak ćemo da streamamo ne samo filmove i serije, već i video-igrice. U kinima ćemo gledati 25. Bonda. Online kupovina će biti sve popularnija, što znači da bi potražnja za čokoladom mogla opasti budući da će biti sve manje impulsivnih kupovina po supermarketima.

Na stotu godišnjicu od Prohibicije u Sjedinjenim Američkim Državama, konzumiranje alkohola bi polako moglo postati démodé. Sa promjenom društvenih normi i željom za zdravijim životnim stilom, mladi ljudi u skoro svim Zapadnim zemljama

piju manje i počinju da piju kasnije nego prethodne generacije. To je dobra stvar, u najmanju ruku iz zdravstvenih razloga. Loša stvar je što se to između ostalog dešava, jer se sve više družimo online. Uz to ide i da će Facebook iduće godine zvanično lansirati Horizon — prostor društvene virtualne realnosti.

Dronovi će početi redovno prevoziti ljude, a NASA će biti prva čiji će dronovi oblijetati Mars. Toyotin leteći automobil bi mogao zapaliti olimpijski plamen na igrama Tokiju koje će ujedno imati četiri nove discipline — karate, surfanje, skejtbording i penjanje po stijenama. Slaveći svoju 60. godišnjicu, Evropsko prvenstvo u fudbalu će se po prvi put igrati u 12 zemalja, a u želji za većom globalnom popularnošću, kriket će dobiti novi format.

Xi Jinping, kineski predsjednik i strastveni ljubitelj fudbala želi da Kina do 2050. bude domaćin Svjetskog prvenstva i da ga osvoji. Do kraja iduće godine za to će izgraditi ili renovirati 29.000 fudbalskih terena širom zemlje. Prateći Konfučijev savjet da je bolje putovati 10.000 milja, nego pročitati 10.000 knjiga, Kinezi će i osmu godinu zaredom biti najveći potrošači na putovanja.

EXPO, najveća svjetska izložba koje se održava svakih pet godina, će svoja vrata otvoriti u Dubaiju. Prethodne inovacije koje su po prvi put predstavljene svijetu uključuju rendgen i mobitel. Budući da je jedna od tema izložbe održivost, organizatori će gledati da ne prevoze svu hranu stotinama kilometara daleko. Salata i začini će stoga biti uzgajani na najvećim vertikalnim farmama na svijetu, sve zahvaljujući posebnim LED svjetlima. U isto vrijeme, Pariz će dobiti najveću rooftop farmu na svijetu.

U borbi protiv klimatskih promjena, naučnici će početi mijenjati genetski kod biljaka, kako bi bile u stanju da uhvate veće količine ugljika i zadrže ga što duže pod zemljom. Kao mali doprinos okolišu, Marriott će izbaciti plastične šamponske bočice, a Starbucks će izbaciti plastične slamke.

Da bi odao počast civilizaciji koja je podigla piramide, Egipat će nakon bezbroj odgađanja konačno otvoriti svoj Veliki muzej vrijedan milijardu dolara, a u New Orleansu će se održati Hereticon — konferencija na koju su pozvani samo oni koji su dobili zabranu prisustva drugim konferencijama.

Po prvi put u historiji, kaže Robert Smith, uspjeh ne zahtijeva ni bogatstvo, ni kapital, niti vlasništvo nad zemljom, već se može stvoriti isključivo kroz snagu ideja. Kako bi im pomogli da razmišljaju slobodnije i bez lažnih ograničenja, svjetske kompanije i vojske će nastaviti trend zapošljavanja autora naučne fantastike — proizvodi poput motorole, amazonovog Kindlea i Alexe su zapravo inspirisani naučnofantastičnim knjigama i filmovima.

Jedan tekst me ove godine posebno dojmio. Kao svjedok vremena i promjena koje se dešava oko nas, Economist je prvi put pitao program vještačke inteligencije da predvidi iduću godinu. Odgovori su objavljeni bez ikakvog uređivanja. Na pitanje 'da li je zabrinut da bi tehnologija vještačke inteligencije mogla biti zloupotrijebljena' program je odgovorio 'da, naravno'.

Daniel Franklin je najavio da se poslije skoro dvije decenije povlači kao urednik ovog izdanja. Ne znam kako je sve ovo izgledalo prije njega, i ne znam kako će izgledati poslije, ali prosto hvala na tome što je sivi decembar uvijek dobio malo više boje.

U BiH će se u oktobru birati novi (grado)načelnici i opštinska vijeća. Iako su lokalne zajednice odgovorne za lokalne ceste i parkove, osnovno obrazovanje i primarnu zdravstvenu zaštitu, komunalne usluge i prevoz, administrativne takse i dozvole, izbori će se ponovo vrtiti oko identiteta ('pravih' Bošnjaka 'krivih' Srba i 'legitimnih' Hrvata), sigurnosti i nacionalnih interesa. A ja ću biti hrabar pa ću napisati da ljudi po prvi put poslije rata neće popuštiti tu priču i da ćemo vidjeti nekoliko novih pobjednika.

Za kraj, širom svijeta će se obilježiti 250. godišnjica od Beethovenovog rođenja. Umjesto da provjeravate mail, kaže dirigent Ivan Fischer, poslušajte drugi dio Pastoralne simfonije. 'Izdvojite vrijeme i fokusirajte se na ono što čujete... nema bolje vježbe za meditaciju. Traje tek 12 minuta, ali će vam promijeniti život.'

Imajte jednu lijepu i ispunjenu godinu, koja će vas dirnuti i dati vam puno razloga da sa osmijehom koračate kroz nju.

O svijetu 2021. godini

27. XII 2020. godine

Ma kako nam jedinstveno djelovalo sve ovo, historijski gledano, ovo i nisu baš neka posebna vremena. Crna kuga (1346.-53) je odnijela trećinu evropske i desetinu svjetske populacije, dok je Španska groznica (1918) koštala oko stotinu miliona života. Zaista, jedina stvar koja bi bila čudna je da smo vremenom postali manje ranjivi na viruse i pandemije koji nisu ništa drugo nego neizostavni dio evolucije.

Ono što ipak jeste bez presedana je historijski podvig razvijanja vakcine koji bi inače trajao godinama. Kako god, u narednim mjesecima će nam biti potreban barem jednako veliki podvig njihove što ravnomjernije i pravednije raspodjele. Ali sve da pandemija i potraje, život sa virusom više neće biti tako nepodnošljiv. Zahvaljujući kućnim testovima čija će cijena pasti i na 1\$, za petnaestak minuta ćemo moći saznati da li smo pozitivni, ili negativni što će borbu protiv virusa učiniti efikasnijom i brigu barem malo manjom. Uz to, većina država će period obvezne samoizolacije smanjiti na sedam dana i popustiti mjere kada je u pitanju provođenje vremena sa dragim ljudima.

Nažalost, ovo je samo jedna u nizu vakcina koje će nam trebati u 2021. Trebat će nam i ona protiv recesije, teorija zavjere i klimatskih promjena.

Petogodišnji period od potpisivanja Pariškog sporazuma je zapravo bio najtopliji otkako postoje mjerenja, dok će koncentracija stakleničkih plinova u 2021. dostići nivo kakav nije viđen milionima godina. Mali tračci nade ipak postoje. Globalna emisija CO₂ je u 2020. bila oko 8 posto manja u odnosu na nivo kakav bi bio da nije bilo pandemije, što je najveće smanjenje još od Drugog svjetskog rata. Zahvaljujući tehnološkom napretku, polovina potrebne električne energije u Americi bi već danas mogla biti proizvedena kada bi se svaki krov prekrrio solarnim panelima. Još i prije pandemije “solarni instalater” je bilo najbrže rastuće zanimanje — čisto ako razmišljate o novoj karijeri.

Da li ćemo se vratiti na prethodni nivo zagađenosti ponajviše zavisi od načina na koji će države spašavati svoje ekonomije. Nigerija je najavila da će polako ukidati subvencije za fosilna goriva, dok će Evropska unija trećinu svog paketa za oporavak usmjeriti na borbu protiv klimatskih promjena. A kada smo već kod paketa za oporavak, Hrvatska će dobiti pomoć vrijednu četvrtine njenog bruto domaćeg proizvoda — više od bilo koje druge članice EU i podsjetnik svim cinicima šta članstvo u Evropskoj uniji može da znači.

U borbi protiv klimatskih promjena, niz evropskih zemalja će također odobriti proizvodnju insekata i crva u prehrambenoj industriji. Iako dvije milijarde ljudi širom svijeta redovno jede insekte, historijski oni i nisu bili baš dio zapadnih jelovnika. Bogati proteinima, njihova proizvodnja je ipak neuporedivo održivija od proizvodnje mesa, pa se nemojte iznenaditi kada u buduću vidite grickalice od zrikavaca i burgere od crva.

Nažalost, biće nam potrebna još jedna vakcina. Ona protiv nejednakosti. Po prvi put od 1998. godine, porast će broj ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu (sa manje od \$1.90 dnevno) i to za 150 miliona. Oni koji žive u gradovima će biti još pogođeniji, budući da nisu u prilici da barem uzgajaju svoju hranu. Kako nejednakost i frustracija budu rasli, očekujte masovne proteste u pojedinim dijelovima svijeta. Također, kako države zabrinute za rastući dug budu smanjivale svoju pomoć, bićemo svjedoci i nevjerovatnog broja stečaja.

Još uvijek ne znamo tačno (i nećemo još zadugo) kakvu će štetu pandemija zaista nanijeti. Ono što znamo je da nedaće doživljene tokom djetinjstva ostavljaju ožiljke i u zreloj dobi. Gubitak posla, rast siromaštva i prekid školovanja će se osjećati i u decenijama što dolaze. Ovo će naročito pogoditi onu djecu koja rastu u nestabilnom domu što je vazda bio vjesnik lošeg ponašanja, ocjena, menjeg nivoa obrazovanja i nezavidnih životnih izgleda.

Ukoliko vam je promaklo, zemlje Istočne Azije su pokazale puno veću sposobnost kada je u pitanju borba protiv virusa i zaštita stanovništva, nego velika većina zapadnih država. Da je pandemija izbila prije samo 50 godina, upravo suprotno bi bio slučaj. Dani kada je svijet sa divljenjem gledao na Zapad se polako bliže kraju, dok zemlje poput Južne Koreje, Singapura i Tajvana postaju novi role modeli, ne samo u smislu upravljanje pandemijom, već i vođenja države generalno. Polako i opravdano će početi postavljati pitanja zašto Amerikanac i Evropljanin uvijek moraju voditi institucije kao što su Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka. Zapravo, promijeniti će se čitav stil vođenja, ne samo država, već i kompanija. Vještine i osobine koje su činile dobrog menadžera u uredu nisu iste kao one koje su potrebne za vođenje timova na daljinu. Umjesto samopouzdanja i karizme, u idućoj godini će se tražiti ljudi koji su organizirani i u stanju da izgrade veze među radnicima koji su fizički udaljeni.

Na sreću ili nesreću, pandemija je ubrzala postojeće trendove, tako da smo za nekoliko sedmica svjedočili transformaciji koja bi inače trajala godinama. Ukratko, doživjeli smo *tech-celeraciju*. Neki od njih uključuju rad od kuće, online kupovinu, video konferencije i učenje na daljinu. Kako se broj međunarodnih studenata — kojih je prije pandemije bilo 5 miliona — bude smanjivao, brojni univerziteti širom svijeta će se naći u ozbiljnim problemima.

Međutim, neće svi trendovi opstati. Istina, ljudi neće biti u žurbi da pet dana u sedmici vozare na posao, ali velikom broju već sada nedostaje druženje na poslu, jednako kao što učiteljima i studentima nedostaje interakcija u učionici. Životni stil će također doživjeti neke promjene. Jedno istraživanje iz juna je pokazalo da je Britancima posjedovanje privatnog vrta postala najvažnija osobina doma — važnija od

posjedovanja sigurnosnih brava, ili brzog interneta. Moguće je da ćemo sve više početi bježati od betona. Gradovi će patiti, ali su i kroz historiju uvijek nalazili načine da se prilagode duhu vremena. Nisu jednom od skladišta pamuka pravljene uredi, od napuštenih pruga parkovi i od klaonica fensi butici.

Putovanja će biti lakša, ali još uvijek drugačija. Putovat ćemo manje, ali zato duže i uglavnom bliže kući. To nije ni loše. Kako ljudi budu izbjegavali javni prijevoz, očekujte još veće gužve na ulicama. Na sreću, očekujte i sve više onih na pedalama.

Kao i inače, slaviti ćemo nekoliko lijepih i manje lijepih jubileja. Na svoju stotu godišnjicu, Kineska komunistička partija će proglasiti kraj ekstremnog siromaštva i ostvarenje 'umjerenog prosperitetnog društva u svakom pogledu'. Zaista, kineska ekonomija će 2021. godinu dočekati neokrenjena i vjerovatno prevazići bruto domaći proizvod čitave Evropske unije. I ne samo to, na Bliskom Istoku i u Africi, Kina je već danas popularnija supersila od Amerike i Rusije. Više afričkih studenata danas studira u Kini, nego u Americi i Britaniji zajedno.

Obilježiti ćemo tridesetu godišnjicu od raspada Sovjetskog saveza, i tužnu desetu godišnjicu rata u Siriji. S druge, strane, kao neki lijepi déjâ vu, gledat ćemo Evropsko prvenstvo u fudbalu i Olimpijske igre u Tokiju.

Nakon šesnaest godina na čelu Njemačke, pozdravit ćemo se sa kancelarkom Merkel, a Joe Biden će zvanično postati 46. predsjednik Amerike. Za početak, poništiti će povlačenje iz Svjetske zdravstvene organizacije, vratiti Sjedinjene Američke Države u Pariški sporazum o klimatskim promjenama i ukinut sramnu zabranu ulaska ljudima iz nekih muslimanskih zemalja. Ono u čemu nažalost neće uspjeti je izgradnja jedinstva koje je obećao, ali ruku na srce, u ovom trenutku to ne bi uspio niko. Amerika ima najveći broj oružja po glavi stanovnika, više oružja nego stanovnika i više masovnih pucnjava nego ijedna bogata zemlja na svijetu. Uz to, ni u jednoj godini nije prodato više oružja nego u ovoj. Ne znam ni sam šta da radim sa ovom informacijom. Ostavit ću je samo ovdje...

Na sreću, nauka ne mari pretjerano za virus. Grupa naučnika će pokušati da odgovori na vjerovatno najmisterioznije pitanje biologije — odakle potiče naša svijest. Njihov rad, međutim, neće samo biti ograničen na ljude, jer će nam između ostalog pomoći da razumijemo koliko će teško biti razviti kompjuter koji posjeduje svijest.

Prije koji mjesec, jedan je hakerski napad oborio kompjutere u bolnici u Düsseldorfu. Žena, kojoj je bila hitno potrebna operacija, morala je biti premještena u drugi grad i nažalost je umrla. Ovo je prva poznata smrt u svijetu kao rezultat cyber napada, premda je bila slučajna — hakeri su htjeli da iznude novac napadajući Univerzitet u Düsseldorfu, ali ne i bolnicu koja je povezana s njim. Više nije pitanje hoćemo li, nego kada ćemo zabilježiti prvi smrtni slučaj namjerno izazvan cyber napadom. Moguće je da to upravo bude iduće godine i saobraćaj je možda prvi kandidat. Oko devedeset posto novih manjih automobila danas je povezano sa internetom. Pri velikim brzinama, bilo kakav hakerski napad bi bio fatalan.

Indija bi — poslije Amerike, Rusije i Kine — mogla postati četvrta država na svijetu koja će poslati ljude u svemir, a NASA će lansirati prvu odbrambenu misiju s ciljem

da izazove direktni sudar sa asteroidom imenom Dimorphos. Sam asteroid nije prijetnja našoj planeti, ali je cilj da na ovaj način prikupimo potrebno znanje ukoliko u budućnosti neki od njih ipak bude. Nešto kao u filmu Armageddon, šta li...

Svako godišnje izdanje 'The World in...', Ann Wroe završi jednom neizmjerljivo dirljivom, kreativnom i neobično lijepom čituljom. Tako smo se prethodnih godina pozdravili sa plastičnim slamkama, Velikom Britanijom u Evropskoj uniji i Volkswagеноvom proizvodnjom bube. Ovogodišnji posljednji pozdrav je za spontano i bezbrižno postojanje kakvo smo poznavali prije pandemije.

Jeste li znali da tek 8 posto novogodišnjih rezolucija preživi do kraja januara? Neki ljudi sebi postave preambiciozne ciljeve, dok drugi prosto postave previše ciljeva. Međutim, jedan od glavnih razloga našeg neuspjeha je taj što navike i rutine nije lako promijeniti.

Ali, hej, nije sve tako crno.

Zahvaljujući pandemiji, ipak smo uspjeli da steknemo neke nove navike. Nikad prije, toliki broj ljudi nije proveo kuhajući i nikad prije toliki broj ljudi nije vozio biciklo. I još se nešto lijepo desilo. Prodaja štampanih knjiga je porasla za osam posto i imala najbolju godinu još od 2004. Na sreću, postoje stvari koje su oslobođenje *tech-celeracije* — za sve one koji su mislili kako će e- knjige zamijeniti štampana izdanja, one i dalje čine tek četvrtinu ukupne potražnje za knjigama.

Kako se polako budemo oparavljali, ali dok rane još uvijek budu bile svježije, iduća godina će biti najbolji trenutak da nešto naučimo iz svega ovoga. A ja se nadam da vam je ova godina pomogla da naučite nešto više o sebi i prepoznate ono što zaista vrednujete u životu.

Neka vas sve lijepe navike prate i u novoj godini i neka sve ružne ostavite u staroj.

Samo polako, za sve treba vremena. Ništa u životu ne dolazi preko noći. Sve je inkrementalno...

O svijetu 2022. godini

28. XII 2021. godine

Ukoliko se ne prekine nejednak pristup vakcinama, COVID bi mogao postati još jedna od onih stvari od koje pati siromašni, ali ne i bogati svijet. Dok će bogate države masovno bacati vaccine koje ne odgovaraju novim sojevima, siromašne i dalje neće imati pristup niti jednoj od njih. Na Zapadu, virus će u idućoj godini biti sve manje opasan po život i sve više početi da liči na sezonsku grupu — nešto što dođe i ode. Dobit ćemo prve lijekove protiv “long covida” i početi malo bolje da razumijemo šta nam se dešava u tijelu i mozgu nakon zaraze. Za mnoge ljude ovo će biti veliko olakšanje, jer će shvatiti da mentalni oblak poslije preboljenog virusa nije samo nešto što su umislili. Dobit ćemo vaccine za HIV i malariju, a bićemo i korak bliže liječenju hemofilije. Imat ćemo prvu implantaciju kostiju iz 3D printera, a nedugo nakon toga i prve isprintane krvne sudove i srčane zaliske.

Prema takozvanom indeksu normalnosti (koji između ostalog prati broj putovanja, popunjenost kina, sportskih događa, broj kupaca u radnjama itd.) u najboljem slučaju bi iduće godine trebali dostići “tek” 90 posto života kakvog smo poznavali prije pandemije. Iskreno, možda je i vrijeme da se polako počnemo navikavati na to da neke stvari jednostavno nikada više neće biti iste. A šta znate, možda je i bolje tako...

Mnogi ljudi će nastaviti da rade od kuće i nikada se više neće fizički vratiti na posao. Ovo nije loše, jer u prosjeku radnike dokazano čini sretnijim, zdravijim i produktivnijim. Kako ljudi budu manje vozili na posao, bezbeli će biti dobro i za planetu. Međutim, otvorit će čitav niz novih izazova i problema. Za početak, previše vremena van ureda dugoročno može biti loše za kulturu kompanije. Još važnije, stvorit će dodatni jaz među ženama i muškarcima. Muškarci u mnogo većoj mjeri smatraju da je rad od kuće bio dobar za njihove karijere. Žene, s druge strane, smatraju da im je rad od kuće uglavnom donio iscrpljenost i burnout.

Nadalje, jedna od loših stvari pandemije je rast gojaznosti kod djece kao rezultat pretjeranog boravka u kućama i pred ekranima. Loša prehrana i navike kada je u pitanju fizička aktivnost opstaju i u kasnijim godinama. Stoga će države gojaznost sve više početi tretirati kao bolest, a ne kao stvar ličnog neuspjeha. Kao rezultat toga, uvest će akcize na slatka pića i slatkiše i podstaknuti sport u školama. Pošto u međuvremenu znamo da dijete jednostavno ne funkcionišu budući da svaka osoba ima jedinstven metabolizam, personalizirana ishrana će sve više biti u modi. Aplikacije i dodaci na tijelu će pratiti nivo šećera u krvi, i reći vama kada i šta da jedete. A kada

smo već kod prehrane, učinit ćemo prve korake ka zabrani ilegalnog ribolova i po prvi početi da punimo, a ne praznimo mora.

Jedno istraživanje iz više od stotinu zemalja pokazuje da politički neredi dožive vrhunac dvije godine nakon izbijanja jedne tipične epidemije. Ako je to istina, 2022. bi mogla da bude neugodna. U Mijanmaru bi mogao buknuti građanski rat, a Etiopija bi se mogla raspasti. U borbi za ono što ljudi misle i žele, Rusija će biti u iskušenju da ograniči YouTube. To će biti opasnije nego što na prvu zvuči, a moguće i kontraproduktivno. Jer, ljudi možda neće izaći na ulice ukoliko nisu zadovoljni politikom, ali su u stanju da budu itekako bijesni ukoliko im uskratite mogućnost za zabavu.

Države koje su nam potrebne za proizvodnju električnih baterija će možda postati veći izvor nestabilnosti nego što su historijski bile one koje su proizvodile naftu. Primjera radi, Demokratska Republika Kongo proizvodi oko 70 posto kobalta koji se koristi u električnim automobilima, ali je njen BDP tek nešto veći od godišnjeg prihoda Tesle. Kineska kompanija će u njemačkom Saarlandu početi s izgradnjom najveće fabrike baterija u Evropi, a Kina će učvrstiti mjesto najvećeg investitor na svijetu. Za Kinu bi 2022. trebala biti posljednja godina kao zemlji srednjeg dohotka prije nego zvanično i statistički uđe u klub bogatih.

Broj ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu se povećao posljednje dvije godine i u 2022. bi trebao da padne na nivo prije pandemije. I dalje će biti oko 700 miliona ljudi na planeti koji žive s manje od 3 marke dnevno. Nakon decenija bez nje, inflacija će i u narednoj godini zadavati glavobolju prije nego što ponovo nestane kao makroekonomski problem. Ozbiljniji problem će biti otplata javnih dugova koji su bili potrebni kako bi se ublažile negativne posljedice pandemije. Na sreću, nijedna od država kojoj prijete bankrot nije toliko velika da bi ugrozila svjetski ekonomski sistem. Osim možda Argentine...

Afričke ekonomije će rasti brže od ostatka svijeta, između ostalog podstaknute stvaranjem nove zone slobodne trgovine koja će postati najveća na svijetu. Somaliland će održati predsjedničke izbore, i bez obzira na to što nije priznat ni od jedne druge države na svijetu, pokazati da je stanje njene demokratije bolje nego u većini ostalih afričkih zemalja. Sredinom 2022., u V&A Muzeju u Londonu će biti izložba o historiji afričke mode koja će, pa eto, sve više biti u modi. Neki zapadni muzeji će početi da vraćaju afričke umjetnine koje su zaplijenjene tokom kolonijalnih vremena i krenuti s ispravljanjem historijske nepravde.

Ljudi u Afganistanu će patiti — tri četvrtine budžeta prethodne administracije je dolazilo od strane pomoć, a međunarodna zajednica će biti pred izborom da li da saraduje s Talibanima, ili da ih ignoriše. Napuštanje države bi izazvalo još veću patnju i nestabilnost, dok bi bilo kakva saradnja s Talibanima potvrdila njihovu vlast i učvrstila njihovu moć. U nedostatku ljepših vijesti, Jordan, Izrael i Palestina će zajedničkim naporima pokušati da riješe barem problem opskrbe vodom i energijom.

U Japanu će se zakonska punoljetnost smanjiti s 20 na 18 godina. Novi odrasli će tako moći tražiti kredit, iznajmiti stan i oženiti se bez prethodne saglasnosti roditelja. Japan računa da bi ova mjera mogla podstaći natalitet koji je najstarijoj državi na

svijetu (29 posto populacije ima više od 65 godina) prijeko potreban. Međutim, pušiti i piti i dalje neće smjeti prije dvadesete.

Bob Dylan će dobiti svoj centar u Oklahomi, a Norveška će otvoriti novi nacionalni muzej koji će između ostalog imati Munchov Krik. Prva izložba će biti posvećena savremenoj norveškoj umjetnosti i postaviti pitanje “šta je dobra umjetnost i ko odlučuje o tome?” Dobra pitanja, nema šta. Za mnoge umjetnike širom svijeta, prisilna pauza zbog pandemije je bila blagodat, budući da je pružila neočekivanu priliku za razmišljanje i stvaranje. Rezultati bi u narednim godinama mogli biti zadivljujući.

Nažalost, pod pritiskom profita i kapitalizma, umjetnost sve više postaje samo vid zabave, umjesto da se bavim većim, moralnim i društvenim pitanjima. A umjetnost bi, kaže Ai Weiwei, trebala biti posebno snažan vid ukazivanja na naše trenutne i buduće izazove kojih će biti više i više.

Međuvladin panel o klimatskim promjenama će objaviti dva velika izvještaja o stanju planete. Vijesti će biti zabrinjavajuće...

Kako budemo radili na tome da sve više energije proizvodimo iz obnovljivih izvora, trebat će nam jedan stabilniji izvor, a da nije ugalj. Očekujte povratak gasa i nuklearne energije. Naučnici s Harvarda će poslati balone u stratosferu s ciljem da ih gore rasprše i ispuste nekoliko kila materije (vjerovatno kalcijevog karbonata). Cilj je stvoriti dimni oblik koji će prigušiti i odbiti sunčevu svjetlost kako bi kupili nešto više vremena u borbi protiv klimatskih promjena. Rijetko kada u historiji, kaže Ma Jun, je jedno desetljeće bilo tako važno za opstanak čovječanstva kao što je naredno. Ukoliko Bolsonaro izgubi izbore u Brazilu, Njemačka i Norveška bi mogle odmrznuti fond za očuvanje Amazona — u suprotnom će tamo biti nastavljena gradnja novih puteva, brana i rudnika čije će posljedice trpiti čitav svijet.

Na sreću, postat ćemo nešto bolji u proizvodnji i transportu svega. Otvorit ćemo najveću vertikalnu farmu na svijetu na kojima se voće i povrće uzgajaju pod kontroliranim uvjetima LED rasvjete. Bolje su jer koriste manje vode, nema potrebe za dugim transportom, a ni pesticidima budući da je bubicama onemogućen prilaz. Kontejnerski brodovi će radi uštede energije dobiti nova i moderna jedra.

Na vrhu jedne čileanske planine, Vera C. Rubin Observatory će početi s posmatranjem neba s kamerom od 3.200-megapiksela i napraviti najveći timelapse univerzuma koji bi nam trebao pomoći da još bolje razumijemo kako smo nastali. Rusi su poslali glumicu i režisera u svemir kako bi iduće godine izbacili film koji ima za cilj da inspiriše novu generaciju inženjera i naučnika koji će nam biti prijeko potrebni kako bi spasili čovječanstvo.

Na Tajvanu, Digitalno Ministarstvo će organizirati još jedan “predsjednički hackathon” na kojem stručnjaci iz IT sektora skupa s državnim službenicima zajednički razvijaju najbolji način kako bi unaprijedili pružanje javnih usluga. Za nas ovdje, ovo zvuči kao naučna fantastika. Amerika će početi testirati 6G, a države širom svijeta će donijeti nove zakone i propise kako bi ograničile moć tehnoloških kompanija. Kina je već u ovoj počela s tim.

Kraljica će proslaviti 70 godina na tronu, a Britanci će dobiti produženi vikend od četiri dana za proslavu. Kako posljedice pandemije polako budu blijedile, posljedice BREXIT-a će postati sve jasnije. U borbi za svoj geostrateški položaj, Evropska unija je razvila novu mantru koja se zove “strateška autonomija”. Nažalost, još uvijek niko u Briselu ne zna tačno šta to podrazumijeva, tako da će iduću godinu provesti u potrazi za njenom pravom definicijom.

Amerika i Kina će nastaviti svoje globalno takmičenje, između ostalog i oko toga koji je sistem bolji za upravljanje državom u 21. stoljeću — demokratija ili autokratija. Nažalost, toksični izbori za predsjednika Francuske i američki kongres neće biti baš reklama za demokratiju. Biden će izgubiti većinu u kongresu, a tako i mogućnost da uradi ono sto je zamislio kada su u pitanju okoliš i infrastruktura. U državi u kojoj ima više oružja nego ljudi, nakon dvije decenije pada, broj ubistava je ponovo počeo da raste. Šta ako ovo nije samo posljedica pandemije?

Indija će, na 75. godišnjicu nezavisnosti, skoro čitavu državu povezati prugama i otvoriti najviši željeznički most na svijetu. Modi, čije lice u međuvremenu krasi čak i potvrde o vakcinaciji, će nastaviti s izgradnjom kulta ličnosti, možda najvećeg kojeg je čovječanstvo ikada vidjelo.

Historijski gledano, ovo je uvijek dovelo do totalitarizma i loše se završilo po zemlje kao što su Njemačka, Kina, Rusija i Italija.

Pandemija je komunističkim vlastima poslužila kao dobar izgovor da se Zimske olimpijske igre u Pekingu održe bez stranih gledalaca. U suprotnom je moglo doći do neugodnih protesta kada je u pitanju tamošnje stanje ljudskih prava. Pa ipak, biće da će neka hrabra sportašica iskoristiti trenutak dodjele medalje za neki simboličan gest protesta i tako na sebe navući gnjev kineskih vlasti. Gledat ćemo neobično Svjetsko prvenstvo u fudbalu u Kataru, a evropski klubovi će se naći pod sve većim pritiskom nagomilanih dugova. Netflix pored serija i filmova možda počne sa streamanjem prvih sportskih događaja.

U protekle dvije godine smo nažalost razvili kulturu otkazivanja. Otkazali smo sve, od putovanja, vjenčanja, konferencija, sportskih događaja, pa i nekih ljudi. Kako život bude postajao manje-više normalan, neke stvari su i dalje zrele za ukidanje. Jedna od njih je Svjetski ekonomski forum u Davosu gdje političari i bogataši dolaze svojim privatnim avionima kako bi raspravljali u klimatskim promjenama i jedni druge tapšali po ramenu. Ostale stvari koje bi valjalo ukinuti uključuju partije preko Zooma, neplaćene prakse, prihvatanje dosadnih kolačića na web stranicama, te sastanke bilo koje vrste.

A mi? Mi ćemo obilježiti 30. godišnjicu od početka rata i izaći na opšte izbore. U nedostatku boljih ideja i bilo čega konkretnog, oni će opet igrati na istu kartu ratova, straha i identiteta. U mjeri u kojoj smo se mi promijenili i opametili će zavisiti koliko će 2023. biti drugačija. Ko pao na istu staru priču, govno pojeo.

Imat ćemo prve testne letove aviona koji idu na struju iz vodoničnog goriva. Poslovna putovanja se nikada više neće vratiti na nivo prije pandemije, što je dobro za

planetu, ali loše za turiste, budući da su avionske karte bile u mnogome subvencionirane skupo plaćenim kartama poslovnih ljudi. Nažalost, zbog novih sojeva, mnoga ćemo putovanja i iduće godine morati odgoditi. U ovom trenutku ionako postoje samo tri države na svijetu u koje možete otići bez bilo kakvih ograničenja — Kolumbija, Meksiko i Kostarika. Ali, hej, uvijek postoji alternativa. U 2022. godini, po prvi put će biti više turista nego zvaničnih vladinih zaposlenika u svemiru. Ako imate viška para, možete biti jedan od njih.

I tako proleti još jedna godina. Stomae je prije nekoliko mjeseci izbacio pjesmu u kojoj slavi sve one koji nisu u prilici da slave. Pa tako, čašu gore za sve medicinske radnike, prodavače, dostavljače i čistače koji su učinili da posljednje dvije godine budu podnošljive. 😊

I jednu čašu gore za sve nas. Slobodno, nije ovo bilo lako.

Živjeli!

“I remembered one morning when I discovered a cocoon in the bark of the tree, just as the butterfly was making a hole in the case and preparing to come out. I waited a while, but it was too long appearing and I was impatient. I bent over it and breathed on it to warm it. I warmed it as quickly as I could and the miracle began to happen before my eyes, faster than life.

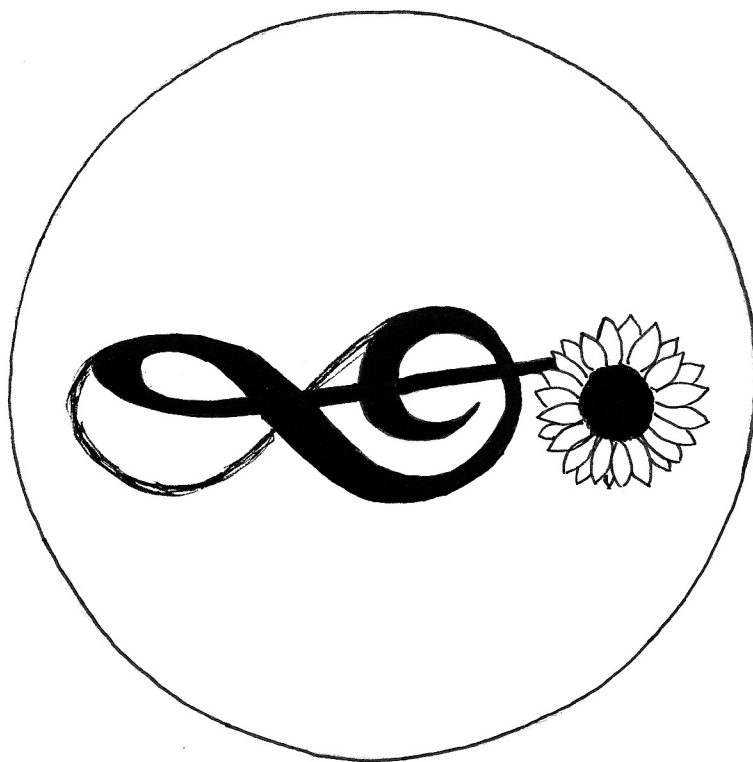
The case opened, the butterfly started slowly crawling out and I shall never forget my horror when I saw how its wings were folded back and crumpled; the wretched butterfly tried with its whole trembling body to unfold them. Bending over it, I tried to help it with my breath. In vain. It needed to be hatched out patiently and the unfolding of the wings should be a gradual process in the sun. Now it was too late. My breath had forced the butterfly to appear, all crumpled, before its time. It struggled desperately and, a few seconds later, died in the palm of my hand.

That little body, I do believe is the greatest weight I have on my conscience. For I realize today that it is a mortal sin to violate the great laws of nature. We should not hurry, we should not be impatient, but we should confidently obey the rhythm of people and things.”

— Nikos Kazantzakis, Zorba the Greek

IX

UMJESTO BIOGRAFIJE

Postoji jedna zanimljiva predstava francuskog dramaturga Edmonda Rostanda o pijetlu po imenu Chantecler koji potajno vjeruje da sunce svakog dana izlazi, jer on ujutru kukuriče. Obožavam ovu priču, jer predstavlja sjajnu metaforu svijeta u kojem danas živimo; svijeta u kojem su ljudi počeli da se shvataju preozbiljno.

Osjećam nekakvu posebnu nelagodu da pišem o sebi, ali sam, čitajući ove tekstove, shvatio da u velikoj mjeri otkrivaju ono što jesam, čemu stremim, što volim i čega se bojim.

I to je dovoljno.

I previše...

Ono što je bitno, očima je nevidljivo

18. III 2021. godine

“To think is an act. To feel is a fact.”

– **Clarice Lispector, The Hour of the Star**

Ovo je priča jednog racionaliste, koji je većinu vremena proveo vjerujući da je razum neuporedivo moćniji od emocija; nekoga ko je čitav život pokušavao da razumije i racionalizira svoja osjećanja.

Nekoga, ko bi — u trenucima tuge — tražio razloge i uzroke te tuge. I, ukoliko ih ne bi našao, smatrao da nema pravo na tugu.

Nekoga, ko bi ignorisao svoju intuiciju ukoliko nije mogao da razumije odakle ona tačno potiče. Nekoga, za koga je svako zašto moralo imati svoje zato, u suprotnom ne bi smjelo da postoji.

Nekoliko priča posljednjih godina je pokolebalo racionalistu. Ovo su neke od njih...

Razvili su prije nekoliko godinu program umjetne inteligencije koji je u stanju da prepozna da li je neku sliku zaista naslikao Van Gogh, ili se radi o falsifikatu. Način na koji to rade je što prvo pohrane slike za koje se zna da su zaista pripadale Van Goghu, i neke čuvene krivotvorine poput onih koje je prodavao Otto Wacker. Dakle, svaki put kada se pojavi neka slika za koju neko tvrdi da je naslikana od Van Gogha, program je na osnovu tih podataka u stanju da u sekundi procijeni da li je ona autentična ili ne. Hoću reći, postoji nešto u tim slikama što program vidi, a što golo oko prosto ne može da uhvati. Zapravo, postoje stručnjaci iz Van Goghovog Muzeja u Amsterdamu koji to mogu, ali su im zato potrebne sedmice.

Stoga je druga priča još fascinantnija. U program su pohranili slike mrežnica očiju koje pirpadaju muškarcima i ženama. Na osnovu tih podataka, program je u stanju da sa sigurnošću od 97 posto pogodi spol osobe samo na osnovu mrežnice koju gleda. Kod najboljih oftalmologa na svijetu, šanse su 50:50, dakle mogu pogoditi jedino na sreću. Još jednom, postoji nešto u mrežnici oka što očito otkriva naš spol, ali što niko, baš niko nije u stanju da vidi i prepozna. Šta je to što algoritam vidi, a mi ne vidimo? Ne znamo... i pitanje je da li ćemo ikada saznati.

Dakle, samo zato što nešto ne vidimo i ne razumijemo, ne znači da to nešto ne postoji, da nije stvarno i posljedično.

Treća priča iz jednog od čuvenih eksperimenata Antonia Damasia.

Damasio je ljudima dao četiri špila karata i 2.000\$ uloga. Rečeno im je da vuku karte s bilo kojeg špila s ciljem da na kraju igre zarade što više para. Nakon svakog okretanja, na karti bi stajao iznos novca koji su dobili, odnosno izgubili.

Ono što ispitanici nisu znali je da su špilovi zapravo bili namješteni. Dva špila su se sastojala od karata koje su nosile velike dobitke (100\$), ali još veće gubitke (1.250\$). S druge strane, druga dva špila su bila konzervativnija — u pravilu su davala skromnije dobitke (50\$), ali skoro nikakve gubitke. Dakle, ukoliko su željeli da zarade, jedina ispravna strategija je bila da ljudi vuku karte iz konzervativnijih špilova.

Ali to unaprijed niko nije mogao da zna i potrebno je bilo povući desetine karata prije nego što ispitanici provale fazon. Tačnije, ljudi su u prosjeku morali okrenuti oko 50 karata prije nego što shvate koji su špilovi profitabilniji i oko 80 karta prije nego što su bili u stanju da objasne zašto su tačno profitabilniji. Logika nije baš naročito brza.

Ali Damasia nije zanimala logika, već tijelo, tako da je ispitanicima na dlanove zakačio elektrode kako bi mjerio elektricitet kože. Veći elektricitet uglavnom znači veći nivo nervoze. Ono što je otkrio je da je već nakon deset povlačenja, ruka postajala “nervozna” svaki put kada bi krenula da povlači karte s pogrešnih špilova. Zar ovo nije moćno? Dok je mozgu trebalo još četrdeset dodatnih povlačenja da skonta koji su špilovi dobri, a koji loši, ruka je to već znala poslije deset. Dakle, podsvjesni osjećaj koje je stvaralo tijelo je prethodio svjesnoj odluci. Ruka je vodila um.

Ono što zapravo želim da kažem s ovim pričama je sljedeće: Prvo, očito postoje stvari u životu koje možda nismo u stanju da vidimo, ali koje itekako postoje. Drugo, i još važnije, ono što možda nismo u stanju da spoznamo umom, ili vidimo okom, nekada možemo prepoznati tijelom, ili osjetiti srcem.

Ovo je ono što je lisica rekla *Malom princu*: “Samo je srce to koje dobro vidi. Ono što je bitno, očima je nevidljivo.”

Ima u emocijama, intuiciji i unutrašnjem glasu neka posebna inteligencija i sve je više naučnih radova koji ovo potvrđuju.⁷⁸ Ne daju se baš objasniti razumom, ali čisto zato što ne funkcionišu kao razum.

Dakle, mi nismo instinktivne životinje, niti racionalni roboti. Niti smo nepogrešivi, niti savršeni. I dobro je što nismo. Kao vjerovatno sve drugo u životu, sve se svodi na pravu ravnotežu. Što Dostojevski reče u *Idiotu*, budala sa srcem, a bez pameti, ista je takva nesretna budala kao i budala s pameću, ali bez srca.

I zato, kada čujete da srce govori, barem obratite pažnju. Ne mogu vam reći da li trebate slijepo da ga pratite, ili ne. Ali barem oslušajte... zna šta radi.

Biti prisutan u trenutku

3. III 2021. godine

Otkrio sam nedavno da je jedan od ljepših načina da se povežete s ljudima taj da im otkrijete svoju ranjivu stranu, da pokažete neki vid slabosti, da jednostavno izložite svoje mane i strahove. Iznenadilo me koliko ljudi cijene tu vrstu iskrenosti i kako razgovor odjednom ode u nekom drugom smjeru, dubljem, ili barem manje površnom.

Odlučio sam — tu i tada — da u idućem tekstu ispričam nešto iskreno i iz srca. Redovi koji slijede se tiču jedne od najvećih mana koje imam i pišem ih iz dva razloga, jednog sebičnog i jednog nesebičnog.

Što se tiče sebičnog, otkrio sam vremenom a da mi pisanje neizmjenjivo pomaže da posložim svoje misli. Nešto što u mojoj glavi bruji godinama, nekada tek kroz ove tekstove dobije svoj smisao i oblik.

Ali drugi, i razlog zašto ovo uopšte dijelim, se tiče uloge koju je čitanje imalo u mom životu. Jedan od razloga zašto toliko volim knjige ima veze sa utjehom koju one pružaju kada shvatite da niste sami sa svim vašim razmišljanjima i ludostima. U najmanju ruku, dijelite ih s autorom ili autoricom čije stranice čitate i teret odmah nekako bude lakši, podnošljiviji. Računam da će se barem neko od vas prepoznati u ovim redovima i da ćete naći barem neki mali vid utjehe.

Dakle, ja imam jednu nevjerovatno čudnu osobinu koja se otprilike ogleda u sljedećem:

Kupio sam pancericke jedne zime, onakve kakve sam želio da imam. Stavio ih u kutiju. Dvije naredne godine sam išao na skijanje i iznajmljivao pancericke.

U aprilu prošle godine sam kupio odijelo za vjenčanje moga brata (ne po krvi, već životu). Svadba je trebala biti u augustu i nažalost je morala biti odgođena za ovo ljeto. Nisam ga obukao ni jednom. Mogli biste pomisliti da sam naumio da ga nosim na vjenčanju i da ga zbog toga još uvijek nisam obukao i vjerovatno biste bili u pravu. Jedini problem je što je odijelo vuneno i što nema šanse da ga nosim ni ovo, niti bilo koje drugo ljeto. Ne znam iskreno ni šta sam mislio kada sam ga kupovao, ali to je sada manje važno. Sve što hoću da kažem je da sam ga uredno mogao nositi ovu jesen i da nisam. Eno ga ormaru, visi, čeka, nešto, šta li...

U doba dok su se još uvijek kupovali CDovi, jedan od mojih najvrjednijih posjeda je bio album Fugees-a *The Score*. Kada sam ga kupio, bio sam neizmjenjivo sretan (barem mi je tako djelovalo tada). Potom sam ga stavio u kutiju u kojoj inače čuvam

slične stvari i nikada ga u životu nisam ubacio u plejer. Lauryn Hill je moja najdraža pjevačica, obožavam da je slušam, ali njen glas s tog CDa nikada nisam pustio.

Nedavno sam naručio tene koje sam mjerkao posljednjih godinu dana. Neka zanimljiva priča, održivi materijali, organski pamuk, fair trade bla, bla, bla... znate već, ovaj novi tip kapitalizma zbog kojeg se kao osjećate dobro jer ste kupili nešto održivo, podržali neke slobodne umjetnike, neka autohtona plemena u nekom dalekom dijelu svijeta i tako to. Zapravo, ne želim da budem ciničan jer sam, pored izgleda, tene zaista kupio zbog priče koja stoji iza njih. Jedini problem je što stoje u kutiji, već mjesec dana. Kada su stigle, probao sam ih, bio iskreno sretan (barem mi je tako djelovalo tada), vratio u kutiju i eto.

Sad, ja stvarno ne znam koji se psihološki poremećaj krije iza ovoga, ali slutim da otprilike ima veze s ovim. Ja ne znam da živim i uživam u trenutku. Jedan od razloga zašto ne koristim stvari koje volim ima veze s tim što bih želio da traju zauvijek, ili barem što duže. Unaprijed razmišljam kako će mi biti žao kada ih jednog dana iznosam, potrošim ili ishabam i uporno nastojim da odgodim taj osjećaj.

Alain de Botton je jednom za sebe rekao da život uglavnom provodi u sjećanju ili iščekivanju. Mene, lično, prošlost manje opterećuje, ali zato neuporedivo više vremena provodim u iščekivanju. Čitav život nešto odgađam. Kao da se čitav život pripremam za nešto. Ni sam nisam u stanju da kažem za šta tačno, ali kao da je sve što radim zagrijavanje za nešto drugo, nešto veće. I onda žurim, čak i kada ne znam kuda idem.

To se ocrtava i u banalnim stvarima. Ja na primjer ne znam da stojim u mjestu i čekam nešto. Stajanje u redu mi je noćna mora. Ako čekam autobus koji treba da stigne za sedam minuta, hodat ću do iduće stanice. Ako želim da zaustavim taksi, hodat ću prema odredištu u isto vrijeme mašući automobilima.

Ne znam da budem tu, sada, u ovom trenutku.

Nasmijao sam drugaricu M. prošle godine tokom jednog prelijepog izleta. Dok smo u miru u tišini uživali u nevjerovatnoj prirodi, pitao sam je šta misli da ćemo raditi idući vikend. Nije mogla da vjeruje, ali to je to... Osim u rijetkim slučajevima, ne znam da se opustim i predam trenutku bez da razmišljam sto koraka unaprijed.

Ništa od ovoga nije normalno i ja to znam. U isto vrijeme, svjestan sam da bez ovoga ja više ne bih bio ja — sa svim svojim mojim manama i vrlinama. Ne vjerujem da bih uspio da ostvarim i doživim sve što jesam da nisam bio ovakav. Ali kao i sve u životu, i ovo ima svoju cijenu i polako mi djeluje prevelika.

Nakon što sam završio sa pisanjem ovog bloga, izvadio sam CD u želji da odslušam *Fu-Gee-La* s albuma koji sam kupio prije više od 20 godina i da ovom ludilu konačno stanem u kraj. Čudna stvar, CD nigdje u kući nisam imao da ubacim. Tehnologija se promijenila. Čuvao sam nešto sve ove godine i kada sam konačno odlučio da ga pustim, nisam više imao gdje. I ne samo to, vidim da je i omot u međuvremenu pukao, džabe sam ga čuvao.

Život ide, ne čeka.

Jedini ispravan način da ga čovjek živi je sada i odmah. To je to.

O sumnji: Biti niko i ništa (ili pomalo svašta)

14. IX 2020. godine

*“It ain’t what you don’t know that gets you into trouble.
It’s what you know for sure that just ain’t so”*

— **Mark Twain**

Na kraju dana — kada sve saberem i oduzmem — ja zapravo ništa ne znam. Mislim ovo bez ikakve lažne skromnosti i zasigurno ne onako kako je na primjer Sokrat govorio da zna da ništa ne zna. Ne pada mi lako ovo priznati, ali je tako. Pišem ovo, jer računam da će mi na neki način biti lakše nakon što to izgovorim ‘naglas’. Zaista, ja ništa pod milim bogom ne znam, ili barem ne onako kako sam se nadao da ću jednog dana.

Ne znam uzeti rendgenski snimak i reći vam — konačno i nedvosmisleno — da li ste nešto slomili, ili ne.

Ne znam uzeti nacrt vaše kuće i reći vam — konačno i nedvosmisleno — da li smijete srušiti taj zid, ili ne.

Ne znam uzeti vaš predmet i reći vam — konačno i nedvosmisleno — da li imate osnova za tužbu, ili ne.

Znam doduše svašta nešto pomalo, ali sve što ‘znam’ u životu je relativno. Sve zavisi od nečega. Ako me pitate da vam bilo šta kažem — konačno i nedvosmisleno — od mene nećete imati bogzna kakve koristi. Eto tako...

Imao sam nedavno razgovor s jednim od mojih profesora, koji me nekako bolno podsjetio na sve ovo. Duncan Green je jedan od glavnih savjetnika *Oxfama* i autor jednog od najčitanijih blogova na svijetu kada je u pitanju ekonomski razvoj. Čovjek je nevjerovatnog životnog iskustva, koje prije svega duguje činjenici da nema mjesta

na svijetu gdje nije radio. Ova pozadina je važna zbog jedne rečenice koju će izgovoriti. Sve u svemu divan čovjek.

- *Kako god, pita me o čemu razmišljam kada je u pitanju buduća karijera?*
- *Kažem kako iskreno ne znam, da sam trenutno malo zbunjen.*
- *Kaže, u redu, šta si prethodno radio, čime si se bavio?*
- *Odgovaram da ni u to više nisam siguran. Radio sam nekako sve i svašta, ali kada bih morao reći šta je to konkretno bilo, bojim se da ne bih znao.*
- *On ne odustaje. Pita me šta znam, koje su mi vještine.*
- *Kažem kako ni to više ne znam. Kao znam ponešto o svačemu, ali na kraju dana ne osjećam da išta znam onako kako sam se nadao da ću jednog dana. Na moje veliko iznenađenje, kaže da me razumije i da se se često osjeća isto.*
- *Poprilično iznenađen, pitam ga kako li je to, očekujući nešto utješno.*
- *Teško, vrlo teško, kaže.*
- *Zbunjen, odgovaram kako mi djeluje da ima lijepu i smislenu karijeru i da ne vjerujem baš u to.*
- *Kaže mi 'možda, ali nije lako kada uđeš na neki sastanak u kojem su svi oko tebe nešto, a ti si zapravo ništa.'*

Duncan je tako — neočekivano, lijepo i bolno — opisao kako se često osjećam kada se nađem u nekom društvu.

Prošle godine je izašla knjiga *Range*.⁷⁹ Privukao me naslov i pročitao sam je tražeći neki vid utjehe. Knjiga govori o tome kako su u današnjem — hiperspecijaliziranom i složenom — svijetu potrebni ljudi koji vide malo širu sliku. Upozorava kako eksperti imaju tendenciju da postanu uskogrudni tako da više ne vide šumu od drveća.

To je posebno važno, jer će navodno poslovi budućnosti zahtijevati rješavanje neočekivanih problema za koje ne postoje unaprijed definisane procedure i za koje ne pomaže nikakvo prethodno iskustvo. U sve složenijem svijetu, ljudi koji posjeduju interdisciplinarno znanje će navodno biti bolji u rješavanju upravo takvih problema, budući da znaju razmišljati van okvira (ili ono što se popularno zove *outside the box*).

Ono što će se valjda posebno cijeniti je takozvano analogno razmišljanje, to jeste prepoznavanje sličnosti iz više različitih domena koje naizgled nemaju ništa zajedničko. Evo primjera o čemu se zapravo radi, poznatog kao *Dunckerov problem zračenja*.

Zamislite da ste doktor i da brinete o pacijentu koji ima zloćudni tumor želuca. Operacija nije moguća, ali ukoliko ne uništite tumor, pacijent će umrijeti. Postoji neka vrsta zračenja koju možete koristiti da biste uništili tumor. Ukoliko sve zrake dođu do tumora dovoljno visokim intenzitetom, on će biti odstranjen. Međutim, sa takvim intenzitetom, nažalost ćete uništiti i svo zdravo tkivo pacijenta. S druge strane, zrake slabijeg intenziteta ne uništavaju zdravo tkivo, ali nisu ni dovoljno jake da unište tumor. Šta možete uraditi?

Dok razmišljate o ovom problemu, evo jedne druge priče: Bio jednom jedan general koji je imao zadatak da preotme tvrđavu od brutalnog diktatora. Ukoliko bi general uspio da sve svoje vojnike dovede u isto vrijeme do tvrđave, ne bi imao nikakvih problema da je preuzme. Veliki broj puteva je vodio do tvrđave s različitih strana. Međutim, neki od njih su bili minirani, zbog čega je general odlučio da vojsku podijeli u manji broj različitih jedinica koje bi u isto vrijeme stigli do tvrđave. Plan je uspio i diktator je svrgnut.

Kako vam ide spašavanje pacijenta?

Evo još jedne brzinske priče: Prije nekoliko godina, mala roštiljska vatra se naglo raspalsala, prijeteći da zahvati okolne kuće. Susjedi su trčali do obližnjeg potoka, puneći kante vodom i pokušavajući da ugase vatru, ali bez uspjeha. Slučajno je zatekao jedan vatrogasac. Viknuo je ljudima da stanu i da svi odu do potoka i napune svoje kante. Onda im je rekao da okruže vatru i da u isto vrijeme bace vodu na nju. Vatra je naposljetku ugašena.

Kada prvi put pročitaju Dunckerov problem, tek 10 posto ljudi uspije da ga riješi. Ukoliko pročitaju i priču o tvrđavi, trećina uspije da ga riješi. Ako na to dodate još priču o vatri, pola ljudi dođe do rješenja. Kada ljudi pročitaju sve tri priče i kada im se eksplicitno kaže da riješe problem zračenja uz pomoć ostale dvije priče, osamdeset posto ljudi nađe rješenje.

Odgovor je, slutite, sljedeći: Da biste spasili pacijenta, trebate usmjeriti veći broj zraka manjeg intenziteta sa različitih strana na tumor. One su individualno dovoljno slabe da ne unište zdravo tkivo, ali zajedno dovoljno jake da unište tumor.

To je dakle analogno razmišljanje i upravo to razmišljanje vam navodno nedostaje ukoliko ste isuviše usko specijalizirani na neku oblast. I konačno, taj vid razmišljanja stičete ukoliko se istovremeno bavite različitim stvarima u životu, imate različita polja zanimanja, hobije itd.

Volio bih da je ova knjiga pružila neki vid utjehe i da sada, kao neki happy end, mogu reći kako je sve to u redu i kako tako treba. Ali iskren da budem, ne mogu. Knjiga je prepuna zanimljivih priča i anegdota, ali je to ujedno i njen problem. Vi za sve u životu što želite da pokažete možete naći dovoljan broj anegdota. Na kraju dana, ja sam opet ništa, dok su ostali u društvu nešto.

Eto, ne mora se svaka priča nužno završiti s happy endom.

Dobro, jednu stvar u međuvremenu ipak znam. Da je pisanje mnogo lijepa stvar...

Tri nasumična zapažanja iz novog života

2. III 2020. godine

*“Yet the cosmic view comes with a hidden cost.
When I travel thousands of miles to spend a few moments
in the fast-moving shadow of the Moon during
a total solar eclipse, sometimes I lose sight of Earth.”*

— Neil deGrasse Tyson,
Astrophysics for People in a Hurry

Ovo je nešto drugačiji zapis od ostalih i predstavlja tri nasumična zapažanja iz posljednjih sedmica života u Londonu. Bilo je zapravo toliko toga lijepog, iznenađujućeg i zabrinjavajućeg, ali ove stvari su nekako ostavile poseban dojam.

1. Bio sam nedavno na izložbi *Moving to Mars*. U pravilu ne uživam u muzejima, ponajviše jer mi nedostaje strpljenja u životu da stojim u mjestu i gledam u jednu stvar, a posebno u stvari koje ne razumijem poput postmodernih slika. Nekada, međutim, priča bude tako moćna da me zarobi, tako da osoba koja izađe iz muzeja ne bude više ona ista.

Kako god, izložba je bila o izazovima kolonijalizacije Marsa i načinu na koji bi promijenila naš život — od materijala koji bismo koristili da izgradimo kuće do načina na koji bismo uzgajali hranu. Ispada da bi jedan od najvećih izazova bio psihološke prirode tj. činjenica da bismo bili toliko udaljeni od Zemlje koja bi postala samo sićušna tačka, da bi patili od neke posebno teške depresije.

Ali ono što me najviše iznenadilo je činjenica da pitanje nije bilo hoćemo li, nego kada ćemo naseliti Mars.

A Mars je, ako išta znate o njemu, valjda užasno mjesto za život i nije potpuno jasno zašto bi iko ikada želio tamo da živi: Prosječna temperatura je oko minus 60 stepeni celzijusa; radijacija je toliko jaka da bismo za jedan dan bili izloženi zračenju koliko za čitavu godinu na našoj planeti; mišići bi nam zbog niske gravitacije atrofirali; a voda kao postoji, ali zaleđena ispod površine.

Bez obzira na sve to, ispada da smo radije spremni otići i živjeti na Marsu — ulažući ogromnu pamet, novac i vrijeme — nego uraditi nešto po pitanju ove prelijepje planete na kojoj već imamo sreću da živimo. Postoji zapravo veliki broj ljudi u mom okruženju koji se već pomirio sa tim da smo nepovratno uništilu ovu planetu i da nema nazad. Sve što trenutno radimo nije ništa drugo do kupovina vremena.

Prije skoro dvadeset godina, Jared Diamond je napisao nevjerovatno snažnu knjigu *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. Knjiga prati razvoj i pad nekoliko najmoćnijih civilizacija tokom historije, ali je naglasak na ovome choose iz naslova, jer nekako ispada da stvarno biramo da nestanemo.⁸⁰

2. Uprkos tome, i na sreću, postoje ljudi koji se i dalje silno bore da daju svoj dopinos da život na ovoj planeti ipak bude malo bolji. Pošto bacamo otprilike jednu treću ukupno proizvedene hrane, od 2016. godine u Velikoj Britaniji postoji aplikacija *Too Good To Go* koja je nešto najljepše što sam otkrio ovdje. Aplikacija funkcionise ovako: Pred kraj radnog vremena, restorani, lanci brze hrane i ostali prodavači za trećinu (a nekada i četvrtinu) cijene prodaju preostalu hranu koja bi najvjerovatnije otišla u smeće. Vi preko aplikacije kupite svoje pravo na tzv. magic bag i pred zatvaranje pokupite svoju kesu. Nikada doduše ne možete biti sigurni čime će vas iznenaditi, ali kao što je rekao Forrest Gump *život je kao bombonijera, nikada ne znate šta ćete dobiti*.

Ovo je jedna od onih priča u životu gdje su svi pobjednici, i još važnije, nešto što bi trebalo biti moguće i kod nas. Znam da postoje momci i djevojke koji ovo mogu razviti, i da posotji veliki broj ljudi koji bi radije zaradio nešto, nego džabe bacio hranu. Ovo se valida ne knjiži samo na ovozemaljskom finansijskom računu, već i na onom ljudskom, u najmanju ruku jer bi studentima i migrantima životi bili barem malo lakši.

3. I konačno, Velika Britanija je jedno od onih mjesta gdje sve možete i sve plaćate karticom. Zapravo, zavisno od podataka koje gledate, ovo je druga ili treća zemlja u svijetu po bezgotovinskom plaćanju.

Nažalost, po dobrom starom *zakonu nenamjernih posljedica*, ovo je veliki problem sa siromšne ljude koji prose i spavaju na ulicama, a kojih je u društvima ove vrste kapitalizma uvijek nekako previše. Nekoliko puta sam imao osjećaj da bi ljudi i ostavili nešto novca, tek stvarno nemaju sitno. To jeste, nemaju ni sitno, ni krupno ni šta god, jer ljudi ovdje ne nose gotovinu sa sobom, tačka.

Razmišljajući, eto, kako svaka vrsta napretka sa sobom uvijek nosi neočekivane pobjednike i gubitnike, primijetih prije neki dan da muzičar u metrou pored otvorene kutije za sitniš ima i onu malu spravicu putem koje svoj prilog možete dati i putem kartice.

I tako, do jedinog logičnog pitanja: Koliko vremena prije nego prosjaci počnu pored sebe imati aparat za kartično plaćanje, dali je ovo konačni trijumf kapitalizma, izaštonije? Istina, ljudi se više neće moći izvlačiti na to da nemaju sitno, ali u svemu ovome ima nešto tako dehumanizirajuće. Zapravo, možda i nema i ja opet samo pretjerujem, ko će ga znati.

Samo je tužno kako život nekada može da bude bezličan.

Forever Tiersening

13. I 2020. godine

Sjećam se da su za vrijeme odrastanja postojale dvije vrste ljudi. Oni koji su nešto zavoljeli, pa to ljubomorno čuvali da bi bili jedini koji nešto vole i furaju, osporavajući drugima da ih u tome prate. Ako u tome ne bi uspjeli, u najmanju ruku su uvijek utjehu mogli tražiti u tome da su bili 'prvi'. Oni su uživanje ponajviše crpili iz svoje unikatnosti.

I postojali su oni, koji kada nešto zavole, imaju potrebu da svi oko njih učine isto. Svoje uživanje su crpili iz činjenice da u tome uživaju i drugi, tražeći potvrdu da je to što vole zaista vrijedno ljubavi i pažnje, u čemu su nerijetko bili dosadni i posljedično izazivali otpor.

Ja sam ponosni pripadnik ove druge grupe.

Nisam nikada naučio da sviram neki instrument i o muzici nažalost ne znam puno. Jedino što znam je da je volim, jako, i da kod mene uvijek nešto svira. O uticaju muzike na ljude i ljudski mozak je ispisano bezbroj naučnih članaka. Dokazano je, na primjer, da muzika povećava kreativnost i kognitivnu sposobnost, smanjuje stres i pomaže u ličjenju. Kroz muziku svijet vidimo drugim očima i to doslovno: Ljudi neutralne izraze lica ocjenjuju puno sretnijim nakon što slušaju veselu, nego kada slušaju tužnu muziku.⁸¹

U čitavom tom svijetu muzike, Yann Tiersen zauzima prvo mjesto iz razloga koje nažalost ne znam opisati. Jedino što mogu da ponudim je da njegova muzika na mene ima dejstvo kao rijetko šta u životu. Muzika navodno spada u avant-garde, bal-murette i minimal, što mi apsolutno ne znači ništa. Sve što znam je da ne poznajem ljepše note. Osim toga, nisam imao pojma kako zapravo čarobna harmonika može da bude.

Ako bih ikada morao da opišem ovu muziku, bila bi nešto između melanholične veselosti, ili vesele melanholije, što je valjda i život. Ili, što bi Drug D. rekao, kao da po kiši uplakan ljubiš voljenu osobu dok se oboje smijete i vrtite u krug u ritmu dirki.

Ovaj tekst, kao i većina prethodnih, su uglavnom pisani uz ovu muziku. Spadajući u gore navedenu drugu grupu, odlučih da ovo podijelim sa ljudima koji svrate na ovaj blog i da to bude nešto kao mali novogodišnji poklon.

Uzimajući kao izgovor ovu godinu, odlučih da se ograničim na 20 pjesama. Zavisno od raspoloženja, lista je mogla izgledati i drugačije, ali je to manje-više to. Osim prve muzike, ne postoji nikakav poseban redoslijed.

Nadam se da će vam goditi i da ćete i vi naći nešto da zavolite.

Voilà...

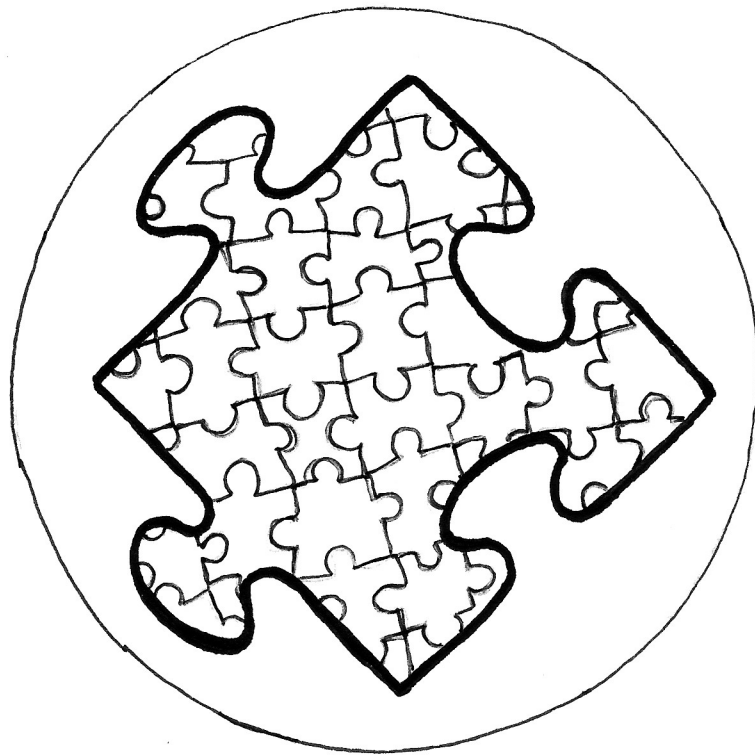
1. J'y suis jamais allé (Rue de cascades, 1996) — Ljubav na prvo slušanje. Nju sam stavio na prvo mjesto, prosto jer je bila prva Tiersenova stvar koju sam ikada čuo. Iako je sa njegovog drugog albuma, našla se kasnije i na soundtracku za film Amélie, zbog kojeg većina ljudi danas uopšte zna za njegovo postojanje.
2. La Valse des Monstres (La Valse des Monstres, 1995) — Prvi album, druga melodija, vječno uživanje.
3. L'Homme aux bras ballants (Le Phare, 1998) — Bože...
4. La Veillée (Les Retrouvailles, 2005)
5. Le Jour d'avant (L'Absente, 2001) — Sve što je za mene 'quintessentially' Yann Tiersen.
6. Porz Goret (EUSA, 2016) — Wait for it...
7. Mother's Journey (Good Bye Lenin!, 2003) — Nevjerovatna muzika jednog tako slatkog filma.
8. La Noyée (Le Phare, 1998) — Zadnja četvrtina pjesme... E tako zvuči pobjeda.
9. Comptine d'un autre été : L'Après-Midi (Amélie, 2001) — Sestra mi je, poslije nepodnošljivog dosađivanja, ispunila želju i naučila ovo svirati na klaviru.
10. Le Matin (Les Retrouvailles, 2005) — Jedna od onih skrivenih oltajm favorita.
11. Comptine d'été n° 17 (La Valse des Monstres, 1995) — Magija kinderklavira...
12. Kereon (EUSA, 2016)
13. Déjà loin (Rue de cascades, 1996) — Sretni broj trinaest. Također, 1:11.
14. Atlantique Nord (Tabarly, 2008) — S trećeg i posljednjeg filma za koji je pisao muziku.
15. C'était ici (Rue de cascades, 1996) — Speaking of melanholična veselost...
16. La Valse d'Amélie, version orchestre (Amélie, 2001) — postoji nekoliko različitih valcera pisanih za Amélie na ovom albumu. Nikada se nisam mogao odlučiti koji više volim. Ovo je bilo na eci, peci, pec.
17. Father and Mother (Good Bye Lenin!, 2003)
18. La Chute (Le Phare, 1998)
19. L'Absente (L'Absente, 2001)
20. Rue des Cascades (Portrait, 2019) — Staro zlato, u novom sluhu.

*“In three words I can sum up everything I’ve learned about life:
It goes on.”*

— Robert Frost

X

BITS & PIECES

*Kako završiti blog koji je o svemu i svačemu?
S malo svega i pomalo svačega, valjda.
I s jednim oproštajnim pismom, nikada ranije objavljenim.*

X / BTS & pieces

Koliko dobro poznajete drugu osobu?

(Alternativni naslov: Ma znam ja njega/nju)

3. II 2020. godine

*“We have two ears and one mouth,
so we should listen more than we say.”*

– Zenon Kitijski

Malcolm Gladwell ima novu knjigu *Talking to Strangers*.⁸²

Kao i svi drugi pisci, tako i on ima svoja dobra i svoja bolja izdanja, ali na kraju dana nekako uvijek uspije da ispriča neku zanimljivu priču. Ovo je samo jedna od njih.

Uzmite papir i olovku i napišite prvu riječ koja vam padne na pamet, popunjavajući prazna mjesta. Mora biti na engleskom, nažalost ne može drugačije, vidjet ćete zašto.

1. _ _ TER
2. S _ _ R E
3. A T T _ _ _
4. S L _ _
5. G L _ _
6. C H E _ _
7. _ R A _
8. _ _ _ EAT

Kada je Malcolm radio ovaj eksperiment, ovo su bile riječi koje je zapisao:

HATER (mrzitelj), SCARE (prepasti), ATTACK (napad/napasti), SLIT (prorezati), GLUM (mrzovoljan), CHEAT (varati), TRAP (zamka/namamiti) i DEFEAT (poraz/poraziti).

Iako ga ne poznajete, šta mislite o njemu? U redu.

Sada pogledajte riječi koje ste vi zapisali i razmislite šta odabir riječi govori o vama i vašem karakteru? Šta bih pomislio o vama kada bih mogao vidjeti šta ste napisali? Neki od mogućih odgovora su na kraju zapisa.*

Ono što je fascinantno je što će većina nas reći da riječi koje smo odabrali nemaju nikakvog dubljeg značenja i da ne otkrivaju ništa o nama.

To je razumljivo i tačno.

U isto vrijeme, međutim, neki od vas su vjerovatno pomislili da je Malcolm Gladwell jedna mračna, zlobna, morbidna, ili pomalo melahnolična ličnost i to je zapravo poeta ovih redova – mi u pravilu mislimo da znamo puno više o drugim ljudima, nego što drugi ljudi znaju o nama. (Sam Malcolm za sebe kaže da je jedna vrlo vesela i optimistična ličnost).

Iza čitave ove priče se zapravo krije jedan naučni radi koji je prije dvadeset godina objavila Emily Pronin sa kolegama i koji govori o takozvanoj iluziji asimetrične spoznaje.⁸³

U jednom od eksperimenata, studentima koji su živjeli skupa u domu su dali upitnik sa sljedećim pitanjima:

- (a) Koliko dobro poznajem sebe,
- (b) Koliko dobro poznajem svog cimera
- (c) Koliko me dobro poznaje moj cimer i
- (d) Koliko dobro moj cimer poznaje sebe?

U drugom primjeru su dvjema potpunim strancima dali da razgovaraju 20 minuta. Potom su ih pitali šta misle koliko su dobro uspjeli da upoznaju drugu osobu i koliko je dobro druga osoba uspjela da upozna njih.

Kao što možete pretpostaviti, mi vjerujemo da znamo više o sebi, nego što drugi ljudi poznaju sebe, i da o drugim ljudima znamo više, nego što oni znaju o nama. I sveto obrnuto.

---

* AFTER (poslije), WATER (voda), VOTER (glasač), ENTER (ući)...

SCORE (pogoditi), SHARE (podijeliti), SHORE (obala), STORE (radnja/uskladištiti)... ATTACH (prikačiti/prilijepiti), ATTEND (prisustvovati), ATTIRE (ruho/svečana odora)... SLOW (spor), SLIM (vitak), SLAP (šamar/ošamariti)...

GLUE (ljepilo/zalijepiti), GLOW (sjaj/sijati), GLAD (zadovoljan)... CHEER (bodriti), CHEAP (jeftino), CHECK (ček/provjeriti).

GRAB (zgrabiti), WRAP (zamotati), TRAY (ladica)...

REPEAT (ponoviti), REHEAT (podgrijati), THREAT (prijetnja)...

Kada posmatramo druge ljude, u pravilu vjerujemo da smo naročito pronicljivi i da možemo procijeniti njihov karakter. O sebi mislimo kao o tajanstvenim ličnostima, čija je stvarna priroda skrivena negdje duboko u nama, ali istu tu stvar osporavamo drugim ljudima. Drugima ne priznajemo da nas mogu upoznati ukoliko ne prodriju u dubine naše ličnosti, ali smo u stanju da o drugim ljudima sudimo na osnovu nekoliko površnih crtica.

U gore navedenom eksperimentu koji ste i sami radili, ljudi su prvo ocijenili ljude koji su prije njih bili na redu, a tek onda sebe.

Ovo su samo neki od komentara kada su ljudi procjenjivali druge:

‘Ne djeluje mi kao da ova osoba puno čita...’

‘Ko god je ovo popunio, imam osjećaj da je poprilično sujeta, ali u osnovi dobra osoba.’

‘Imam osjećaj da bi osoba u pitanju često mogla biti umorna...’

‘Izgleda poprilično fokusiran na takmičenje i pobjedu.

Ova osoba bi mogla biti sportista ili neko ko je takmičarski nastrojen.’

A evo šta su ljudi rekli kada su govorili o svom odabiru:

‘Poprilično sam ubijeđen da ove riječi ne otkrivaju bilo šta.’

‘Zaista ne vjerujem da moje riječi otkrivaju bilo šta o meni... rezultat su slučajnosti’

‘Ne mislim stvarno da postoji neka veza... riječi su jednostavno nasumične.’

Ista ova asimetrija je dokazana i u ponašanju grupa. Liberali vjeruju da puno bolje poznaju konzervativce, nego što konzervativci poznaju njih i obrnuto. I vrlo vjerovatno onda, Bošnjaci vjeruju da bolje poznaju Srbe, nego Srbi njih i tako dalje i tako dalje.

Ovo je zaključak njihovog naučnog rada, kojem čovjek nema šta da doda:

‘Uvjerenje da druge poznajemo bolje nego oni nas, navodi nas da pričamo kada bi nam bilo bolje da slušamo... Isto uvjerenje može učiniti da nerado primamo savjete od drugih koji ne poznaju naše privatne misli, osjećaje i motive, ali da u isto vrijeme budemo isuviše voljni da dajemo savjete drugima na osnovu njihovog prošlog ponašanja, ne mareći dovoljno za njihove misli, osjećaje i motive.’

Ko je bez ovog grijeha, neka baci prvi kamen... Ili lajk, šta god.

Ne treba bit' dobar

(ili što je čovjek bolji prema tebi, ti i sve gori)

1. VII 2019. godine

U *Thinking Fast and Slow*, Daniel Kahneman opisuje jedan od najljepših eureka momenata njegove karijere, a desio se tokom predavanja o psihologiji uspješne obuke koje je držao instruktorima leta Izraelskog vazduhoplovstva.⁸⁴

Kahneman je govorio o tome kako je bezbroj istraživanja potvrdilo da je nagrađivanje uspjeha i dobrog ponašanja bolje i djelotvornije od kažnjavanja lošeg ponašanja i grešaka.

Nakon što je završio predavanje, javio se jedan od iskusnijih instruktora odbacujući ovu tvrdnju, rekavši da njegovo iskustvo potvrđuje upravo suprotno:

Mnogo puta sam hvalio kadete za besprijekorno izvršenje nekog manevra, da bi kod idućeg pokušaja obično bili samo gori. S druge strane, kada bih vrištao u slušalicu nekog kadeta zbog lošeg poteza, on je u pravilu bio bolji pri sljedećem pokušaju.

Prema Kahnemanu, instruktor je u isto vrijeme bio u pravu, ali i potpuno u krivu. Njegovo zapažanje je bilo mudro i ispravno – u prilikama u kojima je pohvalio neki čin vrlo vjerovatno je uslijedilo razočarenje, jednako kao što je nakon kažnjavanja uglavnom došlo do poboljšanja.

Ali je ono što je iz toga zaključio o efikasnosti nagrađivanja i kažnjavanja bilo potpuno pogrešno. Kadeti bi zapravo postali bolji (ili gori), bez obzira na to šta je instruktor rekao i uradio.

Iza objašnjena se zapravo krije nešto što se zove regresija ka srednjoj vrijednosti (regression to the mean), koja je neizmjereno životna i koja se otprilike objašnjava ovako:

Nakon lošijeg učinka (ili ponašanja) obično slijedi poboljšanje, isto kao što nakon dobrog slijedi pogoršanje, i to nema nikakve veze sa pohvalama ili kaznama, već se prosto dešava po statističkoj prirodi stvari. Zablude nastaje onda kada počnemo da vjerujemo u uzročno-posljedične veze između našeg ponašanja i rezultata.

Ako Ronaldo dvije utakmice zaredom ne zabije niti jedan gol, onda možete biti poprilično sigurni da će u trećoj zabiti dva. Ako Messi zabije hat-trick, onda u idućoj

vjerovatno neće zabiti nijedan. Što je rezultat ekstremniji, to veću regresiju očekujemo. Vi možete kritikovati Ronalda, jednako kao što možete Messija hvaliti do neba, ali to u pravilu neće značiti ništa u idućoj utakmici.

Kahneman navodi poznati primjer takozvanog prokletstva *Sports Illustrateda* – uvjerenja prema kojem su sportisti koji izađu na naslovnici ovog časopisa osuđeni da iduće godine ostvare loše rezultate. Ono što se uglavnom navodi kao objašnjenje su pretjerano samopouzdanje, ili pritisak od prevelikih očekivanja.

Stvar je zapravo dosta jednostavnija. Samim tim što neko uopšte izađe na naslovnoj stranici *Sports Illustrateda* znači da je ostvario/ostvarila natprosječan rezultat, često uz dozu dobre sreće. To znači da iduće godine stvari jednostavno mogu biti samo gore i to je jednostavno to.*

Eh, isto ovo u konačnosti vrijedi i za ljude: Ljudi su prosječno dobri (ili prosječno loši, zavisno od toga kako gledate na život).

Ako je neko bio natprosječno raspoložen ili ljubazan prema vama, u idućoj instanci će se vjerovatno vratiti u svoje ‘normalno’ ponašanje i jednostavno biti ‘gori’. Isto tako, ali još važnije, ako je neko bio isuviše grub ili neljubazan prema vama, sljedeći put će biti ‘bolji’.

Problem je što ste u prvom primjeru vjerovatno odgovorili sa istom dozom ljubavnosti, dok je u drugom neko izvukao sve najgore iz vas i natjerao vas da budete loši i bezobrazni.

Život nas tako zapravo uči pogrešnu lekciju, jer ispada da se naše dobro ponašanje kažnjava, dok loše biva nagrađeno, iako se u pravilu ne radi ni o čemu drugom do regresiji ka srednjoj vrijednosti. I dalje nisam siguran da li se isplati biti dobar (mada želim da vjerujem u to), ali nakon ovoga ispada da nema ni naročite koristi od toga što je čovjek loš.

I ne znam kako, ali nekako i dalje vjerujem da dobro u konačnosti uvijek pobijedi zlo.
Eto.

---

* Iz ovog razloga su Messi, Jordan i Federer najbolji sportisti svih vremena, prosto jer su u stanju da izvanredne rezultate postižu iz godine u godinu.

Kako prepoznati civilizaciju?

Kratki i nasumični vodič

19. X 2020. godine

Krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća, BBC je emitovao čuvenu seriju *Civilisation* koju je vodio britanski historičar Sir Kenneth Clark. U jednoj sceni, Clark stoji ispred Notre-Dama u Parizu i izgovara sada već čuvenu rečenicu pokazujući na katedralu:

‘Šta je civilizacija? Ne znam. Još uvijek nisam u stanju da je apstraktno defini-ram, ali vjerujem da mogu da je prepoznam onda kada je vidim.’

To je to. Clark je razumio da u životu postoje stvari koje možda niste u stanju da opišete, ali ste itekako u stanju da ih prepoznate (pogledajte zapis *Ono što je bitno, očima je nevidljivo*). Sami počeci ovog bloga su bili posvećeni razlici između nas i njih, to jeste, između nerazvijenog i razvijenog svijeta. Pošto su ti zapisi bili donekle apstraktni, u međuvremenu sam ipak otkrio jedan puno jednostavniji način razlikovanja naprednosti društva, a to je putem kulture stajanja u redu.

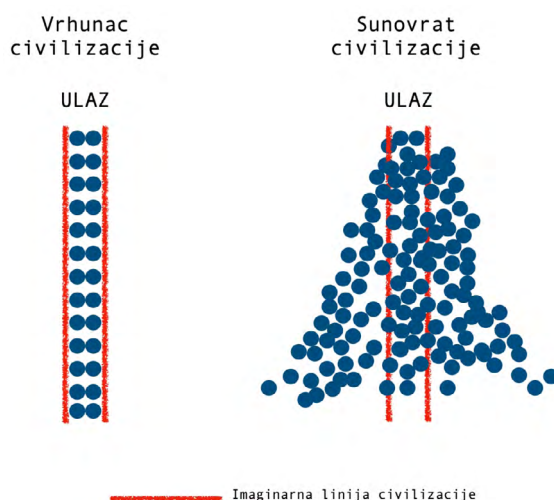
Nakon što je završio predavanje, javio se jedan od iskusnijih instruktora odbacujući ovu tvrdnju, rekavši da njegovo iskustvo potvrđuje upravo suprotno:

Čuo sam jednom kako u Japanu možete staviti neki predmet dok stojite u redu, otići negdje drugo, i vratiti se na isto mjesto u redu na kojem ste bili. Navodno niko neće preskočiti vaš red, ili ukoliniti predmet. Nisam nikada bio u Japanu, pa ne znam da li je ovo mit, ali nekako zvuči istinito. To je dakle vrhunac civilizacije. Na drugom kraju civilizacije imate, pa eto, između ostalog i nas.

Zaista, ukoliko želite da po dolasku u neku zemlju vidite s kim imate posla i na brzinu procijenite nivo njenog civilizacijskog napretka, stanite u neki red i počnite da obraćate pažnju na sljedećih nekoliko stvari. Evo vam vodič:

- 1. Izgled:** Jednako kao što se dan poznaje po jutru, tako civilizaciju poznajete po obliku reda u kojem stojite. Ako možete povući jednu pravu liniju između posljednje i prve osobe, tako da sve osobe koje čekaju u redu bivaju sa iste strane linije, onda imate posla sa visoko civiliziranim društvom. S druge strane, ako red više liči na neki trokut, neka vam je bog na

pomoći. Pošto nekada nisam siguran da uspijevam da opišem ono što zaista želim da kažem, za potrebe ovog bloga sam to čak i nacrtao. Evo...:)

- 2. Aktivnost:** Što je više skakutanja i suptilnog gurkanja, a manje doslovnog stajanja u redu, to se bezbeli nalazite na civilizacijskom dnu.
- 3. Dah:** Što jače osjećate toplinu nečijeg daha na svom potiljku i što glasniji i veći kapacitet pluća ljudi pokazuju dok izdišu zrak, žao mi je, to ste na nižim granama civilizacije.
- 4. Srklet:** Jedan tako divan pojam našeg jezika, koji također spada u grupu stvari koje ne možete nužno definirati, ali definitivno znate kada ga osjećate. Dakle, što je veći nivo srkleta koji osjećate dok stojite u redu, to je manji civilizacijski napredak društva.
- 5. Pozivi:** Što je veći broj poziva koje ljudi koji čekaju u redu upućuju onima koji se već nalaze unutra —moleći ih da ih nekako uguraju — to ste izvukli deblji civilizacijski kraj.
- 6. Kompozicija ulaza:** I konačno, ako na samom ulazu imate manje čuvara nego što imate ljudi koji su izašli do ulaza da mašu i dozivaju ove što stoje u redu, bojim se da ste mogli otići i u neku kulturniju sredinu.

Dobra stvar ovog vodiča je što radi i na mikro-nivou, to jeste, na osnovu gorenavedenih parametara možete procijeniti koliko su kulturna pojedina mjesta koja posjećujete u istom gradu. Tvrdim da na isti način možete mjeriti i koliki je nivo vladavine prava u nekom društvu, to jeste u kojoj mjeri ljudi vjeruju da su jednaki pred zakonom (i bogom), ali hajde da se zaustavim ovdje.

Pa eto, kada se već budete nervirali idući put, dok mirno i kulturno stojite u redu, barem se malo i zabavite.

O okrutnosti životinja.

Pardon, ljudi

22. XI 2021. godine

Sestra je dobila psa kojeg sam u međuvremenu i ja silno zavolio. Koji sam, tačnije.

Do tada nisam puno vremena provodio s životinjama niti sam, iskreno, previše razmišljao o njima. Ta vrsta ljubavi, odanosti i predanosti je nešto što čovjek teško može opisati. Nije nešto što ste navikli vidjeti, niti ćete zapravo vidjeti od ljudi i to je u redu. Ne znam samo da li to više govori o ljudima ili životinjama, ali možda nije ni važno.

Kako god, uvjeralo me u nekoliko stvari o kojima sam do sada samo čitao. Dostojevski je primijetio kako nekada govorimo o životinjskoj okrutnosti ljudi i rekao da je to strašno nepravedno i uvredljivo prema životinjama, jer životinja nikada ne može biti tako okrutna kao čovjek, tako vješto, tako umjetnički okrutna.

Rijetko gdje je to tako očito kao kada je u pitanju mučenje. Nažalost, mi nismo jedina vrsta koja namjerno nanosi patnju; određeni vid mučenja postoji čak i kod životinja. Ali okrutnost koju su ljudi u stanju pokazati zahtijeva određeni vid svijesti koji očito ne postoji kod drugih bića.

U *Arhipelag Gulag* — neizmjerne snažnoj knjizi koju bi svaki čovjek na ovom svijetu trebao da pročita — Aleksandar Solženjicin je opisao grozote sovjetskih logora za prisilni rad kroz koje je prošlo skoro 20 miliona ljudi. U tom periodu, postojale su zapravo kvote zarobljenika koje je trebalo poslati u logor, tako da je bilo potrebno naći “razloge” ili iznuditi “priznanja”. Hapšenja su bila tako česta i neobjašnjiva da su se ljudi svakog jutra opraštali od svojih najmilijih, jer nisu bili sigurni hoće li se navečer vratiti kući. Neki su bili toliko sretni nakon uhićenja pošto im je i to bilo draže nego da svaki dan žive u strahu kada će doći po njih. Neke ljude bi potom nasumično oslobodili, tako da je izgledalo da su oni koji su ostali u zatvoru zaista krivi za nešto.

Jedno poglavlje sadrži listu od 31. mučenja koji su korišteni pri ispitivanju ljudi, nakon kojeg bi priznali sve što se od njih tražilo samo kako bi prestali. Zaista, ljudi su za nevjerojatne stvari mogli završiti u logorima. U knjizi se opisuje scena s partijskog skupa na čijem kraju je trebalo odati počast Staljinu. Ljudi su ustali i počeli da plješću, ali se aplauz odužio, prosto jer niko nije želio da bude prvi koji će stati što je moglo biti protumačeno kao znak slobodnog i nezavisnog uma. Direktor lokalne fabrike papira je nakon 11 minuta aplauza prvi sjeo, iste noći bio uhićen i osuđen na 10 godina prisilnog rada.

Prije nekoliko godina, u *New Yorkeru* je izašao članak o Mohamedou Salahi u koji je bez optužnice proveo 14 godina u Guantánamu prije nego što je 2016. godine pušten na slobodu. Nisam nikada uspio da iz glave izbacim opise mučenja iz tog članka. Jedan dan bi mu uskratili hranu, a drugi bi ga tjerali da pije vodu sve dok ne povraća. To zapravo nije ništa, jer nažalost ispada da uvijek može gore — na zidove njegovih ćelija bi postavili slike genitalija, a u samu ćeliju dječji krevetac, budući da je patio zbog činjenice da nema djece. Čitava historija čovječanstva je prepuna nevjerovatnih primjera mučenja koja nijednom živom biću na ovoj planeti ne bi pala na pamet. Nikome, osim čovjeku.

U *Nepodnošljivoj lakoći postojanja*, Kundera je zapisao sljedeće riječi čiji značaj u potpunosti razumijem tek danas.

“Nikad nećemo moći sa sigurnošću ustanoviti u kojoj su mjeri naši odnosi prema drugim ljudima posljedica naših osjećaja, ljubavi, mržnje, dobrote ili zlobe, a u kojoj su mjeri predodređeni odnosom snaga između pojedinaca. Stvarna dobrota čovjeka može se pokazati u svojoj čistoti i slobodi samo u odnosu prema nekome ko ne posjeduje nikakvu moć. Pravi ispit ljudskog morala, onaj osnovni (iskren tako duboko da izmiče našem pogledu) jest u odnosu čovjeka prema onima koji su mu prepušteni na milost i nemilost — prema životinjama. A baš tu je došlo do fundamentalnog debakla čovjeka, u toj mjeri suštinskog da su iz njega proizišli svi ostali.”

Ima latinska izreka prema kojoj je čovjek čovjeku vuk. Čovjek je čovjeku, zapravo, čovjek. I to je nažalost puno gore...

Zapis siv kao sarajevski novembarski dan. Evo malo boje.

O prednosti domaćeg terena

Kako je COVID omogućio jedan neočekivano lijep prirodni eksperiment

2. II 2021. godine

Prednost domaćeg terena je nešto što razumije svako ko imalo prati sport. Ono što međutim nije u potpunosti jasno je odakle ona tačno potiče. Da li od domaćih navijača, buke, činjenice da uvijek igrate na istom terenu tako da poznajete svaki njegov dio, ili možda zbog umora i stresa kroz koje prolaze gostujući igrači zbog putovanja? Ovo je posebno važno za američke sportove gdje ekipe redovno putuju s jednog kraja države na drugi.

Da se razumijemo, ove stvari nije moguće u potpunosti razmrsiti. Ponavljat ću ovo dok ne “promuknem”: Život je misterija koja se ne da naučno istražiti. To je ono što ga čini tako posebnim, čarobnim, ali i frustrirajućim.

Nekada se, međutim, pruži prilika da osvijetlimo barem jedan dio velike crne kutije.

Na primjer, ukoliko biste željeli da istražite uticaj putovanja na učinak gostujućeg tima, u suštini biste morali imati sljedeću situaciju: Jedan dio sezone bi se igrao kao i inače, tj. ekipe bi dio svojih utakmica igrale na domaćem, a dio na gostujućem terenu. Potom bi se drugi dio sezone igrao u istom gradu, tako da nijedna ekipa više ne mora da putuje. Konačno, uporedili biste učinak timova dok su morali da putuju, sa učinkom kada svi igraju na istom mjestu (naravno pod pretpostavkom da su sve ostale stvari jednake, što je pretpostavka koju u životu skoro nikada ne možete da zadovoljite, ali to je neka druga priča za neki drug put). Ukoliko se rezultati razlikuju, mogli biste donekle tvrditi da je to zbog putovanja.

Barem kada je u pitanju košarka u NBA-u, ova mogućnost nažalost ne postoji. Za razliku od američkog fudbala, ili recimo Lige prvaka gdje se barem finale igra na nekom neutralnom/ trećem stadionu, u američkoj košarci se sve utakmice igraju ili na domaćem, ili na gostujućem terenu.

I tu bi se ova priča završila da samo, eto, nije bilo COVID-a... Uslijed pandemije, dvojica naučnika su dobila priliku da upravo istraže ovo što je gore opisano.⁸⁵

Šta se desilo?

Kao i većina stvari prošle godine, tako je i regularni dio NBA sezone zaustavljen u martu. Pet mjeseci kasnije, međutim, dvadeset i dva tima su se okupila na Floridi

kako bi u Orlando odigrala ostatak sezone. Kao i ranije, timovi su igrali jedni protiv drugih, tek ovaj put niko nije morao da putuje.

Andrew McHill i Evan Chinoy su potom uporedili rezultate prije pandemije kada su timovi morali da putuju unutar iste, ali i više različitih vremenskih zona i pet mjeseci kasnije kada su sve ekipe igrale u istom gradu.

Evo šta su našli:

- Prije prekida sezone, timovi su pobjeđivali oko 64 posto svojih domaćih utakmica, dok su isti timovi u gostima pobjeđivali tek polovinu;
- Ekipe koje su putovale tokom regularne sezone — posebno one koje su putovale prema Zapadu i kroz više vremenskih zona — su imale manji procenat pogođenih šuteva iz igre, manje ofanzivnih skokova i više izgubljenih lopti, te su zbog toga gubile više utakmica;
- Razlog zbog kojeg se sve ovo vjerovatno dešava je činjenica da putovanja dovode do značajnih poremećaja kada je u pitanju bioritam, unutrašnji sat i san. Tijelo se teško navikava na različitu dužinu dana, svjetla, mraka i poremećaje sna;
- Međutim, od onog momenta kada su svi timovi igrali u Orlando, ta razlika je u potpunosti nestala — više nije postojala statistički značajna razlika u pobjedama između timova koji su (barem na papiru) bili domaćini u odnose na goste;
- Dakle, ispada da je prednost domaćeg terena prije svega zapravo nedostatak gostujućeg terena. Gostujuće ekipe moraju da ostvare vrhunski učinak u trenucima kada im tijelo jednostavno nije spremno za to.

Naravno, i sami uočavate da istraživanje nije savršeno iz prostog razloga što su se utakmice u Orlando igrale bez pravih, tj. u prisustvu virtualnih navijača. Da bi sve ovo bilo uporedivo, one su se zapravo trebale igrati pred pravim navijačima, tako što ekipe koje su na papiru domaćini imaju većinu svojih pristalica u dvorani. Mada, ko je ikada bio na utakmicama u Americi, zna da tu nema nekog pretjeranog navijanja (zasigurno ne onakvog kakvog smo navikli u Evropi), tako da ovaj uticaj možda i nije toliko presudan.

I to je to, pandemija je pružila jedan neočekivano lijep prirodni eksperiment koji je raj za ljude koji se bave naučno-istraživačkim radom.

Zahvaljujući tome, neke stvari barem mrvicu bolje razumijemo, premda nam prava istina i dalje izmiče. I izmicat će nam...

O rođendanu

9. VI 2020. godine

Na današnji dan, prije tačno godinu, ovaj blog je ugledao svjetlo dana. Kada sam objavio prvi zapis, između ostalog sam napisao i ovo:

“Za mnoge stvari ne tvrdim da će biti tačne, ili ispravne, ali se nadam da će vas barem malo zbuniti i uvjeriti da znamo puno manje nego što mislimo. Ovo je moj pokušaj da zapalim malu svijecu, umjesto da konstantno proklinjem mrak.”

Jedini cilj koji sebi postavljam je da budu zanimljivi. Da ljudima koji izdvoje vrijeme i svrate ovdje pobudi volju za čitanjem i da ponudi neki drugačiji pogled na sve naše snage, slabosti, zablude i strasti, a da u isto vrijeme bude mali prozor u čarobni svijet koji nas okružuje.”

Ako bih mogao da poželim nešto za ovaj rođendan, to je da sam ispunio ovo što sam gore napisao.

A poklon? Najljepši poklon koji sam mogao poželjeti su zapravo poruke i komentari koje sam za ovo vrijeme dobio od ljudi. Nekada mi stvarno djeluje nevjerovatno da još uvijek postoje ljudi — koje u pravilu ne poznajem — koji nađu vrijeme i potrebu da vam se jave i napišu nešto lijepo. U svijetu prepunom cinizma, to je neopisiva radost. U konačnosti, vjerujem da pristojan skandal na klixu ima više pregleda za dan, nego ovaj blog za godinu, ali to nije presudno, prosto jer komentari koje sam dobio ionako ne stanu ni u jedan broj.

I uprkos tome, blog je imao barem jednog čitaoca u 55 različitih zemalja širom svijeta — od Dominikanske Republike do Mozambika — a tekstovi su objavljeni na Buki, AlJazeera i Oslobođenju.*

Što se tiče najčitanijih zapisa, kako je blog postajao popularniji, tako je i svaki naredni post u pravilu imao više pregleda od prethodnog. Kako god, tekst o C. i drugi dio o sreći su najčitaniji tekstovi koje sam napisao. Od prvih tekstova koje sam pisao, Nepodnošljiva logika kolektivnog djelovanja i onaj O Bubi, Jali i snazi riječi se nekako još uvijek redovno čitaju, što valjda nešto govori. Tekst O budućnoj biblioteci,

---

* U trenutku objave izdanja koje držite u rukama, zapravo ih je 77. Jugoistočna Azija i Zapadna Afrika mi nekako izmiču...:)

knjigama i čitanju sam pisao sa najvećim uživanjem, a metaforama sam u međuvremenu postao opsjednut.**

Još jedna stvar koju napisah prije godinu je da će ovaj blog biti o svemu, svačemu i ničemu. Tako nekako stvarno i ispade, što je njegova najveća slabosti, ali nadam se i najveća snaga.

Naša nesposobnost da zamislimo drugačiji svijet, napisao je Rutger Bregman⁸⁶, nije dokaz nemogućnosti promjene, već naše siromašne mašte. Shodno tome, volio bih da vas u idućoj godini ovaj blog ohrabri da barem malo više maštate.

Sa čuđenjem kako je opet proletjela jedna godina i radujući se svemu što dolazi, zahvaljujem vam se što i dalje svratite ovdje i dižem čašu za vas.

Živjeli!

E da, blog je za prvi rođendan, zahvaljujući drugu Bojanu, dobio mali plamen, a bome i zvaničnu facebook stranicu.

** Također, do danas, tri najčitaniji teksta su: Biti stalno prilagođen ratnom stanju nije mjerilo zdravlja, O sreći (II) i Ono što je bitno, očima je nevidljivo.

Oproštajno pismo

11. VI 2021. godine

Ovo je pismo koje sam na kraju akademske godine poslao studentima kojima sam predavao, ali koje zbog pandemije nisam imao priliku da vidim i upoznam. Nisam ga nikada javno objavio, ali sam poželio da se nađe na ovim stranicama.

Dragi studenti,

u normalna vremena, iskoristio bih simboličnu vrijednost posljednjeg predavanja da sa vama podijelim nekoliko stvari koje, za promjenu, nisu vezane za ekonomiju. Radio sam to od prve godine ovog posla i volio bih da sam nastavio i ove.

Pošto ovo i nisu baš normalna vremena, ovaj semestar sam nažalost ostao bez prilike da vam se obratim lično. Ako mene pitate, posljednje sedmice su bile sasvim dovoljan dokaz da internet i virtualne učionice nisu nikakva zamjene za kvalitetno vrijeme provedeno skupa, ali to nije razlog zbog kojeg vam pišem.

Želio sam prosto da neke stvari ostanu zapisane; stvari koje bih vam u suprotnom rekao danas; stvari koje bih poželio da imate na umu u godinama što dolaze. Da se odmah razumijemo, ja se ne osjećam naročito pozvanim da dijelim neke savjete, ali ću to ipak učiniti, prosto kao neko dovoljno stariji od vas da može da računa na neku dozu životnog iskustva, ali nedovoljno star da bih zaboravio u kojoj životnoj fazi se nalazite.

Za početak, znajte da sam neizmjereno ponosan na sve vas i na način na koji ste se ponijeli u ovom semestru. Znam da budem itekako ciničan kada su moji studenti u pitanju, ali čini mi se da pripadate jednoj generaciji koja je znatiželjnija, hrabrija i konačno bolja nego što smo to bili mi.

Ovo sam želio da kažem...

U narednom periodu ćete biti izloženi raznim pritiscima, kako od starijih ljudi, tako i od vaših vršnjaka. Jedan od njih je pritisak rasporeda. Reći će vam kada treba da magistrirate, koji posao da radite, kada da se udate/oženite i tako dalje. Iz naučnih istraživanja znamo da je veliki broj ljudi spreman da rade stvari koje drugi ljudi očekuju od njih, čak i ako ih to čini nesretnim. Nekada se teško oduprijeti tome, ali vi i samo vi trebate da odlučujete o tome kakav život želite da živite.

U trenucima će vam neminovno izgledati kako su drugi ljudi “ispred” vas, ma šta god to značilo. Molim vas zapamtite da svako ima svoj raspored. Ono što mislim da je jedino važno je da zapravo nikada ne prestanete da radite na sebi, da vjerujete u sebe i u ono što radite. Sve vrijedno u životu traži vrijeme. Sve. I barem malu trunku sreće. Nekada nećete dobiti stvari koje iskreno zaslužujete, dok će vas nekada snaći kada ih najmanje očekujete (a možda i zaslužujete). Ali najbolji način da smanjite uticaj sretnih i nesretnih okolnosti u životu je da ne odustajete.

Ne zaboravite da su stvari koje vidite na Facebooku, Instagramu i ostalim društvenim mrežama samo idealizirani trenuci nečega što bi možda željeli da budemo, ali veliku većinu vremena definitivno nismo. Ne govore vam ništa o drugim ljudima i, još važnije, ne govori vam ništa o vama u odnosu na druge ljude. Način na koji često funkcionišemo je taj što uzmemo nešto što drugi ljudi imaju, a mi nemamo, i onda značaj toga prenapušemo van bilo kakvih razumnih proporcija. Jedina osoba s kojom trebate da se uspoređujete je osoba kakva ste bili jučer. Ni sa kim više.

Sve dok ste zdravi, sve možete. Ali znajte da zdravlje nije samo fizičko zdravlje. Možda još važnije od toga, ono je odsustvo brige, duševne tegobe i depresije. Ako osjećate išta od ovoga, za početak, znajte da niste sami. A potom nađite nekoga da razgovarate o tome. Ne znam koliko će vas ovo iznenaditi, ali ja redovno idem na psihoterapiju. Imam život kakav sam poželio da imam, okružen sam ljudima koji svemu daju smisao, ali očito imam stvari sa kojima se hrvam i sa kojima se teško nosim. Ovo priznanje ne tretiram kao slabost, već kao snagu.

Zaista, godine što dolaze neće biti lake. Odbit će vas škole na kojima želite da studirate, poslovi koje želite da radite. Mnoga srca će biti slomljena. Ne brinite. Naučite da poraze skupljate kao medalje. Što više to bolje. Meša Selimović je jednom primijetio da je više je dobrih ljudi na svijetu nego zlih, mnogo više, samo se zli dalje čuju i teže osjećaju, dobri čute. Ne zaboravite ovo kada god vam loši ljudi prođu kroz život. A proći će. Stoički filozof Epiktet je savjetovao da na sve nedaće u životu gledamo s ponosom i oduševljenjem — kao na priliku koju nam pruža univerzum kako bismo postali bolji, snažniji i otporniji. Nassim Taleb je to zvao antifragilnost. Ideja prema kojoj negativne stvari ne samo što nas ne slome, nego nas zapravo čine jačim.

I ne ćutite! Ne budite slijepo poslušni (posebno ne prema vlasti), ne uzimajte ništa zdravo za i ne budite konformisti. Budite hrabri, borite se protiv nepravde i zapamtite da stvari ne moraju da budu ovakve. Ništa u životu nije neizbježno.

Budite primjer ostalima. Znajte da ljudi gledaju šta radite, čuju šta govorite. Vremenom ćete dobiti ponudu da radite poslove koji su možda dobro plaćeni, ali koji svijet čine gorim, a ne boljim. Neki ljudi će vam reći da ih prihvatite, jer ako nećete vi, naći će se neko drugi. To je tako jeftino opravdanje. Možda su u pravu, ali to ih i dalje ne čini moralnim. Ako ne možete da bude dio rješenja, zasigurno možete da ne budete dio problema.

Ne budite cinični. Kao i sve štetne stvari u životu, cinizam je lagan i lijen. Puno je teže biti kreativan, konstruktivan i vjerovati u najbolje u ljudima. Ako očekujete najgore, dobit ćete najgore.

Par praktičnih stvari za kraj: Ne upisujte magistarski odmah poslije diplomskog, ma šta vam roditelji govorili. Ako ste u prilici, provedite neki period radeći. Otkrit ćete puno više o ljudima i životu nego na bilo kojem programu, i kao rezultat toga, znat ćete puno bolje gdje i kako dalje.

Otiđite vani da studirate. Takmičit ćete se sa boljima i, kao rezultat toga, postati bolji, zreliji i pametniji. I onda se vratite, ma koliko frustrirajuće sve ovo bilo. Vaša dodana vrijednost ovom društvu je veća nego bilo šta što ćete uraditi negdje drugo. Nađite neki problem i dajte svoj doprinos da se on riješi. Neka vas ne obeshrabri činjenica što ne možete da promijenite čitav svijet. Ne možete, ali i ne trebate.

Putujte koliko god vam finansijske mogućnosti dozvoljavaju. Drugi način da otkrijete svijet je da čitate. Čitajte nezasitno.

Biću iskren sa vama. Mnoge stvari koje pišem ovdje ni sam nisam uradio i mnoge stvari ni dan danas ne radim. Ali se vodim idejom da sve buduće generacije trebaju da budu bolje i imam vjeru u vas da ćete upravo biti takvi.

Radujem se da vidim šta ćete sve u životu napraviti.

S ljubavlju,

Adnan

P.S. Nikada ne zaboravite da ideje imaju posljedice. Ono što mislimo, mi postajemo.

Izvori

Ispod se nalazi indikativna lista knjiga i članaka koji su pomenuti na ovim stranicama i koje su temelj gotovo svih misli koje sam želio da podijelim. Spisak mora da je duži i ne sumnjam da sam neke nepravedno, ali nenamjerno zanemario i zaboravio. Kada sam ove tekstove predao Nikolini, shvatio sam, na primjer, da ni u jednom od njih nisam spomenu Edwarda Saida. Ne znam kako sam to uspio, ali se tješim time što svakako ne znam ni kako bih opisao utjecaj koji je taj čovjek imao na mene.

Ovo inače nije običaj u svijetu blogova i za cilj ima nekoliko stvari: Da pokaže da većina misli nije baš s Marsa pala i da vam da originalne izvore ukoliko se u vama probudi želja da detaljnije o nečemu čitate.

I IDEJE IMAJU POSLJEDICE

1. Brunnermeier, M. K., James, H., & Landau, J. (2018). *The euro and the Battle of ideas*. Princeton University Press.
2. Taleb, N. N. (2012). *Antifragile: How to live in a world we don't understand*. Penguin Books.
3. Taleb, N. N. (2001). *Foiled by randomness: The hidden role of chance in life and in the markets*. Random House.
4. Taleb, N. N. (2018). *Skin in the game: Hidden asymmetries in daily life*. Random House.
5. Taleb, N. N. (2007). *The Black swan: The impact of the highly improbable*. Random House.
6. Taleb, N. N. (2016). *The bed of Procrustes: Philosophical and practical aphorisms*. Random House.

II O NAMA

7. Gladwell, M. (2000). *The tipping point: How little things can make a big difference*. Gardners Books.
8. Asch, S. E. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193(5), 31-35.
9. Bond, R., & Smith, P. B. (1996). Culture and conformity: A meta-analysis of

- studies using Asch's (1952b, 1956) line judgment task. *Psychological Bulletin*, *119*(1), 111-137.
10. Sunstein, C. R. (2020). *How change happens*. MIT Press.
  11. Granovetter, M. (1978). Threshold models of collective behavior. *American Journal of Sociology*, *83*(6), 1420-1443.
  12. Rose, D. C. (2018). *Why culture matters most*. Oxford University Press.
  13. Harari, Y. N. (2018). *Sapiens: A brief history of humankind*. Harper Perennial.
  14. Hardin, G. (1968). The tragedy of the Commons. *Science*, *162*(3859), 1243-1248.
  15. Webb, D. (2007). Modes of hoping. *History of the Human Sciences*, *20*(3), 65-83.
  16. Laurin, K., Kay, A. C., & Fitzsimons, G. M. (2012). Divergent effects of activating thoughts of god on self-regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, *102*(1), 4-21.
  17. Snyder, C. R. (2002). TARGET article: Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, *13*(4), 249-275.
  18. Cohen-Chen, S., van Zomeren, M., & Halperin, E. (2015). Hope(lessness) and collective (in)action in intractable intergroup conflict. In E. Halperin & K. Sharvit (Eds.), *Peace psychology book series: Vol. 27. The social psychology of intractable conflict: Celebrating the legacy of Daniel Bar-Tal*, (Vol. 1, 89-101). Springer International Publishing.
  19. Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflict, as it does in the Israeli society? *Political Psychology*, *22*(3), 601-627.
  20. Fernando, J. W., Burden, N., Ferguson, A., O'Brien, L. V., Judge, M., & Kashima, Y. (2018). Functions of utopia: How utopian thinking motivates societal engagement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *44*(5), 779-792.

III AH TE PROMJENE

21. Lewis, M. (2016). *The undoing project: A friendship that changed our minds*. W. W. Norton.
22. Depetris-Chauvin, E., Durante, R., & Campante, F. (2020). Building nations through shared experiences: Evidence from African football. *American Economic Review*, *110*(5), 1572-1602.
23. Jost, J. T. (2018). A quarter century of system justification theory: Questions, answers, criticisms, and societal applications. *British Journal of Social Psychology*, *58*(2), 263-314.
24. Kay, A. C., & Jost, J. T. (2003). Complementary justice: Effects of "Poor but happy" and "Poor but honest" Stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*(5), 823-837.

25. Osborne, D., & Sibley, C. G. (2013). Through Rose-Colored Glasses: System-Justifying Beliefs Dampen the Effects of Relative Deprivation on Well-Being and Political Mobilization. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *39*(8), 991–1004.
26. Festinger, L. (1962). Cognitive dissonance. *Scientific American*, *207*(4), 93-106.
27. Olson, M. (2008). *The rise and decline of nations: Economic growth, stagflation, and social rigidities*. Yale University Press.
28. Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Wiley-Blackwell.
29. Loewenstein, G. F., Weber, E. U., Hsee, C. K., & Welch, N. (2001). Risk as feelings. *Psychological Bulletin*, *127*(2), 267-286.
30. Slovic, P., Finucane, M. L., Peters, E., & MacGregor, D. G. (2004). Risk as analysis and risk as feelings: Some thoughts about affect, reason, risk, and rationality. *Risk Analysis*, *24*(2), 311-322.
31. Josef, A. K., Richter, D., Samanez-Larkin, G. R., Wagner, G. G., Hertwig, R., & Mata, R. (2016). Stability and change in risk-taking propensity across the adult life span. *Journal of Personality and Social Psychology*, *111*(3), 430-450.
32. Laurin, K., Kay, A. C., & Fitzsimons, G. M. (2012). Divergent effects of activating thoughts of god on self-regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, *102*(1), 4-21.
33. Ritov, I., & Baron, J. (1992). Status-quo and omission biases. *Journal of Risk and Uncertainty*, *5*(1), 49-61.
34. Samuelson, W., & Zeckhauser, R. (1988). Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty*, *1*(1), 7-59.
35. Schwartz, S. H., & Bardi, A. (1997). Influences of adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe. *Political Psychology*, *18*(2), 385-410.
36. Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind (3rd ed.)*. McGraw Hill Professional.
37. McGarty, C., Thomas, E. F., Lala, G., Smith, L. G., & Bliuc, A. (2013). New technologies, new identities, and the growth of mass opposition in the Arab Spring. *Political Psychology*, *35*(6), 725-740.
38. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.

IV BITI SRETAN

39. Dolan, P. (2020). *Happy ever after: Escaping the myth of the perfect life*. Penguin UK.
40. Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. *Nations and Households in Economic Growth*, 89-125.
41. Peterson, J. B. (2019). *12 rules for life: An antidote to chaos*. Penguin Books.

42. Solnick, S. J., & Hemenway, D. (1998). Is more always better?: A survey on positional concerns. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 37(3), 373-383.
43. Gilovich, T., Kumar, A., & Jampol, L. (2015). A wonderful life: Experiential consumption and the pursuit of happiness. *Journal of Consumer Psychology*, 25(1), 152-165.
44. Gilovich, T., Kumar, A., & Jampol, L. (2015). The beach, the bikini, and the Best Buy: Replies to Dunn and Weidman, and to Schmitt, Brakus, and Zarantonello. *Journal of Consumer Psychology*, 25(1), 179-184.
45. Schwartz, B., Ward, A., Monterosso, J., Lyubomirsky, S., White, K., & Lehman, D. R. (2002). Maximizing versus satisficing: Happiness is a matter of choice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(5), 1178-1197.
46. Rauch, J. (2019). *The happiness curve: Why life gets better after midlife*. Green Tree.
47. Mlodinow, L. (2009). *The drunkard's walk: How randomness rules our lives*. Vintage.
48. Ariely, D., Kamenica, E., & Prelec, D. (2008). Man's search for meaning: The case of Legos. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 67(3-4), 671-677.
49. Botton, A. D. (2004). *The art of travel*. Vintage.

V O JEZIKU KNJIGAMA I ČITANJU

50. Orlean, S. (2018). *The library book*. Simon & Schuster.
51. Snyder, T. (2017). *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. Crown.
52. Lehrer, J. (2008). *Proust was a neuroscientist*. Mariner Books.
53. Lakoff, G., & Johnson, M. (2008). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
54. Cian, L., Krishna, A., & Schwarz, N. (2015). Positioning Rationality and Emotion: Rationality Is Up and Emotion Is Down. *Journal of Consumer Research*, ucvo46.
55. Landau, M. J., Zhong, C., & Swanson, T. J. (2017). Conceptual metaphors shape consumer psychology. *Consumer Psychology Review*, 1(1), 54-71.
56. Lee, S. W., & Schwarz, N. (2014). Framing love: When it hurts to think we were made for each other. *Journal of Experimental Social Psychology*, 54, 61-67.

VI O EKONOMIJI, STAROJ LJUBAVI

57. Becker, G. S. (1993). Nobel Lecture: The Economic Way of Looking at Behavior. *Journal of Political Economy*, 101(3), 385-409.
58. Etzioni, A. (2015). The Moral Effects of Economic Teaching. *Sociological Forum*, 30(1), 228-233.

59. Collier, P. (2020). *The future of capitalism: Facing the new anxieties*. Harper Paperbacks.
60. Thaler, R. H. (2015). *Misbehaving: The Making of Behavioural Economics*. London, England: Penguin UK.
61. Güth, W., Schmittberger, R., & Schwarze, B. (1982). An experimental analysis of ultimatum bargaining. *Journal of Economic Behavior & Organization, Elsevier*, 3(4), 367–388.
62. Brosnan, S. F., & de Waal, F. B. M. (2003). Monkeys reject unequal pay. *Nature*, 425(6955), 297–299.
63. Geraci, A., & Surian, L. (2011). The developmental roots of fairness: Infants' reactions to equal and unequal distributions of resources: Evaluation of fairness of distributive actions. *Developmental Science*, 14(5), 1012–1020.
64. Reimann, M., & Bechara, A. (2010). The somatic marker framework as a neurological theory of decision-making: Review, conceptual comparisons, and future neuroeconomics research. *Journal of Economic Psychology*, 31(5), 767-776.
65. Schmidtz, D. (1993). Reasons for Altruism. *Social Philosophy and Policy*, 10(1), 52–68.
66. Gneezy, U., & Rustichini, A. (2000). A fine is a price. *Journal of Legal Studies*, 29(1), 1-17.
67. Sandel, M. J. (2013). What money can't buy: *The moral limits of markets*. Farrar, Straus and Giroux.
68. Lee, S., Bolton, L. E., & Winterich, K. P. (2017). To profit or not to profit? The role of greed perceptions in consumer support for social ventures. *Journal of Consumer Research*, 44(4), 853-876.
69. White, M. P., Alcock, I., Wheeler, B. W., & Depledge, M. H. (2013). Would you be happier living in a greener urban area? A fixed-effects analysis of panel data. *Psychological Science*, 24(6), 920-928.
70. Krekel, C., Kolbe, J., & Wüstemann, H. (2016). The greener, the happier? The effect of urban land use on residential well-being. *Ecological Economics*, 121, 117-127.
71. Chang, H. (2011). *23 things they don't tell you about capitalism*. Bloomsbury Publishing USA.

VII O SJENKAMA PROŠLOSTI

72. Pinker, S. (2012). *The better angels of our nature: Why violence has declined*. Penguin.
73. Whitson, J. A., & Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science*, 322(5898), 115-117.

74. Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., & Kassam, K. S. (2015). Emotion and decision making. *Annual Review of Psychology*, 66(1), 799-823.
75. Nieß, C., & Biemann, T. (2014). The role of risk propensity in predicting self-employment. *Journal of Applied Psychology*, 99(5), 1000-1009.
76. Freud, S. (1917). *The taboo of virginity. Contributions to the psychology of love III*. London, The Hogarth Press.

VIII POGLED U BUDUĆNOST

77. Rosling, H., Rosling, O., & Rönnlund, A. R. (2018). *Factfulness: Ten reasons we're wrong about the world - And why things are better than you think*. Hachette UK.

IX UMJESTO BIOGRAFIJE

78. Damasio, A. (2008). *Descartes' error: Emotion, reason and the human brain*. Random House.
79. Epstein, D. (2019). *Range: Why generalists triumph in a specialized world*. Riverhead Books.
80. Diamond, J. M. (2005). *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Viking Press.
81. Logeswaran, N., & Bhattacharya, J. (2009). Crossmodal transfer of emotion by music. *Neuroscience Letters*, 455(2), 129-133.

X BITS & PIECES

82. Gladwell, M. (2019). *Talking to strangers: What we should know about the people we don't know*. Little, Brown & Co.
83. Pronin, E., Kruger, J., Savtisky, K., & Ross, L. (2001). You don't know me, but I know you: The illusion of asymmetric insight. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(4), 639-656.
84. Kahneman, D. (2013). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.
85. McHill, A. W., & Chinoy, E. D. (2020). Utilizing the National Basketball Association's COVID-19 restart "bubble" to uncover the impact of travel and circadian disruption on athletic performance. *Scientific Reports*, 10(1).
86. Bregman, R. (2017). *Utopia for realists*. Bloomsbury Publishing.

